

**О.П.ГЛАЗОВА
Н.М.ДИКА**

РІДНА МОВА

ПЛАНІ-КОНСПЕКТИ УРОКІВ

6 клас

І СЕМЕСТР

2003

Посібник уміщує детальні поурочні плани для навчання рідної мови шестикласників. Плани уроків складені відповідно до вимог програми для середньої загальноосвітньої школи *Рідна мова* (В.І.Новосьолова, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, 2001 р.).

Кожен урок структуровано відповідно до його мети і завдань. У кожному плані розкрито хід роботи, у якому відбито структуру уроку – зафіксовано кожен з його етапів, конкретизовано прийоми роботи, зміст питань та завдань для організації пізнавальної діяльності учнів, зміст навчальних проблем, перевірка і корекція знань, зміст домашніх завдань тощо. Структура уроків, зміст і послідовність пропонуваніх методів та прийомів навчання відповідають рівневі пізнавальної активності й віковим особливостям учнів 6 класу.

Посібник містить тести для тематичного контролю мовних знань і вмінь, тексти для диктантів, ситуативні вправи для створення діалогів, тексти для переказів і творчі завдання до них, теми творів, тексти для аудіювання та читання мовчки із тестовими запитаннями до них для оцінювання навчальних досягнень шестикласників за 12-бальною системою.

ЗМІСТ

Вступ. Краса і багатство української мови	5
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	
Словосполучення і речення. Члени речення (у тому числі однорідні). Просте і складне речення	6
Звертання. Вставні слова. Розділові знаки в простому реченні	9
Зв'язне мовлення. Спілкування та мовлення. Види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Сприйняття чужого мовлення. Навчальне аудіювання	13
ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ	
Походження слів: власне українські та запозичені слова. Ознайомлення з тлумачним словником і словником іншомовних слів. Правопис слів іншомовного походження	18
Зв'язне мовлення. Загальні відомості про ситуацію спілкування та її складові. Створення власних висловлювань. Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації спілкування	23
Застарілі та нові слова (неологізми)	25
Загальноновживані та стилістично забарвлені слова. Діалектні, професійні слова і терміни	28
Зв'язне мовлення. Докладний усний переказ тексту розповідного характеру	33
Діалектні, професійні слова і терміни. Лексикологічний розбір слова	36
Фразеологізми. Джерела української фразеології	37
Фразеологізми в ролі членів речення. Тематичне тестування (Лексикологія. Фразеологія)	41

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Загальна характеристика частин мови	46
Іменник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	47
Іменники, що означають назви істот і неістот. Загальні і власні назви. Велика літера і лапки у власних назвах	49
Зв'язне мовлення. Стилї мовлення. Офіційно-діловий стиль. План роботи. Оголошення	53
Рід іменників (повторення). Іменники спільного роду. Число іменників (повторення). Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини	54
Зв'язне мовлення. Особливості опису приміщення. Усний вибіркового переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису приміщення	57
Відмінки іменників (повторення). Кличний відмінок. Типи відмін іменників.	61
Незмінювані іменники. Іменник як частина мови. Тематичне тестування	64
Зв'язне мовлення. Детальний письмовий переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису приміщення	67
Відмінювання іменників першої відміни	70
Відмінювання іменників другої відміни	73
Відмінювання іменників другої відміни	75
Зв'язне мовлення. Твір-опис приміщення за власним спостереженням	77
Відмінювання іменників третьої відміни	79
Відмінювання іменників четвертої відміни	81
Зв'язне мовлення. Усний докладний переказ тексту наукового стилю	84
Відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині	85
Відмінювання іменників (узагальнення). Тематичне тестування	87
Основні способи творення іменників	90
Букви <i>e, u, i</i> в суфіксах <i>-ечок, -ечк, -ичок, -іння, -ення, -иння, -ив(о), -ев(о)</i>	92
Зв'язне мовлення. Особливості опису природи. Усний вибіркового переказ тексту розповідного характеру з елементами опису природи	95
Написання <i>не</i> з іменниками	98
Написання і відмінювання жіночих і чоловічих імен по батькові	100
Правопис іменників. Тематичне тестування	103
Зв'язне мовлення. Письмовий переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи	106
Прикметник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.	109
Якісні, відносні та присвійні прикметники	
Зв'язне мовлення. Твір-опис природи за картиною	112
Повні і короткі форми прикметників	116
Ступені порівняння прикметників. Утворення вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників	118
Прикметник (узагальнення). Тематичне тестування	121
Контрольний диктант. Контрольне читання мовчки	123
Аналіз контрольного диктанту. Контрольне аудіювання	127

Передмова

Посібник уміщує детальні поурочні плани для навчання української мови шестикласників. Планування здійснене у відповідності до сучасних вимог. До кожного уроку сформульовано навчальну, розвивальну й виховну мету. Кожен урок структуровано відповідно до його мети і завдань. Посібник включає різні типи уроків, які охоплюють усі сторони навчально-виховного процесу – засвоєння знань, умінь та навичок, творче застосування їх на практиці, узагальнення й систематизацію знань, а також контроль і корекцію знань у процесі навчання. У кожному плані розкрито хід роботи, у якому відбито структуру уроку – зафіксовано кожен з його етапів, конкретизовано прийоми роботи, зміст питань і завдань для організації пізнавальної діяльності учнів, зміст навчальних проблем, перевірка й корекція, зміст домашніх завдань тощо. Структура уроків, зміст і послідовність пропонує методів і прийомів навчання відповідають рівневі пізнавальної активності та віковим особливостям учнів шостого класу.

Посібник уміщує детальні плани уроків розвитку зв'язного мовлення. Основним завданням таких уроків є формування необхідних учням текстотворчих умінь на основі засвоєних ними текстологічних знань. Умовно уроки розвитку зв'язного мовлення можна поділити на уроки засвоєння таких мовленнєво-завдань понять, як спілкування, мовлення, ситуація спілкування, текст, монолог і діалог, типи, стилі і жанри мовлення та ін. і уроки формування текстотворчих умінь у процесі роботи над усними й письмовими переказами, творами різних типових значень, стилів та жанрів. Пропонує плани включають тексти для усних і письмових переказів, завдання до них, зразки творів тощо.

Посібник містить тести для тематичного контролю мовних знань і вмінь, тексти для диктантів, ситуативні вправи для створення діалогів, тексти для переказів і творчі завдання до них, тексти для аудіювання та читання мовчки із тестовими запитаннями до них для оцінювання навчальних досягнень шестикласників за 12-бальною системою.

Кількість поданих у кожному плані уроку вправ, а також обсяг дидактичного матеріалу свідомо збільшено, що дасть можливість учителю вибрати вправи й завдання, тексти і речення, які відповідатимуть рівневі підготовленості й інтересам учнів кожного конкретного класу та умовам роботи в школі.

Поурочні плани складено відповідно до програми для середньої загальноосвітньої школи *Рідна мова* (В.І.Новосьолова, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, 2001 р.).

ВСТУП

Урок № 1

Тема: Краса і багатство української мови.

Мета: поглибити знання про багатство та красу української мови, звернути увагу на багатство її лексичного складу та граматичну досконалість, її милозвучність та мелодійність; формувати спостережливість, розвивати логічне мислення, пам'ять, емоційну сферу, вдосконалювати культуру усного й писемного мовлення; виховувати повагу та любов до рідної мови.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

*Робота біля дошки. Записати речення. Пояснити написання виділених слів та вживання розділових знаків.

На вустах *розцвітає* слово любисткові і барвінково (П.Осадчук.) Навкіл чудовий *солов'їний* спів мені звучав, як українська мова (Яр Славутич.) *Бринить*, співає наша мова, чарує, тішить і *п'янить* (Олександр Олесь.) Ми лагідні, в нас доброта *незмінна* і мова невмируща і *нетлінна* (В.Чуйко.) Мова барвиста, мова багата, рідна і тепла, як *батьківська хата*.(В.Гринько.)

III. Вивчення нового матеріалу.

*Робота з підручником. Виконання вправи 1. (Виразно прочитати текст. Дати відповіді на питання: у чому виявляється багатство української мови? Яким чином досягається милозвучність української мови?)

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*Прочитати речення, заздалегідь записані на дошці (або спроектовані на мультимедійну дошку). Яке з них увиразнює багатство української мови? Яке підкреслює її милозвучність?

...Разки, вінки словосполучень, прислів'їв, висловів і фраз – і знаєш їх, вживав не раз, але береш, як вічний учень... (Д.Білоус.) В мені звучиш ти, мово пісенна, лунаєш шумом рідного гаю! Здаєшся звуком сопілки в полі, шептанням збіжжя на рідних нивах, шелестом верб, калини, тополі... (І.Кращук.)

*Робота біля дошки.

Записати речення. Пояснити, у прямому чи в переносному значенні вжито виділені слова. Розкрити їхнє лексичне значення. Відповісти на питання: яким чином досягається милозвучність української мови? У чому виявляється її багатство?

Мово славна й *голосиста* із глибокого джерела! (В.Юхимович.) ...Мов течія швидкого чистоводу, народна мова сяє та *бринить*. (В.Бичко.) Нехай же слово, слово *золоте печалиться, сміється і цвіте!* (Р.Лубківський.)

* **Робота з підручником.** Виконання вправи 3 (завдання I, II).

* **Попереджувальний диктант.**

Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців... Такими епітетами супроводиться визнання української мови. (О.Гончар.) У мові – чари барвінкові, *печаль* і радість в ріднім слові. (Д.Білоус.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Вправи 2, 4 (усно).

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Урок № 2

Тема: Словосполучення і речення. Члени речення (у тому числі однорідні). Просте і складне речення.

Мета: повторити вивчене про словосполучення, його будову, зв'язок між словами у словосполученні, відмінність між словосполученням та сполученням слів; про речення, його будову, види речень за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за кількістю граматичних основ, про головні та другорядні члени речення, однорідні члени речення, удосконалювати вміння членувати речення на словосполучення, визначати члени речення; удосконалювати пунктуаційні вміння та навички (уживання розділових знаків у кінці речення та в реченнях з однорідними членами речення); розвивати пам'ять, увагу, аналітичні здібності; виховувати любов до рідної землі, формувати чуття влучного образного слова.

Тип уроку: урок повторення.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Повторення ключових питань.

*Робота з підручником.

Опрацювання таблиці «Словосполучення».

III. Виконання вправ на повторення.

*Робота біля дошки.

Записати словосполучення, у кожному визначити головне і залежне слова.

Осінній день; чудовий настрій; наблизились до школи; зустрівся з товаришем; прийшли вчасно; привіталась чемно; слухаємо уважно.

*Прочитати заздалегідь записані на дошці поєднання слів. Чи є вони словосполученнями? Свою думку обґрунтувати.

Осінь настала; налетів вітер; злива стихла; дерева і кущі; дуби і осоки; знати і любити; пісня й праця.

*Робота біля дошки.

Записати речення. Два з них почленувати на словосполучення (усно), у кожному зі словосполучень визначити головне й залежне слова. Пояснити, чому не утворюють словосполучень підмет і присудок, а також однорідні члени речення.

I. Осінь на рябому коні їздить (Нар.творч.) Осінь ходить, яблука золотить (М.Рильський.) Падають тепло і глухо яблука в нашій сади (В.Сосюра.)

II. Чатує осінь на останнє листя старого дуба (Л.Костенко.) Каштанів жовтий лист прощально одшумів (В.Сосюра.) Зелене, вічне і широке вкриває листя землю вщерть (М.Доленго.) Я в серці з юних літ до сходу пронесу це листя трепетне на полі голубому (М.Рильський.)

IV. Повторення ключових питань теми.

*Робота з підручником.

Опрацювавши таблицю «Речення», відповісти на питання:

- У чому полягає відмінність між реченням та словосполученням?
- Які бувають речення за метою висловлювання?
- За емоційним забарвленням?
- За наявністю головних членів?
- За будовою (кількістю граматичних основ)?
- Що утворює граматичну основу речення?
- Які є другорядні члени речення?

- Які члени речення називаються другорядними?

V. Виконання вправ на повторення.

*Прочитати задалегідь записані на дошці речення. Використовуючи таблицю як опору, охарактеризувати кожне речення. Останнє речення записати, підкреслити в ньому члени речення.

Заснуло листя жовтим сном (В.Сосюра.) Чого це ліс такий сумний? (М.Рильський.) Так свіжо в лісі і в душі! (В.Затуливітер.) Зіграй мені останній плач калини! (Л.Костенко.)

* Пояснювальний диктант. Вказати речення прості і складні, з двома головними членами та з одним. Визначити речення з однорідними членами, пояснити вживання в них розділових знаків.

I. Слово дорожче за золото. Як складеться слово до слова, зложиться мова. Красне слово – золотий ключ. Будь гарним слухачем! Слово вилетить горбцем, а повернеться волом. Бджола жалить жалом, а чоловік вражає словом. Холодним словом серця не запалиш. На його слові можна мур мурувати.

Народна творчість.

II. Пісню калинову я складаю знову, і з людьми розмову серцем я веду (В.Сосюра.) Посадіть калину в чистім полі! І вона освятить час! Рід наш дуже любить волю. Хай же воля любить нас! (А.Листопад.) Зацвітає калина, зеленіє ліщина. (А.Камінчук.) Весною калина білим цвітом квітує, а восени червоні ягоди дарує. (Нар.творч.) Пишається калинонька, явір молодіє, а кругом їх верболози й лози зеленіють. (Т.Шевченко.) Без верби й калини немає України. (Нар.творч.) Колишися, калинонько, колишися, зеленими листочками розпишися, сонячними променями розмалюйся, з дужим вітром буйнесеньким розцілуйся. (Марійка Підгірянка.)

*Диктант із коментуванням.

Підкреслити однорідні члени речення. Пояснити вживання розділових знаків між однорідними членами та між частинами складних речень.

Золотить осінь куполи дерев, пливе за обрій журавлина пісня.(Д.Кононенко.) Чую, як пахне Вітчизни земля блакиттю, рососою, квітками (В.Мирний.) Джерела б'ють, співають і кричать, а потім виливаються у ріки... (І.Яворський.) Прийшла пора грибів і журавлів, вдягнувся в золоту кирею ліс (М.Стельмах.). Тече туман у берегах ріки, й течуть в тумані птиці над рікою, сидять в човнах із вудками дядьки, а сиві коні йдуть до водопою (Є.Гуцало.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

**Бесіда.*

- Що називається словосполученням?
- Як пов'язуються слова у словосполученні?
- Як визначити в словосполученні головне і залежне слова?
- Чому не утворюють словосполучення підмет і присудок, а також однорідні члени речення?
  - Які розділові знаки ставлять між однорідними членами речення?
  - Чи ставиться кома, якщо однорідні члени речення з'єднані неповторюваними сполучниками *і, та*? Навести приклади.
  - Чи ставиться кома між однорідними членами речення, пов'язаними сполучником *а, але, та* (у значенні *але*)? Навести приклади.
- Що виражає речення?
- Які є види речень за будовою?
- Які є види речень за кількістю граматичних основ?
- Які є види речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням?
- Який розділовий знак ставиться в кінці окличного речення? розповідного речення, яке вимовляється без окличної інтонації? питального речення? Навести приклади.

VII. Домашнє завдання. Вправа 8.

Урок № 3

Тема: Звертання. Вставні слова. Розділові знаки в простому реченні.

Мета: повторити вивчене про звертання та вставні слова, удосконалювати вміння виділяти звертання та вставні слова в реченнях, правильно інтонувати речення із звертаннями та вставними словами, розставляти розділові знаки в реченнях із звертаннями та вставними словами, розрізняти вставні та однозвучні з ними слова (*може, здається, кажуть* та ін.), що виступають членами речення, правильно й доцільно вживати звертання та вставні слова у власному мовленні; розвивати логічне й образне мислення, культуру усного і писемного мовлення; виховувати любов до рідної землі, праці, образного влучного слова.

Тип уроку: урок повторення вивченого.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Повторення ключових питань теми «Звертання».

* Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Назвати в кожному з речень слова, які називають того, до кого звертаються з мовленням. Пояснити вживання розділових знаків. Пояснити, чому звертання не є членами речення.

Учись, людино, в рідної землі добра святого, щедрості й любові. (І.Савич.)
Люди, в радості, в горі ми такі подібні одне до одного... (М.Томенко.)
Поля мої! Сьогодні я до вас прийшов у гості. (Р.Юзва.)

Бесіда.

- Що називається звертанням?
- Які розділові знаки ставлять у реченнях зі звертаннями? Навести приклади.
- Як уживання розділових знаків залежить від інтонації?
- Чи є звертання членом речення? Чому?
- Які звертання називають непоширеними? Які – поширеними? Навести приклади.

III. Виконання вправ на повторення.

***Робота біля дошки.**

Записати речення, визначити звертання. Пояснити вживання розділових знаків. Вказати звертання поширені та непоширені. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

Україно! Ти моя молитва... (В.Симоненко.) Ти в моєму серці, Україно, думою Шевченка гомониш (Б.Олійник.) Як тебе не любити, Києве мій! (Д.Луценко.) Я люблю тебе, місто бурхливе, твоє царство і мідяний спів. (М.Шульга-Шульженко.) І хто тебе оббризкав, місто, таким зеленим ластовинням? (Н.Матвійчук.)

* Творча робота. Скласти речення, у яких слово, словосполучення і сполучення слів *Україна, вулиця моя, села і міста* виступали б то звертаннями, то підметами (усно).

*Самостійна робота. Переписати заздалегідь записані на дошці речення, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення) і вставляючи пропущені літери. Звертання підкреслити.

І. Дівчино Марино, здорова була! Невже ти, серд..нько, мене забула? Продай, милий, сиві бички, купи мені чер..вички! Стій, чумаче, постривай, шляху в людей поп..тай! Куди їдеш, куди йдеш, козаченьку Марку? Нащо мене пок..даєш у в..сокім замку? Бр..ди, бр..ди, діду, у луг по калину. Як не підеш по калину, я, напевно, згину.

Народна творчість.

II. Добрий вечір тобі, з..лена діброво! (Нар.творч.) Не шуми, ліщинонько у лузі, не х..ли додолу голі віти! (М.Шульга-Шульженко.) Як змінився н..бокрай, як змінився! Та чого ж ти, жовтий клене, зажурився? Що не л..не вже дзвінкий пtiчий цвенькіт? Ще ти будеш, гаю мій, зел..ненький! (В.Сосюра.) Дубе, хто тобі дав сили устояти проти вітру й злив? (Л.Забашта.) Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і пtiць (Л.Костенко.)

IV. Повторення ключових питань теми “Вставні слова”.

- *Опрацювання таблиці.*

Вставні слова можуть виражати або вказувати на:	
Невпевненість	<i>Може, може бути, мабуть, можливо, здається, очевидно</i>
Упевненість	<i>Звичайно, певно, безперечно, без сумніву, правда, дійсно, безумовно, справді, певна річ</i>
Джерело повідомлення	<i>По-моєму, як мені здається, кажуть, на думку..., за теорією..., за свідченням, як відомо, як зазначено, за повідомленням ...</i>
Оцінку висловленого	<i>На щастя, на жаль, на диво, на сором, як навмисне, дивна річ</i>
Оцінку повідомлюваного як звичайного	<i>Було, бувало, як завжди, як водиться</i>
Порядок викладу думок	<i>по-перше, по-друге, нарешті, отже, таким чином, значить, насамперед, виявляється, виходить, проте, однак</i>
Ввічливість	<i>Будь ласка, вибачте, прошу вас, дозвольте</i>
Привернення уваги	<i>Уявіть собі, зрозумійте, зверніть увагу, вірите, знаєте, між нами кажучи</i>

V. Виконання вправ на повторення.

**Вибірковий диктант.*

Виписати вставні слова. Яка роль у реченні кожного з них?

Своїм трудом виборювати щастя – найвище щастя то, напевно, є (С.Кононенко.) У праці – філософія життя. Здається, зрозуміло це і просто (М.Сингаївський.) І, мабуть, над усе до загину треба віри людині в людину (В.Забаштанський.) Все буде добре, тільки б, головне, не заморозить розум, серце, душу (С.Охріменко.) На згадку вам весела казка. А мені, будь ласка, убуликів в'язку (В.Іванович.)

*Робота біля дошки. Записати речення, вказати вставні слова, пояснити вживання розділових знаків у реченнях. У вказаному вчителем реченні підкреслити члени речення. Пояснити, чому вставні слова не є членами речення.

Я мислю, отже, існую. (Античний вислів.) Потік, напевне, пам'ятає що був і кригою, і снігом (О.Шугай.) У калині, кажуть, живе материнська любов і мудрість. (З підручн.) Здається, папороті цвіт я в темну нічку відшукала (Л.Забашта.) Я, либонь, таки дочекаюся. (Г.Чубач.) А листопад, на диво, розіслав зелений килим скверів та бульварів. (С.Охріменко.) А в куцах ямки глибокі, видно, лосі йшли гуртом. (В.Скомаровський.) Кажуть, у степу є такі криниці, у яких навіть удень відбиваються зорі. (В.Яринич.)

*Прочитати. Пояснити, чому в одному з речень виділене слово є вставним, а в другому – ні. Скласти речення, у яких то вставними словами, то певними членами речення виступали б слова *може* та *очевидно*.

- Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю. (Л.Костенко.)
- Світ отой напівзабутий здається нині зітканим з туману. (В.Базилевський.)

* Диктант із коментуванням. У вказаних учителем реченнях підкреслити члени речення. Пояснити, чому звертання та вставні слова не є членами речення.

Лебедю! Ти повертаєш додому на тихії води, на зорі України ясні... (Л.Забашта.) Матінко, усміх твій ніжний ловлю. (Н.Красоткіна.) Ти, мабуть, чула, певно, чула, як поїзди мене гукнули. (В.Мордань.) Може, хто б послухав казки? Ось послухайте, панове! (Леся Українка.) Посміхайся веселково, земле рідна, калинова. (Л.Яцура)

* Самостійна творча робота за варіантами.

○ *I варіант.* Скласти висловлювання (обсяг - 3-4 речення) на тему “Мое місто”, використавши два-три звертання. Прочитати, правильно інтонуючи речення зі звертаннями.

○ *II варіант.* Скласти висловлювання на тему “Ким би я хотів стати” (обсяг - 3 - 4 речення), використавши два-чотири вставних слова. Прочитати, правильно інтонуючи речення зі вставними словами.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. З творів художньої літератури виписати по чотири речення зі звертаннями та вставними словами. Звертання та вставні слова підкреслити.

Урок № 4

Зв’язне мовлення

Спілкування та мовлення. Види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Сприйняття чужого мовлення. Навчальне аудіювання.

Мета: повторити вивчене про мовлення як засіб спілкування за допомогою виражальних засобів мови; про види мовленнєвої діяльності; повправляти у сприйнятті-розумінні почутого; виховувати любов до природи, доброту й милосердя; розвивати логічне й образне мислення, уяву, слухову та зорову пам’ять, загачувати та уточнювати словниковий запас учнів, формувати комунікативні вміння.

Обладнання: підручник, текст для аудіювання.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

***Бесіда.**

- Як пов’язані мова та мовлення?
- Що таке мовлення? Яка мета усного мовлення? Писемного?
- Що вам відомо про таку форму мовлення, як діалог? Монолог?
- Які існують види мовленнєвої діяльності?
- До яких видів мовленнєвої діяльності ви вдаєтеся у процесі виконання домашнього завдання? Під час бесіди в класі?

III. Виконання вправ на застосування узагальнених знань.

***Пояснювальний диктант.**

Пояснити, про які види мовленнєвої діяльності йдеться в кожному з прислів’їв. До яких видів мовленнєвої діяльності ви вдалися в процесі роботи над диктантом?

Більше слухай, а менше говори. Страшне перо не в гусака, а в дурака. Він свій язик припинати не звик. Написав писака, не прочита читака. Мудрий уміє читати і рядки, і між рядками.

IV. Вивчення нового матеріалу.

*Пояснення вчителя.

Мова реалізується в процесі мовлення, тобто мовленнєвої діяльності. Мовленнєва діяльність включає такі види: *аудіювання* (одночасне слухання й розуміння), *читання*, *говоріння*, *письмо*. За науковими даними, час, що його людина витрачає на мовленнєву діяльність, розподіляється так:

- аудіювання – 45%
- говоріння – 30%
- читання – 6%
- письмо – 9%

Як бачимо, основою спілкування є аудіювання. Саме воно забезпечує сприймання та розуміння усного мовлення.

Аудіювання не слід змішувати зі слуханням. Слухання – це передусім акустичне сприймання звукового потоку, тоді як аудіювання – це сприймання й розуміння людського мовлення.

Успішність смислового сприймання усного мовлення залежить від підготовленості слухачів, від того, як вони вміють слухати.

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*Проведення навчального аудіювання.

Текст для аудіювання

У лісі

Діти йшли вузькою стежкою. Де не взялася трясогузка. Киваючи довгим хвостом, вона пробігла стежкою хутко, як миша.

Навколо росли густі кущі. Вони були круглі і здавалися схожими на величезні зелені макітри.

З одного куща випурхнув дрізд. Ігор підбіг до куща, нагнувся і розсунув гілля. Там чорніло щось кругле, схоже на горнятко.

Ніколи не доводилося хлопцям бачити гніздо чорного дрозда. Кожну билинку, кожну гілочку було по-хазяйськи обмазано глиною, і все кубло зскидалося на зліплену з глини й землі чорну чашку.

Але що могло бути красивішим за п'ятеро яечок, які лежали в гнізді! Були вони небесного, ясно-блакитного кольору, і по ньому, як зірочки, де-не-де розбігалися

цятки. Василько обережно доторкнувся до до гнізда пальцем і відсмикнув рук. Не змовляючись, хлопці мовчки пішли геть.

Непомітно для себе діти заходили в ліс усе далі. Василько розповідав другові страшні випадки, про які коли-небудь чув. Найбільше сподобалася Ігореві історія з бовкалом на вовчому хвості. Того вовка ще малим вовчням узяв у лігві дядько Панас і прив'язав йому бовкало до хвоста. Вовччя ж візьми та й утечи - шукай вітра в полі! Такий лютий вовцюган виріс! І все шукає людей, щоб помститися...

Тут трапилося несподіване. Діти почули сухий стукіт бовкала... Ігор мовчки вчепився другові в рукав. Дерев'яний стукіт наближався. Це навіть не стукіт – це клацання. Якась велика звірина клацала зубами...

Коли куці напроти затріщали й заворушилися, діти. Покидавши кошики, кинулися геть. Незабаром Василько зупинився.

- Стій, Ігоре, - сказав він. – Я піду та зніму з вовчого хвоста бовкало і віддам дядькові Панасу.

Хлопець підійшов до куца ліщини і виламав гілляку. Бовкало застукало зовсім близько. Василько кинувся вперед, крізь куці.

- Ігоре! – пролунав його крик. – Іди сюди! Ось він!

У куцах, здивовано витріщившись на дітей, стояло теля. Дерев'яне бовкало теліпалося в нього на шії. Злякавшись, теля крутнулося і, ламаючи куці, метнулося геть.

Ломаку, з якою Василько кинувся на «вовка», Ігор узяв із собою. Він покаже її всім. Василько ж не знав, що то не звір!

Діти пішли навпростець. Щось руде промайнуло над головами. Це була білка. Певно, в дупло вскочила. А в дуплі в неї завжди повно горіхів.

Василько підійшов до дерева, охопив руками стовбур. Ігор підсадив друга. Василькові пощастило вхопитися за гілку. Він підтягнувся вгору, тоді засунув у дупло руку. Тієї ж миті його обличчя скривилося від болю й переляку.

-Тікай! – гукнув він. – Шершнюки!

Відчувши болючий укус у руку, Ігор кинувся тікати. Шершнів він одганяв кошиком. Відбігши далеко від небезпечного місця, хлопець спинився. Де ж Василько? Товариш не з'являвся.

Повертатися назад було боязко. У вухах досі стояло ост огидливе дзижчання, а перед очима не зникало видіння? Страшні, з палець завдовжки, жовто-смугасті шершні...

Ігор відчуває, що не може більше чекати. Тривога за Василька охоплює його. Стискаючи в руці держальце кошика, він хутко йде туди, де залишив товариша.

Василько лежав під деревом, увесь зіщулюючись. Ігореві стало страшно. Василько поворухнувся й гукнув:

- Не підходь! Закусають!

Рій літав над Васильком. Огидливі жовті комахи не давали йому підвестися.

Щось немов штовхнуло Ігоря. Він надів на голову кошика і з відчайдушною рішучістю побіг до Василька. Просто з розгону впав на товариша, затуливши його від шершнів. Розлючені комахи з шелестом билися об кошик.

- Дурний, закусають! Попадеш! – глухо обізвався Василько.
- Я гнакрився кршиком, Василечку. Ти лежи смирно. Тобі дуже болить?
- Не ворущись, Ігоре. Вони відстануть. А ти не сердишся на мене? Я ж знав, що то не вовк...

- Ти знав?

- Еге ж. Як ми ото тікали, я озирнувся і побачив теля...

Минула ще добра година, доки віддлетів останній шершень. Затихло дзижчання і шелест слюдяних крилець. Хлопчики поповзли, щоб знову не привернути уваги комах.

На стежці вони глянули один на одного: у кожного обличчя розухло, замість очей світилися щілини.

Обнявшись, хлоп'ята пішли стежкою. Ліс ставав рідший, попереду чистою синявою блиснуло небо.

За О.Донченком; 605 сл.

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Перед дітьми стежкою пробігала:

А перепілка

✓ Б трясогузка

В малинівка

Г ворона

2. Кущі були схожі на:

А круглі м'ячі

Б дитячі голови

В зелені снопи

✓ Г зелені макітри

3. Хлопці, не змовляючись, пішли від гнізда геть, тому що

А вони поспішали

Б гніздо їх не зацікавило

✓ В боялися зашкодити пташці

Г хотіли уникнути спокуси зруйнувати гніздо

4. Вовченя у лігві знайшов

А дід Іван

Б дядько Себастьян

В дядько Петро

✓ Г дядько Панас

5. Василько виламав гілляку з куща

А калини

Б малини

✓ В ліщини

Г ожини

6. Ігор узяв ломаку з собою, щоб
- А похизуватися перед хлопцями
  - ✓ Б підтвердити сміливість товариша
  - В переконати у зустрічі з вовком
  - Г на згадку про подію
7. Василько поліз у дупло, щоб
- А спіймати білку
  - Б видрати білченят
  - В покуштувати бджолиного меду
  - ✓ Г дістати горіхи
8. Василько гукну Ігореві:
- А «Рятуй мене!»
  - Б «Тримай мене!»
  - В «Стривай!»
  - ✓ Г «Тікай!»
9. Ігор повернувся до дерева з дуплом, щоб
- А дізнатися, що трапилося з Васильком
  - ✓ Б рятувати Василька
  - В забрати кинутий кошик
  - Г спитати дорогу
10. Накривши собою товариша, Ігор переживав, щоб
- А шершні не закутали його до смерті
  - ✓ Б не боліло товаришу
  - В шершні не залізли під кошив
  - Г шершні не зіпсували кошик
11. Василько зізнався, що бачив теля, тому що
- А із вдячності за допомогу
  - ✓ Б через докори сумління
  - В було дуже страшно
  - Г треба ж про щось говорити
12. Випадок із шершнями
- А покладе край дружбі хлопчиків
  - ✓ Б ще більше зміцнить їхню дружбу
  - В не вплине на їхні стосунки
  - Г викличе в них взаємну відразу

VI. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. Вправа 11.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Уроки 5-6

Тема: Походження слів: власне українські та запозичені слова. Ознайомлення з тлумачним словником і словником іншомовних слів. Правопис слів іншомовного походження.

Мета: подати відомості про походження української лексики, повправляти в розрізненні власне українських та запозичених слів; ознайомити з будовою тлумачного словника та словника іншомовних слів; формувати вміння роботи зі словником і таблицею; удосконалювати правописні навички, зокрема щодо правопису іншомовних слів; сприяти збагаченню та уточненню словникового запасу школярів; розвивати культуру усного та писемного мовлення, образне мислення; виховувати любов до природи рідної землі.

Тип уроків: комбіновані (вивчення нового матеріалу; повторення вивченого в попередніх класах).

Обладнання: підручник, словники, таблиці.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

*Робота з підручником. Виконання вправи 26 (с.17).

*З'ясувати лексичне значення записаних на дошці слів, скориставшись тлумачним словником та словником іншомовних слів. Чому довелося скористатись обома словниками?

- Левада, кетяг, літепло, плеяда, долар.
- Гроно, плесо, навзаєм, бейсбол, Інтернет.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу (с.32).

* Пояснення вчителя.

Словниковий склад сучасної української літературної мови формувався впродовж тривалого історичного часу. Лексика сучасної літературної української мови неоднорідна за походженням. Виділяють корінну та запозичену лексику.

Корінна українська лексика - це слова, що виникли в українській мові або були успадковані нею від давніх мов - праслов'янської і давньоруської, від яких вона

утворилася. Наприклад: *хлібороб, щирість, будувати, щоденно, сорок, дружба, вчити, наш, сто, зверху*.

Виділяють три основні шари корінної української лексики з погляду її походження: спільнослов'янський, до якого входить і найдавніша, спільноіндоєвропейська лексика, спільносхіднослов'янський і власне український.

Спільнослов'янська лексика - це слова, успадковані через давньоруську із спільнослов'янської (праслов'янської) мови; найдавніший шар української лексики, її ядро. Наприклад: *мати, око, кінь, молоко, воля; сидіти, орати, вміти, учити; великий, солодкий; ніготь, палець; дрімати, любити; чоловік, жінка; сковорода, чашка, ліжко, хитрий, глухий; один, сто; ваш, там, куди; про, а, ні*.

Більшість спільнослов'янських слів поширені в усіх слов'янських мовах, зрозуміло, із фонетичними відмінностями, що відбивають специфіку кожної з них.

Власне українська лексика - це слова, що виникли в українській мові і є специфічними, властивими тільки їй словами. Наприклад: *Батьківщина, громадянин, очолити, бентежити, линути, гай, жовтень, завірюха, чарівний, навпростець, плугатар, осередок, освіта, самота, свита, споконвіку, праворуч, нашвидкуруч, мимохідь, торік, зоналу, навпростець, осторонь, заздалегідь, навперейми*.

Близько 10 відсотків слів української мови - це слова іншомовного походження, які прийшли в українську мову або прямо, або через мову-посередницю. Серед них слова, запозичені з грецької (*граматика, математика, психологія, логіка, географія, демократія, література, діалог, лиман, корабель*), латинської (*академія, ректор, студент, трагедія, дисципліна*), англійської (*спорт, футбол, аут, джентльмен, лідер, пікнік*), німецької (*гастроном, вексель, бухгалтер, костюм, орден, солдат, штраф, штаб, шахта, курорт, дах, ґрунт, кокс*), французької (*сюжет, абажур, магазин, пальто, пляж, бюро*), італійської (*галера, палац, сопрано, тенор, адажіо, віолончель, корсар*), голландської (*яхта, трап, люк, матрос, гавань, шлюпка, каюта, краби*), тюрських мов (*базар, сарай, кавун, тютюн, халва, батіг*).

* Прочитати заздалегідь записані на дошці речення. Що ви можете сказати про походження виділених слів? Пояснити їхнє лексичне значення. До якого словника слід звернутися в разі потреби?

Бринить бджола і джміль гуде, у гай по ряст дівчатко йде (В.Бендюг.) Ще голубим крилом леліє тепла днина. (І.Москаленко.) В плесі тихого смеркання човнярі човни лаштують. (П.Осадчук.) Пливають, неначе мрії, журавлі, ключами йдуть відпочивать на луки (І.Москаленко.) "Нескафе" бадьорить зранку, І бентежить серце нам. (З реклами.)

IV. Виконання вправ на закріплення.

* *За допомогою словника встановити походження та лексичне значення поданих слів.* Дібрати до них українські відповідники.

Процент, бібліотека, фонтан, ін'єкція, інфекція, лауреат, премія.

Довідка. Відсоток, книгозбірня, водограй, укол, зараза, переможець, нагорода.

**Диктант із коментуванням.* Пояснити лексичне значення та з'ясувати походження виділених слів, за потреби звернувшись до словника.

Гори в мені, червона кров батьків, *наснаж* мене і освяти на слово. (А.Камінчук.)
 Дух творчості *плекай*, хоч буде гірко... (С.Реп'ях.) Упаду серед сивого шляху і
 лежатиму там *горілиць*, наче вслід задивлюсь тому птаху, що бринить між летючих
 зірниць. (І.Муратов.)

* Подані слова ввести до самостійно складених речень. Які з цих слів є власне українськими, які – запозиченими?

Освіта, веселка, інтернет, шоу, навпростець.

* *Самостійна робота.* Письмове виконання вправи 56.

V. Повторення вивченого в попередніх класах..

**Опрацюванв таблицю.*

Літери и-і	
в словах іншомовного походження	
Літеру И пишуть:	
У загальних назвах	У власних назвах
Після літер д, т, з, с, ц, ч, ж, р: <i>директор, сигнал, циркуль, шифр, ритм..</i> Це правило називають правилом «дев'ятки». Формула для запам'ятовування: Де ти зїси цю чашу жиру?	У географічних назвах з кінцевими -ида, -ика: Антаркти <u>и</u> да, Атланти <u>и</u> да, Флори <u>и</u> да, Адріати <u>и</u> ка, Амери <u>и</u> ка, Антаркти <u>и</u> ка, Аркти <u>и</u> ка, Атланти <u>и</u> ка, Афри <u>и</u> ка, Балти <u>и</u> ка, Корси <u>и</u> ка, Мекси <u>и</u> ка. У географічних назвах із звукосполученням -ри- перед приголосним (крім j): Великобританія, Крит, Мавританія, Мадрид, Париж, Рига,

	<p>Рим та ін., але Австрія, Ріо-де-Жанейро. У географічних назвах після приголосних дж, ж, ч, ш, щ і ц перед приголосним також пишемо -и: Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Гемпшир, Жиронда, Йоркшир, Лейпциг, Циндао, Чикаго, Чилі, але перед голосним і в кінці слова пишеться і: Віші, Шіофок.</p>
Літеру і пишуть:	
1. На початку слів	<i>інститут, інженер, ікебана</i>
2. У кінці незмінних слів	<i>таксі, колібрі</i>
3. Після букв, що не входять до «дев'ятки»	<i>пінгвін, фініш</i>
4. Перед літерами. Що позначають голосний звук, та й	<i>радіус, діалог</i>
5. У власних назвах після букв на позначення приголосних, крім шиплячих	<i>брати Грімм, Дені Дідро</i>

*Робота біля дошки.

Записати слова. Пояснити їхні лексичні значення, за потреби звернувшись до словника. Обґрунтувати написання слів.

Диск, тиран, зигзаг, чинара, ранжир.

*Переписати з дошки слова, на місці крапок уставляючи пропущені літери и або і.

- Магн..т, б..лет, тр..о, д..агноз, рад..ац..я, такс.., пар.., ..мідж,..нжир, ..нформація.
- Техн...ка, рад..о, ман..я, сер..ал, ав..ац..я, жур.., пон.., Капр.., тр..умф, ..єрогліф.

VI. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*Пояснювальний диктант. Іншомовні слова підкреслити, за словником з'ясувати їхні лексичні значення.

Розгойдає сонце свої качелі, і бджолині вдарять віолончелі (А.Малишко.) Елегію бджола на крипці грає, а сонях гра на кобзі золотій (Є.Гуцало.) Вже й клевер

прозирає крізь зело рожевими очима марсіанина (І.Муратов.) Діамантами небо зоріє (О.Гриценко.) Дід про хліб, а баба про фіалки (Нар.творч.).

*Диктант із коментуванням.

І.Трохи Америки, трохи Європи, Азія в небо мечеті встромляє (С.Крижанівський.) Вітрила в напрузі, ясний краєвид. На пошуки, друзі, нових Атлантид! (В.Швець.) Істина є добром інтелекту. (Г.Кониський.) Ні, я не проти математики, а все ж у серце зазира очима літер хрестоматія... (П.Перебийніс.)

І.Одного разу Лебідь, Рак та Щука сукупний бізнес вирішили втнуть (М.Білокопитов.) Як хочеться цитрини, в ній, кажуть. Вітаміни (Ю.Михайлів.) ніхто не знав, ніхто не чув... Міністр інкогніто прибув (Олександр Олесь.)

*Словниковий диктант. Пояснити лексичне значення слів та з'ясувати їхнє походження, за потреби звернувшись до словника.

Бразилія, циліндр, бравісимо, кілограм, бібліотека, джинси, Чикаго, Вашингтон, Сицилія, Чилі, таксі, денді, мафіозі, імпровізація, інерція, інтуїція.

VII. Повторення вивченого в попередніх класах.

* Опрацювання таблиці.

У словах іншомовного походження літери подвоюються:	
1. У власних назвах	<i>Голландія, Діккенс, Руссо</i>
2. В окремих словах – загальних назвах	<i>Ванна, тонна, манна, панна, нетто, брутто, вілла, бонна</i>
3. У разі збігу однакових приголосних звуків префікса та кореня	<i>Ірреальний, контрреволюція</i>

*Прочитати речення, визначити іншомовні слова. Обґрунтувати правопис слів. Поясни лексичне значення слів, за потреби звернувшись до словника.

І не чекаймо з неба манни! Лише у праці міць прийде! (Л.Закордонець.) Слова ж знецінились, а лік пішов не в грамах, а на тонни... (Б.Олійник.) Те, що вчора було прогресом, завтра стане іхтіозавром (Л.Костенко.) Принцесо Анно, вже готова ванна (І.Драч.) Стрункі черешні, як мадонни, стоять в чарівнім убранні (С.Грінчак.)

VIII. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*Розподільний диктант. Іншомовні слова з подвоєнням і без нього записати в дві колонки. Пояснити лексичне значення слів, за потреби звернувшись до словника.

Лібрето, панна, донна, алея, Голландія, Голівуд, інтермецо, вілла, каса, нетто, брутто, біроко, беладона, мадонна, трилер, Шиллер, Мюллер, Джонні, Бетті.

Переписати слова, уставляючи на місці крапок, де це потрібно, м'який знак або апостроф. Перевірити себе за орфографічним словником.

Ад..ютант, порт..є, п..юпітр, конферанс..є, п..юре, шансон..є, б..юро, ін..екція, б..юджет, миш..як, М..юнхен, потрт..єра, кар..єра, інтер..єр, р..юш, П..ємонт, комп..ютер, П..яченца, б..язь, бракон..єр, кастан..єти.

*Диктант із коментуванням.

Мовчить дитя в Мадонни на руках. (Н.Гуменюк.) Вона не чула зроду про Растреллі. (Л.Костенко.) Тоді не знав я ні високих слів, ін казки про Ромео та Джульєтту (В.Бровченко). Десь острів є, що осіяв Шекспір, де Діккенс усміхався крізь тумани (М.Рильський.) Ворона - священна птиця бога Аполлона (Л.Костенко.) Отож парфумів в ванну наливай, і чим тобі це не тропічний рай? (Ю.Клен.)

ІХ. Підбиття підсумків уроку.

Х. Домашнє завдання. Вправи 56, 58.

Урок № 7

Зв'язне мовлення

Загальні відомості про ситуацію спілкування та її складові. Створення власних висловлювань. Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації спілкування.

Мета уроку: дати загальне уявлення про ситуацію спілкування, пояснити, що слід узяти до уваги та що необхідно спланувати перед тим, як уступити в спілкування, формувати вміння діалогічного усного мовлення; виховувати чемність і толерантність.

Обладнання: підручник, таблиця.

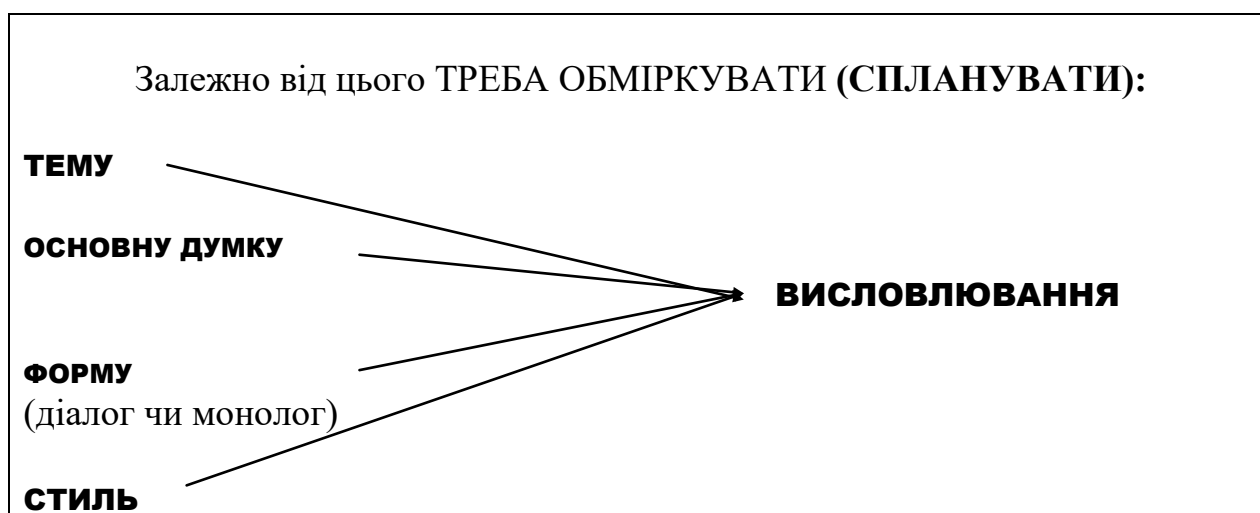
Хід уроку

I. Повідомлення теми, мети та завдань уроку.

II. Повторення ключових питань.

* Робота з підручником. Колективне виконання вправи 15.

*Робота з таблицею. Розповісти, що слід узяти до уваги, щоб правильно зорієнтуватись у ситуації спілкування. Що треба обміркувати перед вступом у спілкування?

III. Виконання ситуативних вправ.

*З опорою на подану вище таблицю, зорієнтуватись у ситуації спілкування, а також обміркувати тему, основну думку, форму, вибрати стиль вашого ймовірного висловлювання, уявивши, що ви прийшли:

- на класні збори, де вирішується питання організації автобусної екскурсії історичними місцями Києва (Львова, Полтави, Харкова...);
- до лікарні, де проходить курс лікування ваша бабуся;
- до театральної каси, щоб придати квитки на виставу;
- до однокласника переглянути новий відеофільм або удвох пограти в комп'ютерну гру.

*Пояснити, що потрібно взяти до уваги, щоб зорієнтуватися в ситуації спілкування, і що визначити перед тим, як вступити в спілкування, якщо до вас звернувся:

- однокласник з проханням допомогти надолужити пропущене на уроках через хворобу;
- класний керівник з пропозицією взяти участь у організації шкільної виставки учнівських малюнків (ілюстрацій до літературних творів, плакатів певної тематики, стінгазет до Дня учителя);
- керівник шкільного лялькового театру і запропонував вам написати гумористичну п'єсу-казку з сучасного шкільного життя.

*Скласти та «проговорити» за особами діалог, можливий в одній із вище окреслених ситуацій.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання: вправа 18.

Урок № 8

Тема: Застарілі та нові слова (неологізми).

Мета: дати відомості про активну і пасивну лексику, поняття про застарілі слова та неологізми, пояснити стилістичні функції та особливості використання таких слів; формувати навички користування словником; збагачувати словниковий запас учнів; розвивати спостережливість, культуру усного та писемного мовлення, образне мислення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, тлумачний словник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* *Прочитати записані на дошці (або спроектовані через кодоскоп) речення. Які з-поміж виділених слів вийшли з повсякденного вжитку? З якої причини? Які слова з'явилися у словниковому складі порівняно недавно? Чому?*

Рушив пращур у Крим по рибу, *мажа* розбита в степу порипує. (О.Матійко.) Колись були воли, *очкур* і *постоли*... Тепер волів катма, не стало і ярма... (П.Федотюк.) Сьогодні жодна наука без *Інтернету* немислима, тому що він став найпопулярнішим інструментом отримання актуальної інформації і свого роду засобом спілкування. Форми спілкування в Інтернеті такі: *телеконференція*, *чат*, *веб-пейджер*; листування *електронною поштою (e-mail)*. (З Інтернету.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 59).

* Прочитати. Визначити застарілі слова. Пояснити їхнє лексичне значення, за потреби звернувшись до тлумачного словника.

Як одступиш од грамоти на аршин, то вона од тебе на сажень. Ліпше живий хорунжий, як мертвий сотник. Хоч і надів жупан, та не цурайся свитки. Порожня миска не вабить писка. В нього і сволок молоко дає.

Народна творчість.

* *Вибірковий диктант.* Виписати застарілі слова. Пояснити їхні лексичні значення.

Мов Дніпро, запінений в бурунах, кіш гуля чортам наперекір. (П.Дорошко.) Степами турки і татари на конях мчать, мов чорні хмари. Дівча біжить босоніж в бір, його тут схоплять у ясир... (М.Стельмах.) Згине срібло, згине золото, занедбаються клейноди, тільки правда на Україні по вік вічний не загине, (П.Куліш.) Невже ми носим лиш для ретромоди крисані, жупани і кожушки? У них жива історія народу, його талан, прекрасний і важкий... (Б.Демків.) Не забуваються слова: лікнеп, і комнезам, і змичка, ні, це не просто давня звичка, - епоха в слові ожива. (Л.Дмитерко.)

* *До застарілих слів дібрати відповідні загальноживані слова.*

Ліпота, стезя, перст, чоло, десниця, рамена, глаголити, вуста.

Для довідок. Краса, шлях, палець, лоб, правиця, плечі, говорити, губи.

IV. Виконання вправ на закріплення.

* **Пояснювальний диктант.** Застарілі слова підкреслити. Пояснити їхню роль у реченнях.

Нова радість стала! Над вертепом зірка ясна весь світ осіяла. (Нар.творч.) То знов і знов несуть волхви свої сакви. (І.Жиленко.) Ніби в люстро, я дивлюсь в минуле... (В.Цілий.) А по землі чужій, застрашеній несе бунчужний булаву. (Н.Півторацька.) Мої слова, мов гнівні гайдамаки, ідуть на смерть за правди корогов. (Яр Славутич.) Глянь, Богдане, квітка в'яне, дай-но січі, дай-но грому! (А.Малишко.) Ще старої епохи глибокий кривавиться злам... А в низенькій сільраді нараду веде комнезам. (В.Терен.) А в шибки заглядала сусідкою осінь, у китайку закручена під молодицю. (В.Забаштанський.)

* Тричі прослухати текст, усно його переказати. Які слова з'явилися у мові на вашій пам'яті? Розказати, коли і як вони увійшли до вашого мовлення.

Такі українські слова, як *мрія* або *годинник*, — теж молоді, їм нема ще й ста років. Вони ввійшли до усної мови з художньої літератури, яка, відповідаючи на вимоги часу, створила їх на ґрунті наявних уже в народній мові слів *мріятися* й *година*. Цікаво відзначити, що, коли з'явилося в нашій мові слово *годинник* із відповідним розрізненням — стінний або кишеньковий, стало зникати давнє слово *дзитарі*, яке теж позначало годинник, але не кишеньковий, яких раніше взагалі не було, а стінний чи на вежі.(Б.Антоненко-Давидович.)

* **Пояснити лексичне значення кожного з неологізмів.** Два-три з них увести до самостійно складених речень (усно).

Веб-майстер, зелентур, камерофон, гастропсихолог, ГПМ, дрескод, куїд.

Словник. *Веб-майстер* – той, хто створює Інтернет-сторінки для міжнародної комп'ютерної мережі Інтернет. *Зелентур* – туризм, пов'язаний з вивченням історії, культури, побуту українського села. *Камерофон* – мобільний телефон з умонтованою фотокамерою. *Гастропсихолог* – лікар, який досліджує вплив продуктів харчування на людську психологію. *ГПМ* (генетично модифіковані продукти) - рослини та тварини, генні характеристики яких було змінено лабораторно. *Дрескод* - стиль одягу, обов'язковий для працівників певних організацій. *Куїд* – грошова одиниця для космічних туристів.

* Прочитати слова. Пояснити, чи можна вважати їх неологізмами. Витлумачити лексичне значення кожного з них, за потреби скориставшись словником. Чи часто довелось до словника звертатись? Про що це говорить? Коли слово перестає сприйматися як неологізм? Пояснити написання слів.

Дискета, дискотека, диджей, компакт-диск, гіпермаркет, трилер, Інтернет, візаж, гастарбайтер, євро.

*Диктант із коментуванням. Вказати авторські неологізми (письменницькі новотвори) та слова, які увійшли до мови відносно недавно у зв'язку з розвитком науки і техніки.

Ракетяться ранкові небеса. “На старт!” – лунають дальні космодроми. І пахне материнкою роса, а космонавт вертається додому. (А.Камінчук.) Звичними персонажами телестрічок стали безжальні кіборги та підступні андроїди. (З газ.) Вже скоро, скоро хмарнокрилі дні завісять світ марудними дощами. (Б.Чіп.) Зеленіє світ, зеленіє. І майбутній квіт брунькотіє. (Я.Кремінський.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П.5, вправа 60.

Урок № 9

Тема: Загальноживані та стилістично забарвлені слова. Діалектні, професійні слова і терміни.

Мета: дати поняття про стилістично марковані слова, зокрема, діалектні, професійні слова і терміни, формувати вміння вирізняти такі слова в реченнях і текстах, удосконалювати навички користування тлумачним словником; сприяти збагаченню дитячого словника; розвивати культуру усного та писемного мовлення; виховувати любов до природи.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, тлумачний словник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

*Прочитати (прослухати) прислів'я. Пояснити значення виділених слів. Де й коли вам доводилося їх чути? Чи траплялися вам ці слова в художніх творах? Пояснити значення виділених слів, за потреби звернувшись до тлумачного словника.

Як їмо *бараболу*, то не клянемо долю. *Файна* трава, та не для мого коня. Солом'яний *легінь* золоту дівку заміж бере. Повна *тайстра* важка, а порожня ще важча. *Газдиня*: три городи, одна диня.

Народна творчість.

Словник. *Бараболя* – картопля. *Файний* – гарний. *Легінь* – парубок. *Тайстра* – торба. *Газдиня* – хазяйка.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу (Діалектні слова).

*Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 19).

*Прокоментувати уривок з поезії Д.Білоуса.

На Київщині (в Липках) взуття зовуть обувка,
А огірок звичайний в Чернігові — гурок,
А кошик на Поліссі (в Іванкові) — кошувка,
І назви, і вимова різняться що не крок.

*Прочитати заздалегідь записані на дошці (спроектовані на дошку) речення. Визначти діалектні слова. З якою метою такі слова вживають у літературних творах?

I. Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, носив широкий черес і пишну кресаню. Марічка теж вже ходила в заплітках... Марічка любила, коли він грав на флюяру. (М.Коцюбинський.)

II. Газдівство у старої Лесихи несогірше. Хата хоч стара, та ще добра; будиночки нові, просторі й опрятні, худібка красна, що Господи, гладке кожне, мов слимак. Лесиха жінка господарна та запопадлива. Сукриста дуже та тверда. Бувало, як за що завізьметься, то хоч рака лазь, усе поставить на своїм. (І.Франко.)

*Розподільний диктант. Загальноновживані та діалектні слова записати у дві колонки.

Вітер, легіт; легінь, парубок; печаль, туск; гуторити, говорити; пательня, сковорода; капелюх, крисаня; бордзо, швидко; джерга, ковдра; дядько, стрий; мальфівниця, відьма; хустина, рантух; кошик, кобівка; жарти, фігли; бузько, лелека; втрафити, потрапити; капарство, недбалість; клевець, молоток; когут, півень; *рахуба*, клопіт.

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*Пояснювальний диктант. Діалектні слова підкреслити, пояснити лексичне значення кожного. Яка роль діалектних слів у реченнях?

До села вертається чабан і жене гирлигою туман. (А.Качан.) Над розливом гірських полонин тужно грає трембіта остання. (О.Лупій.) Багато небесної сходять краси на кичері лисі, на наші ліси... (В.Герасим'юк.) Лиш тоді життя щось варте, як палає, наче ватра... (С.Пушик.) Піднесу свою молодість яру, як бартку. (Д.Кремінь.)

Словник. *Гирлига* – ціпок. *Полонина* - безліса ділянка в Карпатах, яка використовується для пасовиська та сінокоосу. *Трембіта* – духовий музичний інструмент. *Кичеря* – гора, вкрита лісом уся, крім вершини. *Ватра* – багаття. *Бартка* – гуцульський топірець.

* До поданих діалектних слів дібрати літературні відповідники. За потреби звернутися до словника.

Жовнір, гандибурка, керниця, коц, кошуля, ногавиці, митка, ожіг, тупиця, фамілія, фая, спудитися, пироги, ринка.

Для довідок. Солдат, картопля, криниця, ковдра, сорочка, штани, ганчірка, кочерга, сокира, сім'я, буря, злякатися, вареники, каструля.

V. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* Прочитати речення, пояснити лексичне значення виділених слів. Чи є ці слова загальноживаними? У мові представників яких професій уживається кожне з них? З якою метою вживаються такі слова в художніх творах? Яке з цих слів можна вважати науковим терміном? Значення слова *термін* з'ясувати за словником.

Час у небо, час! В *шоломофонах* *пеленг* писне тонко – й зльотна смуга вже гойдає нас. (М.Сич.) Дзвенять якорі. На *бакборті трап* тихенько скрегоче в холодну сталь. І раптом наказ: “Повернути! *Вест!*” Над обрієм щогла здіймає хрест... (О.Влизько.) Ходіть, професоре, до лісу, він теж відкриє вам дива. ...Можливо, сарна чи лисиця рудим *нейтрино* промайнуть... (О.Шугай.) На *КП* тут сидів генерал, що полки його зайняли всі траншеї на цій *висоті*. (А.Кацнельсон.)

Словник. *Пеленг* – напрям від спостерігача до об'єкта, що визначається кутом між площиною меридіана і вертикальною площиною, яка проходить через центр компаса та об'єкт, визначається приладом *пеленгатором*. *Трап* – сходи або драбина на судні. *Вест* – західний вітер. *Нейтрино* – електрично нейтральна елементарна

частинка з масою, набагато меншою за масу електрона, яка відзначається надзвичайно великою проникною здатністю. *КП* - контрольний пост.

VI. Вивчення нового матеріалу (Професійні слова).

*Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 19-20).

* Пояснення вчителя.

Термін - однозначне слово або словосполучення, що виражає поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя.

Наприклад, терміни, що ними послуговуються рекламісти: *банер* (прямокутний рекламний планшет на місці продажу); *басорама* (панель з підсвічуванням, встановлена на даху автобуса чи автомобіля); *брандмауер* (плакат, розташований на стіні будівлі), *ігровий промоушн* (просування продукції ігровими методами: через лотерею, конкурси, розиграші призів і под.), *логотип* (зображення повного або скороченого найменування фірми або товарів фірми).

Професійні слова - це слова, які використовують у своєму мовленні люди, об'єднані однією професією чи спеціальністю. Наприклад, у мовленні рибалок: *зелень* — ниткоподібні водорості, що з'являються у водоймах улітку, *квок* — підкликання сомів до наживки звуками, що нагадують квакання жаби, *виловок* — великий земляний черв'як, *жало* — вістря гачка, *лоб* — загин гачка.

Найчастіше професійні слова застосовуються в усному неофіційному мовленні людей певної професії: вони точно називають деталь виробу, ланку технологічного процесу чи певне поняття, у такий спосіб сприяючи кращому взаєморозумінню.

У писемній формі професійні слова вживаються у виданнях, призначених для фахівців, наприклад, у буклетах, інструкціях, порадах. У художній літературі професійні слова вживають задля створення професійного колориту, відтворення життєдіяльності певного професійного середовища.

Часто професійні слова виступають як неофіційні синоніми до термінів.

Багато професійних слів стали загальноживаними: *Засинайте до завтра, скальпелі! Із палати виходить лікар* (Б.Олійник).

VII. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* Подані терміни записати в такій послідовності: 1) уживані мовознавцями 2) з мовлення комп'ютерників. За потреби скористатися словником.

Фонема, сервер, логін, присудок, курсор, неповне речення, твірна основа, веб-сторінка, суфікс, контент, дієслово, прийменник, граматична основа, користувач, домен, синтаксис, блог, хакер.

*Прочитати.визначити професійні слова. Розповісти про роль професійних слів у мовленні.

Необхідно укласти невід та аркани (урізи) до невідника, виплутати невід та аркани, підв'язати невід до канату, підібрати канат з барабану лебідки з укладенням його та витяганням вручну. У випадку лову риби та морепродуктів з бударок чи куласів необхідно виїхати на веслах до місця лову, розставити та оглянути знаряддя лову. (З посадових обов'язків).

* Прочитати (прослухати). Визначити професійні слова. Визначити стиль уривка. З якою метою професійні слова вживаються в художніх творах? Назвати вжитий в уривку неологізм.

Це був андроїд, робот екстремальної форми з еластичним шкіряним покриттям. Як учені мозолили собі мізки, щоб явити його на світ! Як дбали про його рефлекторні дії й регулювання температури з використанням термісторів, як піклувалися про муфти й гальма, про пневматичний та гідравлічний приводи! Щоб озброїти робота зором, підсилювали контраст у скануючій системі. А як привчали слух робота сприймати мову, розуміти структуру слів, дбали про вокодер із пасивними фільтрами й індуктивні дистанційні детектори! Та ще про багато всякої всячини, що не злічити (За Є.Гуцалом.)

* Диктант з коментуванням. Підкреслити професійні слова. Які з них є сьогодні застарілими?

От і роблю я. Застукала ляда; бігає човник відтіль і відсіль... Човник і ляда – ткачеві порада; берди і цівки – ви хліб мій і сіль! (Я.Щоголев.) Біля гвинта шумить, кипить вода, намацує щоденну путь радар. (В.Юр'єв.) О тій порі у груди космодрому гарячий струмінь пружно вдарив з дюзів. (Р.Юзва.) У тій хитрій автонапувалці що тільки не передбачено науково-технічною революцією для корови: стоячок, хомутик, гумова прокладочка, сидельце, решіточка, пружинка, клапан, вісь, важіль і чаша. (Є.Гуцало.)

Для довідок. *Ляда, човник, берди, цівки* - частини ткацького верстата. *Радар* – скорочена назва радіолокаційної станції. *Дюзи* – наконечники для розбризкування рідини та витікання газу.

VIII. Підбиття підсумків уроку.

IX. Домашнє завдання. П. 4 (с. 19-21), вправи 33 (письмово), 36 (усно).

Урок № 10

Зв'язне мовлення

Докладний усний переказ тексту розповідного характеру

Мета: на основі здобутих текстологічних знань формувати в учнів такі текстотворчі вміння: визначати тему та головну думку прослуханого тексту, складати його план, добирати адекватні змісту виражальні засоби мови, усно відтворювати прослуханий текст за планом; формувати вміння вирізняти в тексті діалектні слова та, розуміючи їхню роль, свідомо вживати їх у переказі.

Обладання: текст для переказу.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над переказом.

* Читання тексту вчителем.

*З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.

*Визначення теми та головної думки тексту.

*Визначення стилю тексту. З'ясування покладеного в його основу типу мовлення та дооміжних типів мовлення.

*Колективне складання плану тексту.

*Повторне читання вчителем тексту.

III. Усне переказування учнями тексту за планом.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Повторити п.4.

Тексти для переказу

1. Вуйко і дівчинка

Гори розбігалися на всі боки, як овеча отара. Вони були схожі на застигли хвилі кам'яного моря. Річка була схожа на бурхливу душу гір.

До шуму річки прислухався вуйко. Було задушливо, і бурий подався до води. Він уже проминув глибоке урвище, коли його увагу привернули незвичайні звуки, що долинали звідти. Ведмідь ступив до урвища, витягнув шию і подивився вниз.

На кам'яній приступці сиділа дівчинка. Вона плакала, і саме її схлипування привернуло увагу ведмедя. Дівчинка побачила над собою вуйкову голову, звелася на ноги й злякано втупилася у його очі. Так вони дивилися одне на одного і не могли дійти тями. Бурого заспокоїло те, що дівчинка застигла непорушно, вона не збиралася нападати. Дівчинка побачила в очах вуйка розгублений вираз і похоробрішала.

- Я тут хотіла зірвати чічку, оступилася і впала, - сказала вона вуйкові. – Ледь не звалилася далі.

Вуйко ступив до дівчинки, обхопив її лапами. Дівчинка міцно заплющила очі. Вона розплющила повіки тільки тоді, коли відчула, що вже стоїть на твердому. Дівчинка озирнулася й зрозуміла, що вуйко виніс її з урвища.

Велике волохате тіло вже погойдувалося між смереками. Вуйко навіть не озирнувся.

Дівчинка пішла пдаєм на полонину. Коли вибралася на вершину, озирнулася й побачила навколо застигли хвилі кам'яного моря (За Є.Гуцалом; 200 сл.)

Завдання

- Визначити діалектні слова (*вуйко, чічка, плай*), пояснити їхнє лексичне значення.
- Пояснити значення виразу *не могли дійти тями*.
- Дібрати синоніми до слів *застиглий, урвище, приступка*.
- Скласти план тексту (орієнтовний: 1. Гори були схожі на хвилі кам'яного моря. 2. Вуйко подався до води. 3. Незвичайні звуки з урвища. 4. Що побав у прірві бурий (На кам'яній приступці сиділа дівчинка). 5. Звір і дівчинка не могли дійти тями. 6. «Хотіла зірвати чічку й оступилася». 7. Вуйко виніс дівчинку з урвища. 8. Волохате тіло між смереками. 9. Дівчинка пішла плаєм на полонину).

2.Гірська казка

Десь далеко в горах жив колись славний хлопчик Шугай. Він пас овець і грав на флюяру. Що тільки собі не задумає, то заграє, і так воно буде. Захочуть вовки чи ведмеді напасти на отару, а він заграє на дудочку. Стануть тоді звірі, наче вкопані, послухають та посунуть назад у темний ліс.

Флюярою Шугай спиняв зливи і викликав дощі.

Узнав лютий Бабай про славного вівчарика, скликав своє військо і пішов на гори війською.

Шугай спав, коли бабай напав на нього. Хлопець винувся на ворогів. Один бився він проти Бабая та його війська. Вороги не давали йому вийняти флюяру з тайстри, хотіли її в нього відняти. Роздер Шугай тайстру, флюяра полетіла вниз, у глибоке провалля. Бабай як не кинеться за нею. А за ним усе його військо. Всі враз скам'яніли й покотилися валунищами.

Упав на землю поранений Шугай. Підхопив його вітер, і став малий сопілкар громом. А його череда стала гірським потоком.

Тепер, коли заблищать блискавки, коли вдарить грім, то це хлопець Шугай дає знак, де шукати його флюяру. Та люди лякаються, зупиняються перед гірським потоком. А потік вирує, жене хвилі, як вівці (За Б.Харчуком; 185 сл.)

Завдання

- Визначити в тексті діалектні слова (*флюяра, тайстра*), пояснити лексичне значення кожного.
- Пояснити лексичне значення слова *валун* (обточений водою камінь – уламок гірської породи).
- Скласти план тексту (орієнтовний: 1. Чудодійна флюяра вівчарика Шугая. 2. Бабай пішов на гори війною. 3. Битва з нападниками. 4. Вороги перетворилися на валуни. 5. Сопілкар став громом, череда – гірським потоком. 6. Який знак подає Шугай людям).

3.Звіздочки

Не було для Василька нічого кращого, як ходити весною на полонину. Гори навколо в рожевих туманах виглядають, як дівчата у свято. Синім цвітом зацвітають бриндуші. Та нема квітів кращих для легінів, як звіздочки. І що то за парубок, як на крисані у нього нема звіздочки?

Та звіздочки треба шукати, наче дорогі скарби. Вони ростуть на диких урвищах. Їх треба досягати, і не всякому то вдається.

Василько ще не був парубок, він був малий хлопець. Але він ходив у гори по звіздочки. Їх оксамитові товсті пелюстки завжди були однакові, не в'янули. Певно, тому і здавалися вони такими заманливими.

І зараз Василько йшов по звіздочки. Він піднявся в гори, і вершини розгорнулися перед ним у своїй величі. Горде, високе почуття виростало в кожного, хто сховався сюди.

Далі треба було дряпатися по гострих виступах наверх. Там Василько назбирав звіздочок. А як вертав з ними назад, то наче щастя ніс у руках.

На полонині він дав по одній двом пастухам, щоб прикрасили свої крисані, а вони напоїли його молоком, дали бринзи і кулеші.

Лише як сонце повернуло на захід, Василько ввійшов у своє село. Всі привітно зустрічали його, і він відчував велику гордість, що ніс звіздочки. Бо всі знали, як їх здобувати. (За А.Турчинською, 200 сл.)

- Визначити діалектні слова, пояснити лексичне значення кожного (*звіздочки, полонина, легінь, крисаня, бриндуші, кулеша*).
- Дібрати синоніми до слів *урвище, заманливий, жолоб*.
- Скласти план (орієнтовний: 1. Весною на полонині. 2. Звіздочки треба шукати, як дорогі скарби. 3. Чому звіздочки були заманливими. 4. Високе почуття охопило

хлопця на вершині. 5. Де росли зірочки. 6. Василько наче щастя ніс у руках. 7. Подарунок пастухам. 8. Хлопця привітно зустрічали в селі.)

Урок № 10

Тема: Діалектні, професійні слова і терміни. Лексичний розбір слова.

Мета: узагальнити та систематизувати знання з лексикології; формувати навички користування словниками, сприяти збагаченню словникового запасу учнів; повправляти в лексичному розборі слова; розвивати культуру усного та писемного мовлення; виховувати поважливе ставлення до рідної мови.

Тип уроку: урок узагальнення і систематизації вивченого.

Обладнання: підручник, словники.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Аналіз мовного матеріалу з метою узагальнення вивченого.

* **Вибірковий диктант.** Виписати професійні слова, терміни та діалектні слова (у формі називного відмінка однини). З'ясувати лексичне значення кожного, за потреби звернувшись до словника. Пояснити, з якою метою такі слова використовуються в художніх творах.

I. У машинній залі, повному ЕОМ, в хаосі перфострічок і сигналів, у звичайнісінький буденний день одна машина усвідомила раптово, що закохалась у конструктора вона. Та був лише людиною конструктор: не зрозумів нічого, не помітив, лиш перевірів креслення та схеми та замінив діоди та тріоди... Машинне серце б'ється і пульсує, згоріло лиш одне реле. (В.Моляко.)

II. Сниться мені, що іду на гору з бесагами. Ліс висохлий до найменшої галузки. Роздивляюсь, а передо мною брама. З неї виходить вуйко і несе місяць в руках. Поклав мені руки на рамена та й каже: "Дитино моя! Будеш іти сім миль і сім годин. Найдеш свого судженого!" (За О.Кобилянською.)

Для довідок. *Діод* – електронна лампа з двома електродами, що пропускає струм лише в одному напрямі. *Тріод* – електронна лампа, в якій є катод, анод і керуючий електрод (сітка); використовується в радіотехніці. *Реле* – автоматичний пристрій, який реагує на зміну параметра (температури, тиску тощо) фізичного процесу і в разі досягнення заданої величини примушує діяти виконавчий механізм. *Бесаги* – торби. *Галузки* – гілки. *Вуйко* – літній чоловік. *Рамена* – плечі.

IV. Узагальнення здобутих знань з лексикології.

* **Робота з підручником.** Опрацювання таблиці на с. 36.

* **Робота біля дошки.** За поданою нижче схемою зробити лексичний розбір виділених у реченнях слів (усно).

1. Пояснити лексичне значення слова (бажано за допомогою словника).
2. Яке слово за походженням: власне українське чи запозичене.
3. Чи належить слово до активного словникового запасу (можливо, є застарілим або неологізмом).
4. Пояснити, є слово загальноповживаним чи обмеженим у вживанні (наприклад, діалектним, професійним словом або терміном).
5. Пояснити, до багатозначних чи однозначних слів воно належить.
6. Визначити, у прямому чи переносному значенні вжите слово.
7. Назвати його омоніми, синоніми, антоніми (якщо є).

Чи не буде над морем хвиля вставати, чи не буде із турецької *каторги бранців* визволяти? (Нар.творч.) Пливають віки, мов кораблі Колумба, у берег часу хвиля б'є важка... Хвала вам, *астролябії* і румби! (Є.Гуцало.) Промовлю слово "батько" і слово "*буревій*", а потім знов два слова: "криниця" і "*кобзар*"... *Могутня* рідна мова народ водила мій по мисленому дереву від мурави до хмар. (Б. Стельмах.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Повторити п.4-5, вправа 63 або 67 (на вибір)

Урок № 11

Тема: Фразеологізми. Джерела української фразеології.

Мета: подати відомості про фразеологізми, формувати вміння вирізняти їх у реченнях та тексті, розкривати їхнє значення; формувати вміння користуватися фразеологічним словником; розвивавати логічне та образне мислення; сприяти збагаченню та уточненню словника учнів; виховувати пошану до усної народної творчості.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, фразеологічний словник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

* **Робота біля дошки.** Записати прислів'я. Пояснити значення виділених сполучень слів. Чи є ці сполучення стійкими і відтворюваними? Як ви розумієте вислів *стійке сполучення слів*?

Не вмєш пекти хліба – будеш *пекти раків*. Не хочу, щоб на мене усіх *собак вішали*. Таке меле, що *вуха в'януть*. Лестощами *душу вийме*. Недуга хоч кого до *печінок дійме*. Брехня завжди *боком вилазить*. *П'ятами наживав* – аж залопотїло.

Народна творчїсть.

Для довідок. *Пекти раків* - червонїти від сорому. *Вішати усіх собак на когось* – зводити наклеп. *Вуха в'януть* – про відчуття прикростї від почутого. *Вийняти душу* - спричинити сильне хвилювання, зворушити, розчулити. *До печінок дійняти* – вразити, засмутити. *Боком виїзти* – завдати неприємностей, призвести до покарання. *П'ятами наживати* – втекти.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** *Опрацювання теоретичного матеріалу на с. 38-39 (п.6).*

* **Робота біля дошки.** Пояснити значення поданих фразеологізмів, за потреби звернувшись до фразеологічного словника. Два-три фразеологізми ввести до самостійно складених речень (усно).

Точити теревені; бити байдики; мокрим рядом накрити; у сїрка очей позичати; побити горшки; гнути кирпу; задніх пасти; передати куті меду; залити сала за шкуру.

Для довідок. Базікати, безпредметно говорити; нічого не робити; накинутись на когось із докором; про людину, яка соромиться ганебного вчинку; посваритися; задаватися; бути останнім, відставати в чомусь; перебрати у чомусь зайвого; завдати комусь лиха.

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* **Прочитати (прослухати).** *Вказати фразеологізми.* Пояснити їхнє значення, за потреби скориставшись словником фразеологізмів.

1. Бабина дочка така лінива: ні до холодної води не береться, все б сидїла, згорнувши руки. (Нар.творч.) 2. А там – козак не в тїм'я битий : щось та прирозуміє. (М.Пригара.) 3. Поникла весела голова моя, обняв душу сум, на серце як кам'яна гора налягла. (Панас Мирний.) 4. Хто гїрший боягуз, той балакав про екзамен, що висїв на носі. (А.Свидницький.) 5. Я не знаю, хто ллє ці помїї на мене. (В.Большак.)

Для довідок. 1. *І до холодної води не братися* - нічого не робити, не працювати. *Сидїти склавши руки* – ледарювати. 2. *Не в тїм'я битий* - розумний, тямущий,

кмітливий. 3. *Поникнути головою* – засумувати; *обійняв душу сум* – те саме. 4. *Висіти на носі* – бути близьким щодо часу здійснення. 5. *Лити помії* – несправедливо когось ганьбити, звинувачувати в чомусь осудливому.

* **Диктант із коментуванням.** Фразеологізми підкреслити, пояснити їхнє значення.

1. Так це нас козаки, мабуть, убрали в шори? (П.Куліш.) 2. Кіт Мурлика до дороги добре взяв за пояс ноги. (І.Франко.) 3. Не говоріть: “Він до роботи злий”. Який він злий? Він до роботи добрий. (А.Бортняк.) 4. 5. Мій Києве рідний! Я першості пальму тобі віддаю! (Л.Дмитерко.) 6. Друже мій! Не соромся, гордися любов’ю! Якщо любиш Вітчизну, то й мову люби. А не любиш – буває... То що ж – Бог з тобою. Чи не Бог із тобою, а хрест на тобі... (Ю.Бедрик.) 3 захмарних, із захмарених висот дощ не пролється манною небесною (Д.Кремінь.)

Для довідок. 1. *Убрати в шори* – підкорити своїй волі, приборкати. 2. *Взяти ноги за пояс (узяти ноги в руки, на плечі)* – втекти. 3. *Бути злим до роботи* – бути працелюбним, беручим до праці. 4. *Як кіт наплакав* – обмаль. 5. *Віддати пальму першості* – визнати найкращим. 6. *Бог із тобою* – слова благословення, побажання добра. *Поставити (на комусь) хрест* – визнати негодящим, зіпсованим, відмовитися від когось.

***Прочитати. Визначити фразеологізми.** Пояснити значення кожного фразеологізму. Розповісти про роль фразеологізмів у мовленні. Які з ужитих у висловлюванні фразеологізмів можна вважати синонімічними?

Як у першій чверті Петя Мимовух цілі дні ловив старанно в класі мух. В другій чверті й мух не стало. Не зівав, цілу чверть ловив наш Петя гав. В третій майже й на уроки не ходив, бо на вулиці він витрішки ловив. А в четвертій він потилицю вже чуха, жде він іспитів, неначе віл обуха.

Д.Білоус.

***Прочитати. Пояснити значення фразеологізмів, вказати їх походження, у разі потреби скориставшись словником.** Два-три фразеологізми увести до самостійно складених речень (усно).

Ахіллесова п’ята; авгієві стайні (конюшні); між сціллою і харібдою; погляд Медузи: езопова мова; вавилонське стовпотворіння; умивати руки; іудин поцілунок; останній з могікан; за царя Гороха; ні пуха, ні пера.

* **Пояснити значення кожного фразеологізму. З мовлення представників якої професії походить кожен із них? Чому ви так гадаєте? З двома фразеологізмами скласти речення (усно).**

1. Лити воду на чужий млин. 2. Не святі горшки ліплять. 3. Пасти задніх. 4. Взяти в шори. 5. Грати першу скрипку. 6. Міряти на свій аршин. 7. Тріщить по всіх швах. 8. Цей номер не пройде. 9. Дати зелене світло. 10. Під димовою завісою.

Для довідок. З мовлення: 1. мірошників. 2. гончарів. 3. пастухів. 4. лимарів. 5. музикантів. 6. продавців. 7. кравців. 8. артистів. 9. залізничників. 10. військових.

* Вибірковий диктант. Виписати фразеологізми, пояснити їхнє значення (для зручності фразеологізми виділяємо). Прослухавши уривок ще двічі, усно його переказати, використовуючи виписані фразеологізми.

Моя величальна працелюбам великим, вони ніколи не переведуться на нашій землі. Вони, здається, не головами, а руками думають. Їхня думка називається то спеченим хлібом, то вишитою сорочкою, то іншою гарною справою. Ніколи вони *задніх не пасуть*, а тільки *перед ведуть*, вони *не шукають осмаленого вовка*, ловлять його самі. Ручаї поту з них цебенять усе життя, розливаються струмками, а далі річками, а потім Дніпром.

А ще моя величальна – чесним і совісливим, які заради свого доброго імені здатні багатство *пустити за вітром, у вогні горіти і у воді тонути*. Бо самою долею їм так судилося, щоб оберігали і шанували найдорожчий спадок, який їм від предків дістався. Це – честь і совість. Цей спадок вони мають залишити дітям своїм, нащадкам далеким, аби честь і совість ніколи не переводилися серед народу.

За Є. Гуцалом.

* Дібрати та записати фразеологізм, яким можна охарактеризувати людину:

1. Розумну. 2. Досвідчену. 3. Занадто самовпевнену. 4. Таку, що домагається співчуття. 5. Таку, що поводить нерозумно.

Для довідок. 1. Йому (їй) розуму не позичати. 2. Знає, де раки зимують. 3. Думає, що Бога за бороду впіймав (упіймала). 4. Корчить із себе Лазаря. 5. У нього (неї) в голові не всі дома.

* Робота біля дошки. Пояснити значення кожного диктованих фразеологізмів. Записати ті, які позитивно характеризують людину.

Відкрите серце. Його устами мед пити. Бистрий на розум. Бере (все) в свої руки. Скаже, як зав'яже. Співає з чужого голосу. Ховає камінь за пазухою. Прихиляє серця. Крутить хвостом. Важкий на руку. М'яко стеле. Серце з воску. Не розгинаючи спину. Тримається в тіні. За ним не заржавіє. І в шпарку пролізе. Його слово на вагу золота. Витає у хмарах. Баламутить світом. Справляє посиденьки та походеньки. Надійніший кам'яного мосту. Туман у голові. Умілі руки. Замкнувся у

шкаралупі. Ріже правду в очі. Ходяча совість (чеснота). Вимотує нерви. Розпускає язика. Широка душа (натура).

*Три-чотири записаних фразеологізми увести до самостійно складеного висловлювання на тему “Мій товариш (Моя подруга)”. Пояснити роль фразеологізмів у мовленні.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П.6, вправа 71.

Урок № 12

Тема: Фразеологізми в ролі членів речення. Тематичне тестування (Лексикологія. Фразеологія)

Мета: пояснити синтаксичну роль фразеологізмів, формувати вміння визначати синтаксичну роль фразеологізмів; формувати вміння добирати фразеологічні антоніми та синоніми, здійснювати розбір фразеологізму; з'ясувати рівень засвоєння теми «Лексикологія та фразеологія»; удосконалювати навички користування словником та навички самостійної роботи.

Тип уроку: комбінований урок (вивчення нового матеріалу; перевірка й облік знань і вмінь).

Обладнання: підручник, тестові завдання.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

*Робота біля дошки. Записати речення. Визначити в них фразеологізми. Розкрити їхнє значення, вказати походження (з античної міфології, Біблії, фольклору), за потреби скориставшись словником.

Брехня потрапляє у Лету, а правда живе у віках. (Б.Мозолевський.) Співай, ридай і будь готовий замість лаврового терновий вінець узяти на чоло. (М.Старицький.) Чи можете утямки взяти ви, що горя мав я вище голови? (М.Зеров.) Над кордоном тиша висне, мов дамоклів меч. (В.Пузиренко.) Давно вже не течуть молочні ріки для мене в киселевих берегах... (І.Муратов.)

Для довідок. *Потрапити (впасти) в Лету* – бути забутим. *Лавровий вінок* – символ перемоги у змаганні. *Терновий вінок* – символ страждань. *Брати утямки* – усвідомити, збагнути. *Вище голови* – багато. *Дамоклів меч* – щось невідворотне. *Молочні ріки в киселевих берегах* – символ добробуту й благополуччя.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Самостійно опрацювавши теоретичний матеріал (п. 68), розповісти, якими членами речення можуть виступати фразеологізми.

* **Пояснювальний диктант.** Розкривши значення фразеологізмів, з'ясувати їхню синтаксичну роль.

То був якийсь блискучий карнавал... Здавалось, налетів дев'ятий вал. (Леся Українка.) Люті звірі прийшли в овніх шкурах і пазурі розпустили... (Т.Шевченко.) Ви мене привітали, як рідні, моє серце, мою душу одіграли... (П.Мирний.) Мабуть, до нових віників доведеться вас виглядати. (Л.Гроха.)

Для довідок. *Дев'ятий вал* – розбурхана, некерована стихія. *Розпустити пазурі (кігті)* – виявляти ворожість, агресивність. *До нових віників* – дуже довго, тривалий період.

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

***Пояснивши значення поданих фразеологізмів, дібрати до кожного фразеологізм-синонім.** Один-два з них увести до самостійно складених речень. З'ясувати синтаксичну роль фразеологізмів у складених реченнях.

1.Валяти (клеїти, строїти) дурня (ганяти вітер по вулицях; давати горобцям дулі; ханьки м'яти) 2. Носитися як курка з яйцем (як дурень із ступою; як циган (чорт, старець) з писаною торбою; носитися як з писанкою; як чорт з грішною душею). 3. Не всі дома (нема царя в голові; блекоти (дурману) об'ївся; нема клепки). 4. Як бабак свисне (як рак свисне; як п'явка крикне; як волосся на долоні виросте; як виросте трава на помості). 5. Як зайцеві бубон (як лисому гребінь; як собаці п'ята нога; як торішні бублики; як діра в мості).

Для довідок. 1. Робити дурниці, безглузді вчинки. 2. Приділяти надмірну увагу чомусь незначному. 3. Про того, хто безглуздо себе поводить. 4. Вживається для ствердження неможливості чогось. 5. Вживається для заперечення потрібності чогось.

***Пояснивши значення кожного з фразеологізмів, дібрати фразеологізми-антоніми.** Скласти речення, ввівши до нього одну з утворених антонімічних пар. З'ясувати синтаксичну роль фразеологізмів у складеному реченні.

1. За тридев'ять земель (під самим носом). 2. Хоч у вухо бгай (хоч кілок на голові теши; хоч черепком вухо ріж); 3. Вивести кінці (сховати кінці у воду). 4. Пороху не вигадас (не винайде) (не в тім'я битий). 5. Не видавиш слова (проворний на язик; язик без кісток) 6. Не викурити й ладаном (не заманити й калачем).

Для довідок. 1. Дуже далеко. 2. Про того, хто лагідний, покірний, податли вий. 3. З'ясувати щось. 4. Про того, хто позбавлений кмітливості, розумово обмежений. 5. Про того, хто мовчазний, небалакучий. 6. Не можна позбутися, вигнати.

V. Перевірка рівня засвоєних знань та вмінь з лексикології та фразеології.

Пояснення способу перевірки знань і вмінь (інструктаж до проведення тестування)

Проведення тестування.

I варіант

1. Лексикологія вивчає:

А слова як частини мови;

✓ Б лексичне значення та вживання слів;

В граматичне значення та словозміну.

Пояснити (письмово) лексичне та граматичне значення будь-якого слова.

2. Діалектні слова - це

А слова, які розуміють і вживають усі;

✓ Б слова, вживання яких обмежене певною місцевістю;

В слова, які використовують представники певних професій.

Дібрати й записати приклад діалектного слова та його літературний відповідник (напр.: *вуйко* – дядько, *шаркан* – буря, *конопляник* – горобець, *маржина* – худоба) або скласти (пригадати) речення, що містить діалектне слово (напр.: *До села наближаємось плаєм, на порозі газдиня стрічає* (Б.Дегтярьов.); *Цей майстер до чужих тайстер* (Нар.творч.).

3. Застарілі слова – це

А слова, що перейшли в українську мову з інших мов;

Б слова, які використовують представники певних професій;

✓ В слова, які вийшли з активного вжитку.

Дібрати й записати приклад застарілого слова та його відповідник із сучасної мови (напр.: *рать* – військо, *піит* – поет, *ланіти* – щоки) або скласти (пригадати) й записати речення із застарілим словом (напр.: *Місяць у хмарах лілових срібну згубив корогов* (М.Самійленко), *Чи є між нами нині Симиренко з калиткою і поетичним вухом?* (П.Мідянка).

4. Стійкі сполучення слів, які за змістом часто дорівнюють одному слову, це

✓ А фразеологізми;

- Б діалектизми;
- В неологізми.

Розкрити (письмово) значення виразу *вивечти на чисту воду (прикусити язика, дивитися крізь пальці, накрити мокрим рядном)*.

5. Власне українськими є такі слова:

- А душа, сонце, річка, небо;
- Б мати, батько, брат, спільність;
- ✓ В лелека, мрія, мимохіть, плесо.

Скласти (пригадати) й записати речення, що містить власне українське слово (напр: *Я тут прополою суницю навсидьки голими пучками* (М.Самійленко).

6. До неологізмів належать слова:

- А поштамт, пепсі-кола, хоровод, Інтернет;
- ✓ Б т'ютор, плеймейкер, саунд-трек, шоуїнг;
- В чимчикувати, швендяти, вештатися.

Навести приклад неологізму, що з'явився в мові недавно.

II варіант

1. Лексичне значення слова пояснено в словнику

- А орфографічному;
- ✓ Б тлумачному;
- В антонімів.

Пояснити (письмово) лексичне значення будь-якого слова.

2. Наукові поняття позначають:

- А діалектизми;
- Б неологізми;
- ✓ В терміни.

Дібрати й записати термін, пояснити його значення (напр.: *Архаїзми – застарілі назви предметів і явищ, витіснені новими, сучасними назвами* (З довідн.) або скласти (пригадати) й записати речення, що містить термін (напр.: *Ноосферу вигадав Вернадський* (В.Самійленко).

3. Неологізми – це слова, які

- А вийшли з активного вжитку;
- ✓ Б з'явилися у мові недавно;
- В використовують жителі певної місцевості.

Будь-який неологізм увести до самостійнос кладеного речення (напр.: *На роботі повсякчас вируча новенький факс*).

4. Фразеологія вивчає:

- А лексичне значення та вживання слів;
- ✓ Б лексичне значення та вживання стійких сполучень слів;
- В лексичне значення та вживання наукових термінів.

Розкрити значення виразу *з відкритим серцем (замітати сліди, заварити кашу)* або в поданому реченні підкреслити фразеологізм та пояснити його значення (напр.:

Хто не обтяжувавсь нічим, суворі предки наші всипали добрих різок тим – березової каші! (Д.Білоус.) *Всипати березової каші* – покарати, відлущувати).

5. За правилом «дев»ятки» пишуться такі слова іншомовного походження:

А діадема, радіо, ізоляція, раціональний;

✓ Б директор, зигзаг, циклон, чинара;

В інженер, ірис, імпічмент, індекс.

Записати слово іншомовного походження та письмово пояснити його лексичне значення (напр.: *Інвестиція* – довготермінове вкладення капіталу (коштів) у певну справу, підприємство. *Супермаркет* – великий магазин самообслуговування, де продають товари повсякденного попиту, переважно продовольчі).

6. Фразеологізмом є таке словосполучення

А побити носа;

Б побити тарілки;

✓ В побити горшки.

Будь-який фразеологізм увести до самостійно складеного речення та підкреслити його як член речення (напр.: *Зло наступає на п»яти, зводить вік нанівець* (М.Самійленко); *Він не виносив сміття з хати, щоб хтось комусь не мовив щось* (В.Симоненко).

Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П.6, вправа 69.

Самостійна робота.

* ***Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки*** (подаємо речення без їх вилучення). У першому реченні підкреслити члени речення. Вжиті в реченнях фразеологізми розібрати за поданою схемою.

На ясні зорі і на тихі води до нас листи з минулого доходять. (Є.Гуцало.) Як часто ми чуєм і дома, і в школі: “Ученому легше далеко піти. Старайтеся, вчіться, бо будете в полі волам або свиням крутити хвости”. (М.Сом.)

1. Пояснити значення фразеологізму (бажано з використанням словника).
2. Вказати його походження (з античної міфології, Біблії, фольклору, художньої літератури і та ін.)
3. Дібрати синоніми (якщо вони є).
4. Дібрати антоніми (якщо вони є).

* Подані фразеологізми увести до самостійно складених речень. Пояснити правопис слів іншомовного походження.

Шукати Атлантиду; відкрити Америку; співати дифірамби; виносити сміття з хати.

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Урок № 13

Тема: Загальна характеристика частин мови.

Мета: дати загальну характеристику самостійних та службових частин мови, удосконалювати вміння розрізняти частин мови, розпізнавати їх у реченні та тексті, пояснювати різницю між самостійними та службовими частинами мови; розвивати увагу та спостережливість; культуру усного і писемного мовлення; виховувати повагу до материнства, родини.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу. Робота з таблицею, поданою на с. 43.

* **Робота біля дошки.** Записати речення. З'ясувати, до яких частин мови належать ужиті в реченнях слова. Які частини мови є самостійними, які службовими? У чому полягає відмінність між самостійними та службовими частинами мови? Розкрити суть термінів *лексичне значення слова* та *граматичне значення слова*. Пояснити лексичне та граматичне значення виділених слів.

Мама знали пісень багато і виводили їх так гарно. Випадала часинка, й тато промовляв: “Заспівай нам, Ганно!” (В.Миколайчук.) Зійшлися два *українці* та й *співають* у три голоси. (Г.Гордасевич.) Коли зійдеться *три українці*, то це вже *хор*. (М.Рильський).

* **Робота з підручником..** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (п. 7, с. 44).

* **Попереджувальний диктант.** У кожному з речень підкреслити члени речення та назвати частини мови. Який розділ науки про мову вивчає члени речення? Який – частини мови?

Де мати посіє, там стелиться ласка. Де мати посадить, там сходить добро. У мами рука і легка, і прекрасна, а серце глибоке, як сивий Дніпро. (В.Крищенко.) Щедрість материнських добрих рук ми ще у житті не оцінили. (Д.Луценко.)

Бесіда.

- Який розділ мовознавчої науки вивчає частини мови?
- Якими спільними рисами характеризуються слова однієї частини мови?
- Скільки частин мови є в українській мові?
- Які частини мови є самостійними? Назвати і навести приклади.
- У чому полягає відмінність між самостійними і службовими частинами мови?
- Які є службові частини мови? Назвати і навести приклади.
- Яка частина мови не належить ні до самостійних, ні до службових? Назвати і навести приклади.

III. Виконання вправ на закріплення.

* *Диктант з коментуванням.* У кожному з речень назвати самостійні та службові частини мови.

Мамине обличчя у дитинство кличе, із дитинства в юність поглядом веде. Мамине обличчя сонця мені зичить. Мамине обличчя любе й молоде. (М.Дмитренко.) Так непомітно проліта одна хвилина біля мами, одна хвилина золота. (Л.Талалай.)

* *Творча робота.* Скласти невелике висловлювання (обсяг - 4-5 речень) на тему "Хвилина біля мами". У тексті творчої роботи вказати кілька самостійних та службових частин мови.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. П. 7, вправа 82.

ІМЕННИК

Урок № 14

Тема: Іменник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.

Мета: систематизувати здобуті учнями в попередніх класах знання про іменник як частину мови, удосконалювати вміння розпізнати іменники, визначати його морфологічні ознаки, з'ясувати синтаксичну роль; розвивати логічне мислення, усне й писемне мовлення; виховувати любов до природи.

Тип уроку: комбінований урок (повторення вивченого; узагальнення та систематизація вивченого).

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Аналіз матеріалу з метою повторення і систематизації раніше здобутих знань.

* **Робота з підручником.** Колективне виконання вправи 84.

* **Вибірковий диктант.** Виписати іменники, ставлячи кожен у називному відмінку однини (у початковій формі). Визначити рід кожного з іменників.

Не вчи орла літати, а рибу плавати. Знати сокола по польоту, а молодця з постави.
Горобців боятись – проса не сіяти. Немає сороки, щоб від свого язика не страждала.
Народна творчість.

* **Робота біля дошки.** Записати речення. Пояснити лексичне та граматичне значення виділеного слова. У реченнях вказати іменники. Визначити рід, число та відмінок кожного іменника. Підкреслити члени речення, з'ясувати синтаксичну роль кожного з іменників.

Я вранці голос *горлиці* люблю. Гарячий лоб до шибки притулю. Скрипучі гальма першого трамваю я забуваю, зовсім забуваю.

Л. Костенко.

II. Систематизація раніше засвоєного теоретичного матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання таблиці та читання правила на с. 47.

III. Виконання вправ на застосування систематизованих знань.

* **Пояснювальний диктант.** Вказати іменники, визначити рід, число, відмінок кожного. З'ясувати його синтаксичну роль.

Народи до свободи йдуть од природи. (К.Сакович.) Коли нащадки погано засвоюють уроки історії, ці уроки зазвичай повторюються. (М.Левицький.) Копитом до душі не достукаєшся. (М.Полотай).

* **Навчальний диктант.** Іменники підкреслити. Пояснити лексичне й граматичне значення виділених іменників. Визначити їх рід, число, відмінок.

I.Українці любили ластівку і вважали її Божою пташкою. У колядках ця пташка віщує господареві добробут, а сім'ї обіцяє благополуччя та щастя. Ластів'їне

гнідечко під стріхою вважалось за добру *прикмету*. Зруйнувати його – великий гріх. На обличчі винного з'явиться невивідне *ластовиння*. Ластівка може й помститися. Вона літатиме до корови й псуватиме молоко.

З етнографічного довідника.

II. Поголою на сінокосі завідувала наша *фамільна* ворона. Вона бездоганно вгадувала наближення дощу ще при безхмарному ясному небі. Після того, як вона крякне тричі *спеціальним* голосом, дід починав ні з того ні з сього кашляти і позіхати. Ми кидали граблі й вила і падали сонні під копиці. Один дядько не піддавався воронячим *чарам*, він трусився від гніву і кричав: “Киш, нечиста сило!”

За О.Довженком.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. П.8, вправа 88.

Урок 15

Тема: Іменники, що означають назви істот і неістот. Загальні і власні назви. Велика літера і лапки у власних назвах.

Мета: повторити вивчене про іменники, що означають назви істот і неістот, удосконалювати вміння їхнього розрізнення, розвивати логічне мислення, пам'ять; виховувати пошану до хліба та нелегкої праці хлібороба.

Тип уроку: комбінований урок (повторення вивченого; вивчення нового матеріалу)

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

*Робота біля дошки. Записати речення. Підкреслити члени речення, назвати частини мови. Визначити рід, число та відмінки іменників.

Першим був не Господь і не геній. Першим був простий чоловік. Він ходив по землі зеленій і, між іншим, хлібину спік. Хлібом геній живився кожен, щоби розум його не погас.

В.Симоненко.

II. Повторення ключових питань теми.

*Бесіда.

- Що означають іменники? Навести приклади.
- На які питання відповідають?
- Які іменники відповідають на питання *хто*? Які – на питання – *що*?

* Розподільний диктант. Іменники - назви істот та назви неістот записати в дві колонки.

Земля, сонце, мурашка, пісня, соловей, життя, рибина, кіборг, натхнення, відкриття, личинка, жар-птиця, черевик, мікроб, інфузорія, троянда, колібрі, картина, дівчатко, зіронька, краб, Горбоконики, песиголовець, богатир, Котигорошко, переможець.

III. Виконання вправ на повторення.

* Попереджувальний диктант. Підкреслити в реченнях іменники. Поставивши до кожного з іменників питання, вказати іменники - назви істот та іменники - назви неістот. Визначити рід, число та відмінок кожного з іменників.

Смерком, наче делегати, йдуть діди до нас до хати. Йде Петренко з щільником, Романенко – з судаком. Їх вітає наша мати, дістає наливку тато. І діди заводять річ, чи не зварить юшку піч. Про погоду потім слово і про пасіку, про влови, про роботу всіх бригад, а в кінці – про виноград.

М.Стельмах.

* Переписати з дошки, на місці крапок уставляючи пропущені букви. Над кожним іменником надписати питання: *хто?* або *що?*

Бувало, сядемо до столу, нал..є нам мати молока. І раптом падає додолу ч..рствий окраєць ж..тняка. Тоді нас мати й научила окра..ць хліба цілувать, як дар з..млі, як батька силу, той скарб священ..ий цінувать.

Д.Луценко.

* Диктант із коментуванням. Підкреслити іменники – назви істот.

I. На рідній ниві будемо людьми! Ми – хліборобський рід, Івани і Марії. (В.Корж.) Я лечу, наче жайвір, споконвічно до тебе, поле! (А.Камінчук.) Спасибі вам, мережані пшеницею лани! (М.Карпенко.) Ти, наш мудрий голово, головуй! Роботящих женчиків почастуй! (О.Орач.)

II. “Що за печалі хліборобу? – хтось жартував. - Май плуга й ніж! Ори, мели, а потім їж хліб, пироги, солодку здобу!” Як просто все! Той жартівник не знав землі, не дихав нею. З життя він непомітно зник, адже сміявся над землею! (О.Ющенко.) Орачу мій, господарю великий, гостило в тебе сонце за столом! (М.Стельмах.) Я, мабуть, досі уже б осліп, якби не бачив, хто робить хліб. (В.Кочевський.)

IV. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчання.

V. Вивчення нового матеріалу.

*Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу (П.9).

* Опрацювання таблиці «Велика літера у власних назвах»

3 великої літери пишуться	
Правило	Приклад
1. Індивідуальні (власні) імена, по батькові, прізвища, прізвиська	<i>Тарас Григорович Шевченко; Богдан Хмельницький; Ярослав Мудрий</i>
2. Імена тварин, назви дійових осіб у казках та байках	<i>Пес Нехай; кіт Воркіт; братик Вовчик; Колобок</i>
3. Назви держав, територій, населених пунктів, річок, астрономічні назви	<i>Україна; Європа; Львів; Рівненська область; село Веселий Гай; Дніпро; планета Марс; сузір'я Чумацький Шлях</i>
4. Назви найвищих українських та міжнародних установ, організацій та посад	<i>Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Президент України; Організація Об'єднаних Націй; Товариство Червоного Хреста.</i>
5. Назви релігійних понять	<i>Бог; Божий Син; Святий Дух, Богородиця; Апостол; Біблія Євангелія.</i>
6. Назви державних, релігійних та міжнародних свят, історичних подій	<i>День Конституції України; Великдень; Різдво Христове; Пилипівка, Спасівка, Новий рік; День молоді</i>
7. Назви художніх творів, газет, журналів, заводів, фабрик, навчальних закладів (назва береться в лапки)	<i>Поезія «Сон», журнал «Соняшник», фабрика «Любава», дитсадок «Веснянка»</i>

VI. Виконання вправ на закріплення.

* Робота біля дошки. Записати. Пояснити вживання великої літери.

Євангелія, Богородиця, Апостол Андрій Первозванний, Великдень, Благовіщення, Іван Мазепа, Павло Полуботок, Микола Лисенко, опера “Наталка

Полтавка”, місто Канів, Житомирська область, вулиця Січових Стрільців, Європейська площа, майдан Незалежності, День Незалежності, Полярна Зірка, сузір’я Велика Ведмедиця, байка Глібова “Лев та Вовк”, Лев Смирненко, Верховна Рада, Президент України.

* **Словниковий диктант.** Позначити орфограму “Велика буква у власних назвах”.

Леся Українка, співуча українка, село Українка, кобзар на майдані, вірш з “Кобзаря”, Михайло Старицький, картина Олександра Мурашка “Похорон кошового”, Світлана Дмитрівна Кошова; розділ з Біблії, біблійне оповідання, Богоматір.

* **Переписати, вибираючи з дужок велику чи малу букву.** На місці крапок вставити пропущені букви.

Б’ють гармати за горою, коні мчать на (Ж,ж)овті (В,в)води. (А.Малишко.) Ятриться здавна українська рана... І як нам треба ще (С,с)ірка (І,і)вана! (Яр Славутич.) На (В,в)..ликдень на солomé против сонця діти грались собі крашанками... (Т.Шевченко.) Між сосен стелет..ся ст..жина, гойдає віт..р царство трав. Колись отут ходив (Т,т)ичина, сюди (М,м)алишко пр..їжджав. (М.Луків.) За (Б,б)орисполем житом виспілим хоч які зам..люються очі. (В.Швець.) Я стою на (К,к)іївській (Г,г)л..бочиці і м..лююсь відбл..ском зорі. (В.Миколайчук.) І всміхаєт..ся тепло мені наш (Д,д)ружок, що дріма на ряднині. (В.Грибенко.)

* **Попереджувальний диктант.**

Дніпро, Шевченко, Україна – моя душа, моя земля. Я вас ніколи не покину, я не поїду звідсіля. (В.Чуйко.) У Переяславі писав він “Заповіт” і згадував степи широкополі. (П.Біба.) Здавалось, що спадала з душ кора, коли, мов грім, лунало “Не пора”... (Ю.Клен.) Гумові чоботи у селі, що у місті “Жигулі”.(Нар.творч.)

***Робота з підручником.** Письмове виконання вправи 93.

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. П.9, вправа 93.

Урок № 16

Зв’язне мовлення

Стилі мовлення. Офіційно-діловий стиль. План роботи. Оголошення.

Мета: дати поняття про офіційно-діловий стиль, пояснити сферу його вживання, основні види (жанри), функції стилю (інформативну та волюнтаривну), ознаки

стилю (точність, доступність, лаконічність, конкретність, чіткість), мовні особливості; дати поняття про ділові папери, їхні види та призначення; формувати вміння складати такі ділові папери, як план роботи та оголошення; розвивати логічне мислення, відчуття стилю, культуру усного та писемного спілкування, сприяти збагаченню словникового запасу учнів.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над складанням ділових паперів.

* *Робота з підручником.* Виконання вправ 43, 45.

* *Робота зі словником.* З'ясувати значення слів *документ, офіційний, стандарт.*

Для довідок. *Документ* – письмове свідоцтво, діловий папір, що підтверджує певний факт, засвідчує право на щось, служить доказом чогось. *Офіційний* – такий, що виходить від державних установ або службових осіб. *Стандарт* – зразок, щось, що відповідає конкретно визначеним вимогам.

**Тестування.* Вибрати і позначити правильну відповідь.

1. Основний закон держави, що закріплює суспільний лад і державний устрій, визначає права та основні обов'язки громадян:

а) статут; б) устав; в) конституція; г) акт.

2. Офіційний документ, що засвідчує особу власника та його громадянство:

а) автобіографія; б) довідка; в) характеристика; г) паспорт.

3. Письмове повідомлення про виконання якоїсь роботи, її результати:

а) довідка; б) звіт; в) заява; в) акт.

4. Документ, який сповіщає, повідомляє про щось:

а) заява; б) пояснювальна записка; в) оголошення; г) наказ.

5. Документ, у якому із зазначенням термінів виконання подано перелік намічених заходів:

а) діловий щоденник; б) наказ; в) протокол; в) план роботи.

III. Робота над складанням ділових паперів.

* *Робота з підручником.* Виконання вправ 48, 50.

*Робота біля дошки. Визначити помилки, допущені в тексті заздалегідь написаного на дошці оголошення. Скласти оголошення відповідно до сформульованих у вправі 50 вимог.

Об'ява!!!

Хто хоче подивитися на членів драматичного гуртка, збирайтеся в четвер надвечір.

Зразок.

Оголошення

20 жовтня в актовому залі школи відбудеться вистава, підготовлена членами шкільного драматичного гуртка.

Початок вистави о 17.00. Вхід вільний.

Адміністрація школи.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання: вправа 52.

Урок № 17

Тема: Рід іменників (повторення). Іменники спільного роду. Число іменників (повторення). Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини.

Мета: повторити вивчене про рід і число іменників та іменники спільного роду, формувати вміння визначати рід іменників; поглиблювати знання про іменники спільного роду; дати відомості про іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини, дати поняття про збірні іменники, розвивати спостережливість, пам'ять; виховувати цікавість до влучного і дотепного слова.

Тип уроку: комбінований урок (повторення вивченого: вивчення нового матеріалу).

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Повторення ключових питань.

* Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу (П.10, с.50).

III. Виконання вправ на повторення.

* Прочитати. Визначити рід виділених іменників.

Учитель, робітник, лікар, орел, вовк, коза, вівця, син, дочка, дитя, ім'я, коліща, маестро, леді, кашне, шахи, ножиці.

* Прочитати (прослухати). Вказати іменники, які можуть позначати осіб як чоловічої, так і жіночої статі.

Оженився сирота Іванко, узяв сироту Оленку. (Нар.творч.) Базіка бреше, коли схоче, брехнею рот собі лоскоче. Хоч він і гострий на язик, а сам заїка із заїк. (С.Брант.) Гляньте, як працює, бідолаха, аж язик висолопив. (І.Нечуй-Левицький.) Непосида сойка метушиться, дбає про запаси для зими. (Є.Гуцало.) Три роки суд хапузі присудив. Той з хабарів податку не платив. (В.Ортинський.)

* Робота з підручником. Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (с. 52).

*Бесіда.

- Завдяки якій граматичній категорії розрізняється стать істот?
- Чи в усіх назвах тварин наявне розрізнення родових іменникових форм? Навести приклади.
- Чому в назвах неістот рід не має істотного значення?
- Які іменники належать до спільного роду? Навести приклади.
- Чи можна віднести до іменників спільного роду іменники *суддя, слюсар, пекар*? Чому?

*Вибірковий диктант. Виписати іменники спільного роду. Один з виписаних іменників увести до двох самостійно складених речень так, щоб у першому він означав особу чоловічої статі, а в другому - особу жіночої статі (усно).

Базіка набалака – і в торбу не збереш. Соня та ледацюга – рідні брати. Гуляка гуляв: ні чобіт, ні халяв, а додому прийшов – не знайшов підшов. З достатків хороших не йдуть в міхоноші. Білоручки – дармоїди та недоучки. Нероба гірше пияка. Вереда сам себе раз на рік любить.

Народна творчість.

*Творча робота.

Подані іменники увести до самостійно складених речень. Особу якої статі називає іменник у складеному реченні? Чи може він називати особу протилежної статі?

Лівша (шульга), знайда, заволока, нахаба, роззява, зануда.

* Пояснювальний диктант. Іменники спільного роду підкреслити.

На ранок випала пороша холодна, мокра і густа. Тоді вусатий листоноша мені приніс твого листа. (М.Руденко.) І туман осів, сховався в плавнях, наче злодіяка.

(Л.Куліш.) Той чортів вітер, півночі прибуду... (П.Дорошко.) Ти, скіфська баба, кам'яна незграба, стоїш в степах... (Л.Костенко.) П'є печеніг вино з черепа Святослава. І доки буде пити кров мою зайда кривава? (Т.Мельничук.) Ти споглядай час від часу мурах – точно таких же, як ти, розумах. (В.Березінський.) ...Величі справжній не треба спиратись на плечі нікчем. (В.Симоненко.) Прокаркала роззява, огляділась... Чортма куми і снідання нема! (Л.Глібов.)

VI. Повторення ключових питань.

* *Робота з підручником.* Колективне виконання вправ 103, 104.
Опрацювання теоретичного матеріалу (п.11, с.53).

V. Виконання вправ на повторення.

* *Розподільний диктант.* Іменники, що вживаються тільки у формі однини та тільки у формі множини, записати у дві колонки.

Карпати, Україна, мідь, мед, іменини, двері, Жуляни, нафта, заробітки, Донбас, хащі, боротьба, сукно, терези, Львів, ясна, Суми, молоко, джунглі, сум, макарони, вермішель, ночви, алюміній, бетон, ясла, канікули.

* *Попереджувальний диктант.* Іменники, що вживаються тільки у формі множини, підкреслити.

І. Годі, діброво, тобі сумувати... Глянь, зеленіють високі Карпати... (З.Красівський.) Як попіл, падали на гай холодні присмерки. (М.Рильський.) До гострих пахощів гречок примішувався свіжий дух материнки, ромену та чебрику. (О.Кониський.) В хлопців щелепи, як жорна, під рум'янцем ходять жовна. (Л.Костенко.) Ворона з'їла гаву, сиром закусила. У лестоцах бува магічна сила! (В.Лагода.) Наївся дрижаків. (Нар.творч.)

IV. Вивчення нового матеріалу.

Пояснення вчителя.

Іменники, які позначають сукупність однакових або подібних предметів, що сприймаються як єдине ціле, називаються збірними. Наприклад: *коріння, листя, молодь, дітвора, жіноцтво, гарбузиння.*

Збірні іменники не мають форми множини, тому що виражають об'єднання багатьох предметів, які не підлягають лічбі. Проте в них є рід і словозміна¹.

---

¹ Див.: Сучасна українська мова: Підручник / О.Д.Пономарів, В.В.Різун, Л.Ю.Шевченко та ін. – К.: Либідь, 1991.- 312 с.

* Вибірковий диктант. Виписати збірні іменники (ставлячи їх у початковій формі). Визначити рід кожного. Пояснити, чому збірні іменники не мають форми множини.

Знову осінь, знов у дальній вирій птаство з України відліта... (Є.Гуцало.)
Буйнотрав'я доли завітчало, перелітним птахом прокричало. (Л.Тендюк.)
Ворони у гіллі – як чорне шмаття ночі... (Б.Чіп.)
Зжовкне листя вліті, відчахнеться віття. (М.Стельмах.)
Латагтя ніжилось в озерах, хитали ряску карасі. (Л.Костенко.)

* Диктант із коментуванням. Визначити іменники, що вживаються тільки у формі множини або тільки у формі однини.

Як ото дехто тримається за гаманець із грішми! Але гроші випурхують з рук, либонь, ще проворніше, ніж виривається з пальців зловлена уві сні казкова жар-птиця. Та не всі покладаються на силу грошей, знаходиться багато таких, що з дитинства і до старості дбають про знання, досвід, розум, бо й сила перед розумом никне, бо жодні статки не дорівнюються в ціні до золотого слова.

За Є.Гуцалом.

* Робота з підручником. Усне виконання вправи 107.

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання: п.11, вправа 107.

Урок № 18

Зв'язне мовлення

Особливості опису приміщення. Усний вибірковий переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису приміщення.

Мета: повторити вивчене про типи мовлення, пояснити особливості будови речень опису приміщення, пояснити відмінності між науковим та художнім описом приміщення; повправляти в усному вибірковому переказуванні опису приміщення за колективно складеним планом; розвивати зв'язне мовлення школярів, сприяти збагаченню їхнього словникового запасу.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

* Робота з підручником. Колективне виконання вправи 110.

III. Виконання вправ на закріплення.

* *Прочитати (прослухати). Наскільки поданий опис приміщення допомагає уявити життя людей, які в ньому мешкають?* На які риси вдачі цих людей опис вказує? Визначити стиль уривка, свою думку довести.

У хаті Мирона Чалого затишно. Чепурна, опецькувата піч притулилась осторонь, щоб не заважати господарям. Піч сконструював сам Мирон. Та й багато чого було тут не схожого з іншими хатами. Шафа для посуду невелика, під склом, де блищали прозорими гранями склянки, квітчасті тарілки й чашки. Якось особливо їх уміла розставити там Катерина. Окремо, в далекому кутку, схилилась плечима до стіни друга шафа, для одержі. Ні полу, ні лежанки не було, а стояло широке ліжко, застлене строкатою ковдрою, та широка дерев'яна лава з накинутим на неї килимом. На стінах кілька картин в золочених рамах, під склом. На комоді розставлено з десяток фотографій та чимало різного дешевого дріб'язку для жіночого вжитку і для прикрас. Круглий зручний стіл займав своє місце посередині кімнати на дерев'яній блискучій підлозі, застеленій половичками з химерними візерунками. На вікнах тремтіли тонкі білі фіранки. Скляна гасова лампа звисала зі стелі й освітлювала всі кутки...

Все це було дбайливо припасовано, чисто витерте, займало саме ті місця, які й належали кожній речі. Здавалось, в іншому місці ця річ і стояти б не могла. Здавалось, господиня обміркувала добре, куди все поставити, щоб зручніше користуватись, щоб у кімнаті було найзатишніше.

О.Копиленко.

Словник. *Піл* – традиційний для української хати настил з дощок, який використовувався вночі як спальне місце, а вдень як лава.

* *Переписати уривок з дошки, позначаючи над відповідними словами “відоме” та “нове” (буквами В та Н)¹.* Визначити стиль уривка, свою думку обґрунтувати. Що розповів уривок про господаря оселі?

Ступивши до архирейських покоїв, Гнат кинув оком по всій кімнаті. На стелі були картини зі сценами битв, а посередині, в різьбленому колі, голубіло зображення неба з золотими зірками. На стінах висіли в золотих рамах картини: було там і море з чайками козацькими, що нападають на турецьку галеру, і портрет Богдана Хмельницького. По кутках стояли стародавні мармурові статуї, скіфські й старогрецькі вази. На килимі були розвішані ятагани, кинджали, шаблі та пістолі.

---

¹ Опис приміщення поєднує опис місця та опис предметів. В описі місця «відомим» є вказівки на місце розташування предметів (помередині, праворуч, у кутку), «новим» – назви наявних у приміщенні предметів. В описі предмета «відомим» є назва предмета або його частин, «новим» – ознаки. Таким чином, опис приміщення будується так: ДЕ? – ЩО? – ЯКЕ ЦЕ ЩО?

Вздовж стін тяглися полиці з книгами, оправленими в телячу шкіру. Скрізь були книги, книги й книги.

Гнат ступив кілька кроків по рясно всипаній заради Зелених свят травною підлозі і сів на підсунутий йому мережаний дзиглик.

За О. Ільченком.

Для довідок. *Архієрей* – у православній церкві вище духовництво (єпископ, архієпископ, митрополит, патріарх).

* Прочитати (прослухати). З'ясувати стиль кожного з уривків, свою думку обгрунтувати. Який з описів є більш детальним, конкретним і безстороннім? У якому з описів передано ставлення до приміщення та спричинений ним настрій? У реченнях художнього опису вказати “відоме” та “нове”.

На його стукіт молодиця прилинула обличчям до шибки – впізнала – одразу одімкнула двері. Михайло переступив поріг. Хатнє тепло обгорнуло його м'якою хвилею. Місячний промінь, кинувши тінь від хрестовини вікна на підлогу, упав на лаву, що стояла біля стіни. Посередині хати стояв застелений білою скатертинкою стіл, на столі лежала накрита вишитим рушником хлібина. І таке було все знайоме, вічне – стіл, і хліб, і вишитий хрестиком рушник, і стукіт ходиків у в'язкій тиші, що Михайло відчув, як щось у ньому розслаблюється, здавалося, в душі спливає щось холодне, важке й вона наливається теплістю.

За Ю.Мушкетиком.

Вариста піч завжди займала внутрішній кут хати. Під іконами уздовж бічної стіни ставили стіл. Біля столу розміщували довгу дерев'яну лаву, а з зовнішнього боку маленький переносний ослінчик. Збоку від столу знаходилася скриня. Простір між піччю та причілковою (бічною) стіною заповнювався дерев'яним настилем на стовпчиках (піл, приміст).

З етнографічного довідника.

IV. Робота над усним вибіркоvim переказом.

- *Читання вчителем тексту.*
- *Визначення учнями теми та головної думки тексту.*
- *Добір учнями до тексту заголовка.*
- *Пояснення лексичного значення слів, що перебувають у пасивному словнику учнів.*

(*Ідол* - статуя, що зображує язичницького бога, *волхв* - служитель язичницького культу, *ворожбит*, *чарівник*, *оберег*, *сволок* - балка, що підтримує стелю в будівлях, *покуть* - куток, розміщений по діагоналі від печі, *мисник* – полиця або навісна шафка для посуду, *полив'яний* – вказівка на матеріал, з якого виготовлено

керамічний виріб, политий особливим склоподібним сплавом, плесо - широка поверхня водойми – річки, ставу.

*Добір синонімів до слів чаша, узор, вабити, нахмарені (про брови).

На дошці записати: *ікона Богоматері; червона полив'яна чаша волхва; дерев'яний ідолець; підставка нагадувала коло місяця чи сонця.*

- *Визначення учнями поєднаних у тексті типів мовлення. З'ясування, який з них головний, який – додатковий.*
- *Колективне складання плану опису приміщення.*

Текст для переказу

Хвіртка була одчинена. Нестор оглянув двір.

- Ой лишечко, чоловік божий! – На поріг вихопилась стара жінка. - Заходь погрійся!

Нестор ступив до хати. В обличчя вдарило теплим духом хліба. Розгледів у напівтьмі низький сволок, велику піч. Стіл був застелений білою, вишиваною на кінцях скатертиною.

На покуті висів великий мисник. На його полицях не було мисок, стояла одна маленька ікона Богоматері й велика глиняна чаша. Червона, полив'яна, з обох боків подвійні ручки. Дивний узор чаші вабив око. То були ніби колоски, а може, хвилясте плесо річки... Це ж чаша волхва!

Поряд із чашею стояв невеличкий дерев'яний ідолець. Довгоносий, з широким підборіддям, нахмареними бровами. Руки його були складені на грудях. Ноги впиралися в підставку, що нагадувала коло місяця чи сонця. Це був прадавній ідол Світовид, якому кланялися поляни...

Над віконцем висів гіллястий і немов рогатий корінь. Нестор здогадався, що то оберег дому.

Нестор перехрестився. В душу його війнуло чимось далеким, забутим, але рідним, що він настирно витруював з пам'яті стільки літ. Витруював молитвами, книгами, прокляттями. Та не вдалося до кінця знищити цей світ у собі. Як не вдається людині зректися свого дитинства й свого роду...

- Бачу, в тебе старі боги й чародійства живуть поруч з іконою, на одній полиці,- мовив Нестор до старої.

- Живуть, не б'ються,- спокійно відказала вона. – Хай усі помагають людям. (За Р.Іванченко, 209 сл.)

Орієнтовний план опису приміщення

1. Теплий дух хліба. 2. Низький сволок, піч. 3. Стіл під білою скатертиною. 4. Мисник на покуті. 5. Маленька ікона і велика чаша. 6. Дивний узор на чаші волхва. 7. Прадавній ідол Світовида. 8. Оберег над віконцем.

- *Усний переказ учнями опису приміщення за планом.*

IV. Підбиття підсумків уроку.

Урок № 19

Тема: Відмінки іменників (повторення). Кличний відмінок. Типи відмін іменників.

Мета: повторити вивчене про відмінки іменників, формувати вміння визначати відмінки іменників, ставити іменники в потрібній відмінковій формі; поглибити знання про кличний відмінок та його використання в реченнях зі звертаннями; систематизувати й узагальнити відоме про відміни іменників, пояснити, які іменники належать до IV відміни, звернути увагу на іменники, як не належать до жодної з відмін; розвивати логічне мислення та пам'ять; удосконалювати культуру усного та писемного мовлення; виховувати повагу до материнства, любов до природи.

Тип уроку: комбінований урок (повторення вивченого; вивчення нового матеріалу)

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Повторення ключових питань.

* *Робота з підручником.* Усне виконання вправи 116.

* *Робота біля дошки.* Записати речення. Вказати іменники, визначити відмінок кожного.

Двори стоять у хуртовині айстр. Яка сумна й красива хуртовина! (Л.Костенко.)
Вже обтрусили айстри роси, коли торкнув їх вітру змах. Багряне листя в жовті коси.
Вплітає осінь у садах. (В.Сосюра.)

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (п. 12, с. 60).

III. Виконання вправ на повторення.

* **Диктант із завданням.** Записати речення, ставлячи іменники в потрібній формі. Визначити відмінки цих іменників.

Як присягу підношу голос я! (Шипшина) й (пісня) не віддам нікому! (М.Рильський.) Цілюще зілля нам на (допомога) зелені рученята простягло. (М.Доленго.) Рідне все мені в ріднім (край). Я в безлистій (діброва) стою. (Є.Гуцало.)

* **Робота біля дошки.** Записати речення. Пояснити вживання розділових знаків. Вказати звертання. Якими частинами мови виражено звертання? Визначити відмінки цих іменників.

Вділи мені, доле, тернової рідної мови (Є.Гуцало.) .) Пречудесно, пречудово розцвітай же, слово! (П.Тичина.) Спасибі, земле, за твої щедроти! (Л.Костенко.) Повій, вітре, на Україну... (С.Руданський.)

***Переписати з дошки прислів'я, вставляючи на місці крапок звертання.** Визначити відмінок кожного зі вставлених іменників.

Дай, ... , старим сили, а молодим розуму! Працєю, ... , то й Бог pomoже. Мовчи, ..., будеш їсти паляничку! Жди, ... , й тебе хтось здибле. Роздайся, ... , жаба лізе. Дмись, ... , не дмись, а волом не будеш. Як не вертись, ... , а хвіст ззаду. Не гуди, ... , коло обуха.

Народна творчість.

Для довідок. Боже; небоже; язичку; грибе; море; жабо; собако; мухо.

***Самостійна робота.** Подані іменники поставити у формі кличного відмінка. Два-три з них увести до самостійно складених речень у ролі звертання.

Мама, матуся, мати, батько, татусь, брат, братик, сестра, сестриця, товариш, приятель, читач, слухач, лікар, учитель, громада, товариство, панство, пани.

* **Робота біля дошки.** Подані іменники поставити у формі кличного відмінка. Вказати приголосні, що чергуються.

Друг, луг, козак, мак, горох, кожух, кравець, молодець.

* **Пояснювальний диктант.** Вказати іменники, визначити відмінок кожного з них. Вказати звертання поширені та непоширені. Вказати іменники, у яких в формі кличного відмінка відбувається чергування приголосних.

І. Фантазіє! Ти сила чарівна! Ой палка ти була, моя пісне! (Леся Українка.)
Видиш, брате мій, товаришу мій, відлітають сірим шнурком журавлі в вирій.
(Б.Лепкий.) Мисливче юний, вже пора на лови. Чи маєш ти для ловів лук готовий?
(Є.Гуцало.) На добраніч, мій сніже. Так лягаєш ти легко, прозоро. (Р.Кудлик.)
Уважай, пороже, щоб не переступило нічого вороже. (Нар.творч.)

ІІ. Вставай, народе, в святу годину, вставай за правду, за Україну. (Д.Павличко.)
Повій, повій, буйний вітре, на час, на годину; ти верни нам нашу долю знов на
Україну! (М.Вербицький.) Бажав би я, мій рідний краю, щоб ти на волю
здобувавсь... (П.Грабовський.)

ІІІ. Земле моя, запашна, барвінкова! Ріки медові, дощі золоті! Тільки б побачить
тебе у обнові, більше нічого не хочу в житті. (М.Стельмах.) Скачи, враже, як козак
скаже. Дай, Боже, в добрий час, як у людей, так і в нас. (Нар. творч.)

ІV. Аналіз матеріалу з метою узагальнення.

* **Робота з підручником.** Колективне виконання вправи 121.
Опрацювання теоретичного матеріалу (п.13. с. 62).

V. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

* **Робота біля дошки.** Записати іменники, визначити відміну кожного з них.
Пояснити, що є підставою поділу іменників на відміни.

Перемога, земля, вежа, хлібороб, край, хлопець, село, прізвище, здоров'я, радість,
повість, мати, дівча, теля, ім'я.

* **Самостійна робота.** Записати іменники в чотири колонки за відмінами,
користуючись як опорою таблицею на с. 63-64.

Троянда, вишуканість, суддя, лінія, селянин, батько, гордість, мати, маля, лоша,
Дніпро, місце, любов, курча, м'ята, висновок, відстань, тім'я, яйце, Тетяна, Лука,
верф, плем'я, враження, позиція, весло, груша, ніч, кров.

* **Вибірковий диктант.** Виписати іменники, ставлячи їх у початковій формі.
Визначити відміну кожного.

Спи, мій маленький киянине, люлі, спи, мій калиновий цвіт! Хай накують тобі
щедрі зозулі миру на тисячі літ! Либідь русява тобі колискову грає на струнах
Дніпра, Дарниця стеле дорогу шовкову, вишиту ниттю добра. (Б.Олійник.) Спи, моя
дитинко, на порі. Тіні сплять і сонна яворина... Так, як небо в нашому Дніпрі, так в
тобі не спить хай Україна. (М.Вінграновський.)

* **Пояснювальний диктант.** Визначити відмінок та відміну кожного з іменників.

На світанку сину нашептала мати в час, коли про долю зорі лебедять: “Глянь, моя дитино, через Україну, через нашу хату вже качки летять.”(М.Ткач.) Мати колихала дитинча. Серце билось в радості й тривозі. Сонячний промінчик, як зайча, бавивсь біля неї на порозі. ...Вірність материнська і любов пильно берегли нас у колисках. (Д.Луценко.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П.13, вправа 125.

Урок № 20

Тема: Незмінювані іменники. Іменник як частина мови. Тематичне тестування

Мета: дати учням поняття про незмінювані іменники, формувати вміння вирізняти їх у реченнях та правильно вживати в мовленні, удосконалювати навички користування словником; сприяти збагаченню та уточненню словникового запасу школярів.

Тип уроку: комбінований урок (вивчення нового матеріалу; перевірка й облік знань і вмінь).

Обладнання: підручник, тестові завдання.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

* Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу (п.19, с.91)

*Робота біля дошки. Провідміняти: *Ольга Коваленко, Олег Коваленко; Валентина Коваль, Валентин Коваль.*

* Робота з підручником. Колективне виконання вправи 178.

III. Виконання вправ на закріплення.

* Пояснювальний диктант. Незмінювані іменники підкреслити.

А десь на Гаїті кокосові пальми знесло, як пір'їни... Вирує цунамі, і очі смутніють у нашої мами. (А.Камінчук.) Біжать тополі легко, як пір'їнки. ...Йду вулицею Лесі Українки в далекому і ріднім Кутаїсі. (В.Вихрущ.) Ми Києву передали привіт від сонячного нашого Тбілісі... (Г.Леонідзе.) Ми відпливаєм від Баку, лишаєм пристань гомінку. (В.Мордань.) В кафе зустрів я ненароком оцього, бачте, в галіфе...

(М.Шостак.) Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок. Ударив чорний дзвін. І досить балачок. Як тій дитині зватися Богданком, коли епоха зветься НТР? (Л.Костенко.)

*Вибірковий диктант. Виписати незмінні іменники. Пояснити значення кожного, у разі потреби звернувшись до словника.

I. Там соловей виводить скерцо у надвечірній тишині... (Д.Фальківський.) Колібрі – єдиний птах, який може нерухомо висіти в повітрі і навіть літати в зворотному напрямку. (З підручн.) Фламінго – мов марево ніжне. (Є.Гуцало.) Загостила зеленавість у моє вікно. Врешті, маю у кімнаті весняне пано. (О.Лупій.) Ця дивна музика сходів... Ця тиша барви індіго... (Л.Костенко.)

II. Сіє небо дощами, як мливом, в гаражах сплять авто, як кроти. (Д.Іванов.) Надій стискалось портмоне, а ви не кликали мене. (С.Кочерга.) Ми не знаходимо порятунку в слові, пізнавши есперанто нелюбові. (О.Кіс.) Він буде бити мене, як схоче: і знизу, й справа, і згори, і нижче пояса. І очі хова продажний рефері. (Б.Олійник.) Тут буває туман, сльота і негода, і жінки куце міні ховають в плащі. (С.Голованівський.)

* Записати слова, які відповідають поданим лексичним значенням. Два-три слова увести до самостійно складених речень так, щоб вони відповідали на питання непрямих відмінків. Чи будуть змінюватися такі слова?

1. Почесна назва видатних діячів у різних галузях мистецтва. 2. Лялька, що надівається на руку. 3. Широке жіноче пальто, здебільшого хутряне. 4. Старовинний іспанський народний танець. 5. Стиль виконання, що є основою італійської вокальної школи. 6. Оздаба з мережива або з тонкої тканини на сорочці, блузі, сукні. 7. Невеликий спортивний човен.

Для довідок. 1. Маестро. 2. Бібабо. 3. Манто. 4. Болеро. 5. Бельканто. 6. Жабо. 7. Каное.

IV. Вивчення нового матеріалу.

*Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу (рід незмінюваних іменників, с. 92).

V. Виконання вправ на закріплення.

* Переписати речення, подані в дужках прикметники поставивши в потрібній формі.

Дивлюся вниз – лежить Баку широкозор(-ий,-а,-е). (М.Рильський.) Так прийшов на щаслив(-ий,-у,-е) Таїті нещасливий художник Гоген. (Є.Плужник.) Я йду, і одуд стежкою іде, моїх полів маленьк(-ий,-а,-е) чичероне. (Л.Костенко.)

* Утворити словосполучення, дібравши до поданих іменників прикметники (подаємо їх у дужках). Значення іншомовних слів з'ясувати за допомогою словника. З двома-трьома скласти речення так, щоб ці іменники відповідали на питання непрямих відмінків.

(Швидке) болеро; (молодий) кюре; (популярне) ватерполо; (свіжа) Боржомі; (австралійський) ему; (піщана) Гобі; (сонячний) Капрі; (гостинне) Палермо; (зелене) Сухумі; (матові або матове) жалюзі; (елегантна) мадам; (шановний) мосьє; (удосконалене) морзе; (гарячий) сироко; (барвисте) конфеті; (смачна) івасі; (затишне) кабаре; (безкрилий) ківі.

VI. Перевірка рівня засвоєння знань і вмінь.

* Пояснення способів перевірки знань та вмінь (інструктаж до проведення тестування)

* Проведення тестування.

1. Іменник означає:

А дію предмета;

Б ознаку предмета;

✓ В предмет.

Навести приклад іменника (записати).

2. З великої літери пишуться:

А іменники – загальні назви;

✓ Б іменники – власні назви;

В іменники – назви істот.

Навести приклад іменника, що пишуться з великої літери та в лапках (напр.: *вірш «Заповіт», пароплав «Україна», журнал «Київ», цукерка «Червоний мак»*).

3. Іменники спільного роду називають:

А малят безвідносно до їхньої статі (*немовля, білчєня*);

✓ Б осіб як чоловічої, так і жіночої статі (*сирота, плакса*);

В іменники чоловічого роду, якщо в реченні вони позначають осіб жіночої статі (*професор, педагог*).

Скласти (пригадати) та записати речення з іменником спільного роду (напр.: *Холодно над морем, хмари небо вкрили, бідоласі горе, бо стомились крила* (Б.Дегтярьов.); *Дуже важко в сірій масі не згубиться сіромасі* (М.Лукаш.); *Не стримати язик базік* (Індійська приказка).

4. Іменники, що вживаються тільки у формі множини, це -

- А кияни, школярі, друзі, земляки;
- ✓ Б Карпати, ворота, ножиці, окуляри;
- В солі, води, сталі.

Навести приклад іменника, що вживається тільки у фломі однини (напр.: *боротьба, любов, молоко, золото, Львів*).

5. У формі кличного відмінка іменник ужито в реченні:

- ✓ А Зоре моя вечірняя, зійди над горою!.. (Т.Шевченко.);
- Б На траві, зоря, хустину не забудь! (В.Сосюра.);
- В Нічка розсипала зорі злотистії (С.Черкасенко.).

Скласти (пригадати) й записати речення зі звертанням, вираженим іменником у формі кличного відмінка (напр.: *Все приймаю, земле, щиро дякую за степи, за ранки голубі.* (М.Самійленко); *Ти, моя країно, рідна Україно, я – твоя дитина, крапелька твоя!* (Р.Гнатюк.); *Панно мріє! Трохи посуньтесь!* (М.Доленго.)

6. Незмінними є такі іменники:

- А Київ, Харків, Одеса, Рівне;
- Б листоноша, суддя, стаття;
- ✓ В метро, кашне, таксі.

Скласти (пригадати) й записати речення, у якому незмінний іменник уживався б у непрямому відмінку (напр.: *Умом всього не досягнути. Ти йди! І плюй на всі табу!* (М.Самійленко.); *В кафе зустрів я ненароком оцього, бачте, в галіфе.* (М.Шостак.); *Спинити хочу я маестро і скрипку на свій лад навести.* (В.Герман).

* **Відповіді вчителя на запитання учнів** (після того, як етстові завдання виконано).

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. П. 19, вправа 180 (5 - 6 речень)

Уроки № 21, 22

Зв'язне мовлення

Детальний письмовий переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису приміщення

Мета: на основі здобутих учнями текстологічних знань формувати в них відповідні текстотворчі вміння¹; удосконалювати культуру писемного мовлення, формувати навички самостійної творчої роботи; сприяти збагаченню словникового запасу та граматичного ладу мовлення учнів.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

¹ Перелік текстотворчих умінь подано у меті уроку № 10.

II. Підготовка до роботи над переказом.

* Читання тесту вчителем.

*З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.

*Визначення теми та головної думки тексту.

*Визначення стилю тексту. З'ясування покладеного в його основу типу мовлення та дооміжних типів мовлення.

*Колективне складання плану тексту.

*Повторне читання вчителем тексту (якщо у цьому є потреба).

III. Самостійна робота учнів над переказом на чернетках.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Закінчити, відредагувати, перевірити чорновий варіант переказу, переписати переказ до зошитів.

Тексти для переказу

1.У гончарні

У майстерні було вогко й незатишно, як у будь-якій старій гончарні.

Під низькою стелею висів тьмянний олійний ліхтар. Він шипів і потріскував. Було б зовсім темно, коли б навпроти широких дверей не палало горно, що в ньому гончарі випалюють посуд. По стінах майстерні метушилися відблиски. У їхній грі все видавалось химерним.

На полицях стояли готові до випалювання миски, горнята, гладишки й глечики. Вони були підсушені, але ще сирі. Горно палало малим вогнем, щоб зараз посуд не поспувати. Тільки годин через вісім гончар мав запалити вогонь великий з дров соснових, липових чи осикових.

- Ви все не знаєте спочинку, - здивувався козак.- Хіба глечики потрібні для війни?
- Ми тут не глечики затіяли.

Гончар узяв чималий кавалок глини, кинув на верхняк станка, закрутив круг. Під його руками почала виникати кубушка з вузьким горлечком і товстими стінками.

- Коли оцю макітру набити порохом і залізяччям, а у ці дірочки вставити запалені гноти та скинути з вежі на голови ворогам...

Козак уважно роздивлявся череп'яну бомбу. (За О.Ільченком; 160 сл.)

Завдання.

- Пояснити лексичне значення слів *горно* (у гончарному виробництві – піч для обпалювання керамічних виробів з метою їх зміцнення), *гладшика*, *макітра*, *кубушка*, *станок*.
- Дібрати синоніми до слів *химерний*, *метушитися*, *сирий*.
- Скласти план (орієнтовний: 1. Незатишна майстерня. 2. Олійний ліхтар під стелею. 3. Навпроти дверей палало горно. 4. Готовий до випалювання посуд на полицях. 5. «Хіба глечики потрібні для війни?» 6. Гончар кинув на станок кавалок глини. 7. Череп'яна бомба.)
- Записати на дошці: *кавалок глини*; *верхняк станка*; *кубушка з вузьким горлечком*; *набити порохом*, *заліз'яччям*, *запалені гноти*.
- Написати докладний переказ.

2. Перед вечерею

В оселі діда Дуная як у вінку. Лави, стіл, піч, ліжко, божниця – все тут зроблено дідовими руками. Все, окрім ікон, скла та горшків.

В сухий настояний запах лісових трав і квітів влітається вологий аромат нещодавно внесених з льоху яблук. На покуті красується сніп жита. Він затуляє одежу сивих святих на іконах.

Кленовий мисник переливається полив'яним цвітом полумисків, а біля мисника висить потемніла від років кобза. Вона - відрода старого.

З світлиці якимось боком видибує лелека. Його гордовиту осанку псує опущене вниз підбите крило.

Дідів онук Максим відщипує хліба, простягає птиці. Та з гідністю закидає назад голову і ковтає їжу так, начебто вона жива і може вирватись.

Баба Ганна метушиться біля печі. Вона бережно ставить на стіл велику череп'яну миску з борщем. У ній плавають чорні голівки грибів та краплини олії. Лелека одним оком націлився на гриба, схопив його, підкинув угору, щоб зручніше проковтнути. Дід Дунай ложкою почаствував нечемну птицю. Лелека з презирством до усього роду людського диває до дверей і причаюється біля лави.

Не встигла господиня поставити на стіл печеню, як бусол занурює в миску дзьоба, вихоплює шматок м'яса і проворно відбігає подалі від людей. Дід і хлопчина сміються, баба розводить руками:

- От харцизяка! А ще під святим небом літає. Сідайте вечеряти! (За М.Стельмахом, 203 сл.)

Завдання.

- Пояснити лексичне значення слів *божниця*, *мисник*, *печеня*.

- Дібрати синоніми до слів *божниця* (покуть), *лелека* (бусол), *запах*, *відрада*, *осанка*, *дибати*, *причаїтися*.
- Скласти план (орієнтовний: 1. Усе зроблено дідовими руками. 2. Запах у хаті. 3. Сніп жита під іконами. 4. Кленовий мисник. Потемніла кобза. 5. Лелека з підбитим крилом. 6. Максим пригощає птицю. 7. Лелека схопив гриба з миски. 8. Дід покарав птицю. 9. Шмат м'яса вихоплено з печені. 10. “Сідайте вечеряти!”)
- Написати докладний переказ.

Урок № 23

Тема: Відмінювання іменників першої відміни.

Мета: пояснити особливості відмінювання іменників першої відміни, формувати вміння самостійно відмінювати такі іменники, визначати орфограми у відмінкових закінченнях іменників першої відміни та пояснювати їх за допомогою відповідних орфографічних правил; формувати навички колективної та самостійної роботи з підручником та з таблицею; розвивати логічне мислення; виховувати любов до природи.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

* **Вибірковий диктант.** Виписати іменники першої відміни. Пояснити, на якій підставі іменники поділено на відміни.

Гай, осика, узгір'я, море, вітер, паляниця, глибінь, глибина, тиша, Дніпро, Славута, гуркіт, дитинча, життя, площа, відповідальність, ім'я, честь, воля, стаття, завдання, жито, пшениця, колосся, обличчя, надія, блакить, хмара, рукавиця, пагорб, підземелля, гривня, сім'я, мати, теля, буря, товариш, селище, школяр.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Колективне виконання вправи 126 (I - III). Визначити, до якої групи належить кожен із провідмінюваних іменників.

. Опрацювання теоретичного матеріалу (п.14, робота з таблицею на с. 66).

* **Робота біля дошки.** Провідмінювати іменники *калина*, *доля*, *душа*, звіряючи закінчення з поданою на с.66 підручника таблицею.

* **Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу, поданого на с. 67 (орудний відмінок однини).

* **Робота біля дошки.** Подані іменники поставити у формі орудного відмінка однини. Закінчення іменників зв'язати з таблицею на с. 66 підручника.

Ліщина, земля, лінія, межа, полонина, шабля, хвиля, пісня, країна, пуща, круча, пороша, Лука, суддя, таблиця, Мар'яна, Марія, Софія, гуща, сажа.

IV. Виконання вправ на закріплення.

* **Переписати, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі.** Закінчення виділити.

Світанки плывуть над (земля). (А.Малишко.) Байрак під (круча) шумить. (М.Чернявський.) Усе небо було вкрите густими хмарами, неначе чорною (рілля). (І.Нечуй-Левицький.) Жито з (пшениця) родить нам поле не для одних нас, на всякого долю! (А.Метлинський.) Як мак, (душа) рожевійте, серця піснями вщерть налейте! (П.Тичина.) (Тигриця), яку печуть тавром, ревла земля під кінським копитом. (Ю.Клен.) Ніч нерухомо (тиша) блищить. (Є.Маланюк.) Під (груша) у дикій моркві до ранку ходять їжаки. (Л.Костенко.)

* **Записати прислів'я, вставляючи пропущене слово.** Якою частиною мови є це слово? Визначити його відмінок, пояснити написання відмінкового закінчення.

Ми з тобою – як риба з ... . Сказав “дякую” по спині ... . Куди кінь з копитом, туди жаба з ... , а рак з ... . Хата красна своєю ... .

Народна творчість.

Для довідок. (З) водою. Ломакою. Лапою, (з) клешнею. Господинею.

V. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 68).

VI. Виконання вправ на закріплення.

* **Робота біля дошки.** Поставити іменники у формі кличного відмінка. Два-три іменники в кличному відмінку ввести до самостійно складених речень (усно).

Галина, Галя, Галюня, Марина, Маня, Микола, Микольця, Колюня, Ілля, Сава, Лука, Ярема, Дарина, Софія, Меланія, бабуся Гафія, бабуня Ольга, тітонька Ганнуся, сестриця Маруся, добродійка Ганна Семенівна, сусідонька Харитя, пані Оріся, панна Зося.

* **Робота біля дошки.** Поставити іменники у формі давального відмінка однини. Вказати приголосні, що чергуються.

Ольга, Ївга, ріка, лисичка, Марічка, дочка, свекруха, муха, Мартоха.

* **Робота з підручником.** Виконання вправи 129 (усне).

VII. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (родовий відмінок множини, с.69).

VIII. Виконання вправ на закріплення.

* **Робота з підручником.** Виконання вправи 130.

* **Диктант із коментуванням.** Підкреслити іменники першої відміни, визначити відмінок кожного, виділити закінчення.

Праведная душе! Прийми мою мову... Слава тобі, Гамаліє, на весь світ великий, на всю Україну, що не дав ти товариству згинуть на чужині! (Т.Шевченко.) До рідного слова торкаюсь душею (В.Геращенко.) Розкажи мені, розкажи, бо легенда не має межі. (М.Сингаївський.) Ведмедем розкинувся бір і лежить під горою... (Є.Гуцало.) Виглядаю тебе за горами, хоч заглянеш на вогник з кашею... (А.Малишко.) Пропрощалось ясне сонце з чорною землею, виступає круглий місяць з сестрою зорею... (Т.Шевченко.)

IX. Підбиття підсумків уроку.

X. Домашнє завдання. П. 14, вправа 133.

Урок № 24

Тема: Відмінювання іменників другої відміни.

Мета: пояснити особливості відмінювання іменників другої відміни, формувати вміння відмінювати такі іменники, виділяти їхні відмінкові закінчення, визначати орфограми у відмінкових закінченнях давального й орудного відмінків однини та обґрунтовувати їх написання відповідним орфографічним правилом; розвивати логічне мислення, сприяти збагаченню словникового запасу учнів; виховувати пошану до майстрів художнього слова.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

Робота біля дошки. Виконання індивідуальних завдань (двома-трьома учнями) за картками.

Картка 1

Подані іменники поставити у формі орудного відмінка однини. Визначити відміну та групу кожного з іменників.

Малина, зоря, хмара, суша, ріка, мрія, орлиця, каша, мамалига, груша.

Картка 2

Подані іменники поставити у формі орудного відмінка однини. Визначити відміну та групу кожного з іменників.

Майстерня, корона, левиця, пуша, родина, ноша, мряка, метелиця, галоша.

* **Диктант із завданням.** Подані в дужках іменники поставити у формі кличного відмінка. Пояснити розділові знаки при звертаннях.

О рідна (мова)! Хто без тебе я... (Д.Павличко.) (Поезія! Супутниця) моя! Ти – теплий, животворний промінь сонця... (А.Кримський.) Вий, грими, казися, (буря)! (О.Козловський.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

***Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (поділ іменників другої відміни на групи, с. 73).

* **Розподільний диктант.** Записати іменники в три колонки за групами.

Дніпро, берег, плай, меч, озеро, берег, спокій, латаття, жабуриння, ніж, плач, плече, серце, батько, син, плащ, кущ.

* **Робота біля дошки.** Провідміняти іменники *син, край, товариш*, звіряючи закінчення за поданою у підрічнику на с. 72 таблицею.

IV. Виконання вправ на закріплення.

* **Пояснювальний диктант.** Підкреслити іменники другої відміни, визначити відмінок кожного, виділити закінчення.

Мов горнятко, хмару смуглолицю місяць взяв червоним рогачем, підійма над вогнищем зірниці, що пала на сході кумачем. (І.Хоменко.) Запах чебрець осіннім запахом, облитий вранішнім дощем. (М.Драй-Хмара.) Лящ зустрівся із лящем і вгостив його лящем. (Є.Гуцало.) Хто вродився вовком, тому не бути ні бараном, ні цапом. Краще битися орлом, ніж жити зайцем. На свиню хоч сідло надінь, а конем не буде. Не лякай шуку морем, а голого горем. Будь сильним духом, а не теплим кожухом. Його і в ступі товкачем не влучиш. Ми до них з серцем, а вони до нас із перцем. (Нар.творч.)

V. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (ключний відмінок, с. 75).

VI. Виконання вправ на закріплення.

* **Робота біля дошки.** Поставити іменники у формі кличного відмінка. Вказати приголосні, що чергуються.

Дуб, козак, брат, молодець, князь, парубок, Довбуш, Явтух, сторож.

* **Диктант із завданням.** Записати, ставлячи іменник, яким виражається звертання, у формі кличного відмінка.

Ой (Дніпро) мій, (Дніпро), широкий та дужий! Багато ти, (батько), у море носив козацької крові; ще понесеш, (друг)! Чи спиш, чи чуєш, (брат Луг)? О милий (Бог) України! Не дай пропасти на чужині в неволі вольним козакам! (Місяць) мій ясний! З високого неба сховайся за гору, бо світу не треба... Мій (край) милий, неповинний, за що тебе Господь кара, карає тяжко... За кого ж ти розп'явся, (Христос, Син Божий)?

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. П. 15, вправа 144.

Урок № 25

Тема: Відмінювання іменників другої відміни.

Мета: формувати вміння відмінювати іменники другої відміни та навички правопису їхніх відмінкових закінчень, особливу увагу звернути на закінчення родового відмінка однини, повправляти учнів у виділенні орфограми “Букви *а, я, у, ю* в родовому відмінку однини іменників другої відміни” та обґрунтуванні написання закінчень родового відмінка відповідними орфографічними правилами; розвивати вимовну культуру, дикцію; виховувати повагу до усної народної творчості.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (закінчення іменників другої відміни в родовому відмінку, с.76 - 77).

* **Робота біля дошки.** Подані іменники поставити у формі родового відмінка однини, зв'язуючи закінчення з таблицею на с. 76-77.

Сад, дуб, ясен, ведмідь, стіл, Київ, Голосіїв, Париж, Тетерів, Донець, метр, понеділок, іменник, радіус, водень, віск, борщ, очерет, комиш, ячмінь, завод, палац, абзац, землетрус, гнів, жаль, роман, нарис, волейбол, краков'як, рукопис, Дон, Ніл, Алжир, Китай.

III. Виконання вправ на закріплення.

* Переписати, вставляючи на місці крапок потрібне закінчення.

Велика дорога починається з першого крок.. . Головою мур.. не проб'єш. Передав куті мед.. . З доброго плот... - добрий кілок. Води – хоч топися, камен... - хоч бийся, хліб.. – хоч плач. Дорога ложка до обід... . Без кожух.. нема дух.. .

Народна творчість.

* Робота з підручником. Виконання вправи 146.

IV. Вивчення нового матеріалу.

*Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу (паралельні закінчення деяких іменників у родовому відмінку однини, с.78).

* Робота з підручником. Виконання вправи 148.

*Опрацювання теоретичного матеріалу (групи іменників другої відміни на *-р*) та таблиці на с.74.

*Розподільний диктант. Записати іменники в три колонки за групами. Перевірити себе за таблицею на с.74.

Буквар, директор, явір, тесляр, лікар, командир, коментар, календар, пісняр, сувенір, ювіляр, каменяр, школяр, пасажир, писар, базар, вугляр, гіпюр.

V. Виконання вправ на закріплення.

* Пояснювальний диктант. Іменники другої відміни підкреслити, визначити групу кожного, його відмінок.

Не дім господаря красить, а господар дім. Лев – цар звірів, а боїться комарів. Комар і цареві на носі грає. Їсть за вола, а робить за комара. Не всяк кобзар Лазаря співає.

Народна творчість.

* Подані іменники поставити у формі орудного відмінка однини.

Автор, репетитор, шахтар, вугляр, лектор, лікар, кесар, рицар, архітектор, косар, гусяр, екземпляр, табір, дояр, старовір, тренажер, яр, козир, пастор, аптекар, бондар, семафор.

* Переписати речення, на місці крапок уставляючи пропущені букви. Іменники другої відміни підкреслити, визначити групу кожного.

Захотілось перечитати том улюблений “Кобзар..”. (К.Гордієнко.) У Римі я згадав далекий Львів, Каменяр... над аркушем папер.. . (Л.Дмитерко.) Скажіть, а ви не муляр..м працюєте, бува? (Б.Олійник.) А калина – у дозрілих гронах. А калина – вся у снігур..х. (Є.Гуцало.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П.15, (правило на с. 79 – для самостійного опрацювання), вправи 142, 150.

Урок № 26 **Зв'язне мовлення**

Твір-опис приміщення за власним спостереженням

Мета: формувати в учнів текстотворчі вміння: вміння осмислювати тему, визначати межі теми та головну думку майбутнього тексту, добирати й систематизувати матеріал для твору (виділяючи головне і менш важливе), складати план майбутнього висловлювання, заздалегідь вибирати найбільш доречний для розкриття теми основний тип мовлення та стиль висловлювання, реалізовувати задум на чернетці, добираючи адекватні змісту виражальні засоби мови; удосконалювати чорновий варіант твору; розвивати культуру писемного мовлення школярів, розвивати спостережливість, увагу до влучного і точного слова; сприяти збагаченню словника учнів та удосконаленню граматичного ладу їхнього мовлення.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до твору.

Прочитати (прослухати) уривки. Дати відповіді на запитання:

- Як автор (або персонаж твору) ставиться до описаного приміщення?
- З чого зрозуміле його ставлення?
- Назвати використані в уривку оцінні слова та художні засоби (порівняння, епітети, уособлення). Що зумовило їх добір?

Яка ж простота на перший погляд! Кімната невелика, з двома вікнами. Великий дерев'яний стіл, а побіч нього дерев'яне крісло, оббите чорним сап'яном. Під стіною просте ліжко, вузьке, вкрите ведмежою шкурою. На стіні – одна ікона, а під нею – княжа шабля. В куті – боката присадкувата кахлева піч з комином, у якому горів безустанку вогонь, бо в мурах було холодно й сиро. Крім княжого крісла, не було нічого іншого, бо тим гостям, яких князь тут приймав, не вільно було в присутності князя сідати.

З тієї княжої кімнати, яка була разом його спальнею, вели двері до дальших кімнат, краще прибраних.

За А.Чайковським.

Вони увійшли в хату. Покої були дуже старі: в них тхнуло трухлятиною. Син побачив, що в покоях нічого не змінилось од часу його дитячих літ. Світлиця з обдертими сволоками, з потьмянілими образами була така сама, як і кілька десятків років тому. В кімнаті стояла та сама зелена велика скриня, скляна шафа. Була та

сама довга груба лежанка, те саме старезне ліжко. Оглядивши хату й сіни, син швидше вийшов у садок.

За І.Нечуєм-Левицьким.

Попід стінами й по кутках кабінету Василя Андрійовича Жуковського стояли античні статуї. На стінах висіли чудові картини італійських майстрів. На столі височіли бюсти царя та його дружини. Впадали в око шафи з книжками, а ще – велетенське бюро горіхового дерева, турецький диван та м'які затишні крісла.

Сам господар був теж м'який, кругловидий. Враження м'якості й домашності підкреслював кабінет. Усе тут нагадувало, що гості – люди свої, тут кожному дозволено матися вільно, поводитися відповідно до своєї вдачі та нахилів.

За Ю.Мушкетиком.

Сплять у кімнаті речі. Що сниться дубовій плечистій шафі? Можливо, те, як була вона колись деревом, і в її тілі й досі звучить шерех тугого листя, живе пам'ять про одуда, що дудів у її гіллі, живе пам'ять про старий ліс, де тхне мурашниками й опалим хмизом... На етажерці стримлять стосики книг – як почувуються капітан Немо і Дерсу Узала, чи вгамувались хоч на хвилину компрачикоси, алхіміки, Пісаро, мушкетери?.. Сплетений із лози стілець ледь-ледь жовтіє, ніби місячний промінь присів на ньому спочити.

За Є.Гуцалом.

* Колективне складання плану твору-опису приміщення.

Орієнтовний план твору

1. Призначення приміщення.
2. Його розмір, форма, освітлення.
3. У яких кольорах оздоблено інтер'єр.
4. Наявні в приміщенні меблі та речі. (Де їх розташовано і які вони).
5. Моє враження від приміщення.

* Колективний добір матеріалу до твору: назв предметів, які є у вибраному для опису приміщенні (їдальні, читальному залі бібліотеки, вестибюлі, шкільній майстерні тощо), та означень, які характеризують ці предмети за розміром, формою, матеріалом, кольором тощо (записи робляться у чернетках).

III. Складання усного твору-опису котрогось із шкільних приміщень (за планом, з використанням дібраного матеріалу).

IV. Самостійна письмова робота учнів на чернетках.

V. Домашнє завдання. Закінчивши та відредагувавши чорновий варіант твору-опису приміщення, переписати твір до зошита.

Урок № 27

Тема: Відмінювання іменників третьої відміни.

Мета: пояснити особливості відмінювання іменників третьої відміни, формувати вміння їх відмінювати, виділяти відмінкові закінчення, визначати орфограму “Одна і дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників третьої відміни” та обґрунтовувати написання закінчень орудного відмінка однини відповідним орфографічним правилом; удосконалювати навички роботи з таблицею; удосконалювати граматичний лад мовлення учнів та їхню орфографічну грамотність; виховувати повагу до майстрів образного слова.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

* **Вибірковий диктант.** Виписати іменники третьої відміни. Пояснити, чому іменники поділяються на відміни. Чому іменники третьої відміни не поділяються на групи?

Де мир та лад, там у хаті благодать. Хто любить піч, тому ворог Січ. Природа, час і терпеливість – найкращі лікарі. Міль їсть одержу, а печаль – серце.

Народна творчість.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з таблицею.**

Відмінювання іменників третьої відміни			
Однина			

Н.	відповідь	суміш	мати (матір)
Р.	відповіді	суміші	матері
Д.	відповіді	суміші	матері
З.	відповідь	суміш	матір
О.	відповіддю	сумішшю	матір'ю

М. Кл.	(у) відповіді відповіде	(у) суміші	(на) матері мати
Множина			

Н. Р. Д. З. О. М. Кл.	відповіді відповідей відповідям відповіді відповідями (у) відповідях відповіді	суміші сумішей сумішам суміші сумішами (у) сумішах	матері матерів матерям матерів матерями (на) матерях матері
---	--	---	---

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (п.16, с.82)

* *Робота біля дошки.* Провідміняти іменники *сіль, радість, любов.*

Записати іменники, поставити їх у формі орудного відмінка однини. Відмінкові закінчення звирити з таблицею.

Тінь, ніч, подорож, радість, повість, гордість, любов, кров, верф, Об, матір, кіновар.

IV. Виконання вправ на закріплення.

Любов із ненавистю дружби не має. (П.Могила.) Чиста совість є правдивою та єдиною радістю. (Ф.Прокопович.) Кожна держава складається і стверджується непорушною цілістю кордонів. (П.Орлик.)

* *Переписати, ставлячи на місці крапок пропущені букви або апостроф.*

Кожна гілка пажовт..ю укрита, відгорить, щоб знов за рік горіти. (П.Дорошко.) Ззирається мовчки із матір..ю матір. (П.Куліш.) Війна струшує в п'їтьму людське життя, обжирається кров..ю... (Григорій Тютюнник.) Тільки згадка стежиною стелеться і ляга на осонні тін..ю. (В.Вільний.) І я зливаюсь вечорами із дал..ю зір, печал..ю трав. (Т.Масенко.) Під вуал..ю метелиці ранок, як обличчя таємне й близьке. (М.Доленго.) Волохаті нічні сутінки переливались оксамитовою син..ю (Є.Гуцало.) Довершеніст..ю літо тішить нас. (Г.Турелик.) Пахне грудочка квітнева свіжіст..ю ріллї. (В.Кочевський.) Знялась над далеч..ю пилюга, повисла обрїю на віях. (А.Волощак.)

* **Прочитати.** Вказати іменники третьої відміни, визначити відмінок кожного.

О молодосте, радосте, одваго! (М.Рильський.) Спинися, о мите! І час мій спини!
(Д.Кремінь.) Мова наша рідна - пісня солов'я. Мово українська, гордосте моя...
(О.Ющенко.) Моя любове, я перед тобою... (Л.Костенко.) Золота безнадійна осене,
не боли мені, не боли. (Я.Лесів.) Ноче моя, розплету тобі коси я, ноче моя, заплету
тобі зорі я. (Є.Гуцало.)

* **Подані іменники поставити у формі кличного відмінка.** Два з них увести до самостійно складених речень.

Ніжність, свіжість, пристрасть, Січ.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 16, вправа 163.

Урок № 28

Тема: Відмінювання іменників четвертої відміни.

Мета: пояснити особливості відмінювання іменників четвертої відміни, формувати вміння відмінювати такі іменники; удосконалювати навички самостійної роботи; удосконалювати культуру усного і писемного мовлення; виховувати повагу до влучного слова.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, роздавальний матеріал (картки)

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

***Робота біля дошки.** Виконання індивідуальних завдань за картками.

Картка 1

Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені букви. Подані в дужках іменники поставити в потрібній формі. Визначити їхні відмінки, виділити закінчення.

Вийшла з хати стара мати, з (мати) д..тина. (П.Грабовський.) Води цілющої нап'юсь і стану знов душ..ю ясний, як образ (мати) пр..красний. (С.Черкасенко.) Як на ті ч..рnobривці погляну, бачу (мати) стареньку... (М.Сингаївський.)

Картка 2

Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені букви. Подані в дужках іменники поставити в потрібній формі. Визначити їхні відмінки, виділити закінчення.

Ти геній і г..рой, ти ріки пов..ртаєш і зсуваєш гори, але дозволь мені почути, як ти з (мати) говориш. (Д.Чередниченко.) Не шкодуй, моя мила (мати), що я степ рясний зал..шив. (М.Хвильовий.) У (матері) немає вих..дних, ш..ршавіють, немов коріння, руки. (М.Малахута.)

Картка 3

Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені букви. Подані в дужках іменники поставити в потрібній формі. Визначити їх відмінки, виділити закінчення.

Слова л..няють лиш від позолоти, іржавіють від (фальш) і пр..крас. (В.Бичко.) Тремке чуття своєї (т..мчасовість) усе частіш охоплює мене. (А.Кацнельсон.) Нема долі без (сіль). Хвали день увечері, а ж..ття перед (смерть). (Нар.творч.)

*Робота біля дошки. Провідміняти іменники *мідь, горідість, кров*. Пояснити, чому ці іменники не мають форми множини.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* Прочитати речення. Вказати іменники четвертої відміни, визначити відмінок кожного.

Мати колихала дитинча, серце билось в радості й тривозі... (Д.Луценко.) Материна пісня залетіла в груди немовляті... (М.Рильський.) Я схилюся, дитя, над тобою, все віддам тобі: небо й ріку (Д.Кремінь.) Ти сили дай, кохана мати, до боротьби зі злом! Зроби, щоб з кволого пискляти я став орлом! (Р.Завадович.) Впала крапля дощу у криницю, і заплакала хмара, наче мати за дитям. (М.Аронєць.) Мати до дитинчат, як ластівка до ластів'ят. (Нар.творч.)

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

IV. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (п.17, с. 87-88).

* *Робота біля дошки.* Провідміняти іменники *маля, курча, плем'я*.

V. Виконання вправ на закріплення.

* *Переписати речення, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі.* Визначити їх відмінки, виділити закінчення.

Індик зробив перестановку кадрів, він Селезня направив до (курчата), а Півня до (качата). (П.Ключина.) Орле! Зглянься над моїми (совенята) малими, що zostались там у гаю, не займай ти їх, благаю! (Олена Пчілка.) Ізнемігся старий Вовк, ледве що плететься, аж з (Ягнята) Вівця на полі пасеться. ... Аж дивиться – із (Лоша) Кобила пасеться. Підійшов він і туди, став на задні п'яти, просить собі на обід в Кобили (Лоша). (С.Руданський.) Аж суне Вовк і до (Ягня): “Я з'їм тебе, прокляте!” (Ю.Кругляк.) Не доручай (лисеня) курей стерегти, а (зайченя) моркву берегти. (Нар.творч.)

* *Диктант з коментуванням.* Іменники четвертої відміни підкреслити, визначити відмінок і число кожного, виділити закінчення.

Як вдарився голубонько об землю крилами: “Діти мої сиротята! Пропав же я з вами!” З чужого чортеняти не зробиш свого дитяти. Дай, Боже, нашому теляті вовка з'їсти! З лисого теляти буде лисий віл. Любляться, як гуска з поросям. А ми такі паровані, кращі горнят мальованих. (Нар.творч.)

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П.17, вправа 171.

Урок № 29

Зв'язне мовлення

Усний докладний переказ тексту наукового стилю

Мета: на основі сформованих текстологічних знань формувати текстотворчі вміння; зокрема переказувати текст, зберігаючи його стильові особливості, а також вирізняти в тексті наукового стилю терміни та свідомо вживати їх у переказі.

Обладнання: текст для переказу.

Хід уроку

I. Підготовка до роботи над переказом.

- *Читання тексту вчителем.*
- *З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які є в пасивному словнику учнів.*
- *Визначення учнями теми та головної думки тексту.*
- *Визначення учнями стилю тексту. Обґрунтування своєї думки.*
- *З'ясування покладеного в основу тексту типу мовлення та допоміжних типів мовлення.*
- *Колективне складання плану тексту.*
- *Повторне читання вчителем тексту.*

II. Усне переказування учнями тексту за планом.

III. Підбиття підсумків уроку.

IV. Домашнє завдання. Повторити П. 4.

Текст для переказу

Запам'ятовування

Учені встановили, що в гусенят та качат здатність рухатися за матір'ю виявляється майже одразу. Якщо гусеня якийсь час ходило за гускою, воно більше не піде ні за ким іншим. Якщо йому не показувати матір, забрати його від неї відразу після виходу з яйця, воно піде за будь-яким рухомим об'єктом. Буде це людина, собака, кішка чи м'яч на мотузку – однаково, аби тільки предмет його уваги рухався.

Учені відзначають, що гусенята завжди йдуть за своїм обранцем на певній відстані. Виявляється, тут істотне значення має кут, під яким вони бачать рухомий предмет.

Цю важливу реакцію фахівці з поведінки тварин називають запам'ятовуванням. У каченят образ матері запам'ятовується протягом перших 48 годин їхнього життя. Згодом таке явище вже не відбувається. Проте реакція на запам'ятовані предмети дуже міцна. Вона зберігається упродовж усього життя тварини.

У малят деяких ссавців також є реакція запам'ятовування. Діти деяких копитних тварин звикають іти за матерями, це сприяє кращому їх вигодовуванню та вихованню.

Як бачимо, запам'ятовування є корисним і потрібним процесом. Цю важливу реакцію людинв може й повинна використовувати в своїй роботі з дикими та свійськими тваринами (За І.Заянчковським; 180 сл.)

Завдання

- Пояснити лексичне значення слів *об'єкт* (явище зовнішнього світу), *реакція* (дія, стан, що виникають за певних умов як відповідь на певні враження, подразнення), *процес* (послідовна зміна явищ, що відбувається закономірним порядком), *ссавці* (високоорганізовані тварини, самиці яких вигодовують малят молоком).
- Дібрати синоніми до слів *істотний*, *фахівець*, *сприяти*.
- Скласти план тексту (орієнтовний): 1. Здатність гусенят та каченят рухатися за матір'ю. 2. Пташеня йде за будь-яким рухомим об'єктом. 3. Істотне значення кута, під яким пташеня бачить предмет. 4. Реакція зветься запам'ятовування. 5. Чим корисна така реакція. 6. Запам'ятовування слід використовувати.

*На дошці записати: *рухомий об'єкт; важлива реакція; образ матері запам'ятовується протягом перших 48 годин життя; дитинчата деяких ссавців; копитні тварини; сприяє вигодовуванню та вихованню.*

Урок № 30

Тема: Відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині.

Мета: пояснити особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки у формі множини, формувати вміння визначати відмінки використаних у реченнях і текстах іменників, що вживаються тільки в множині, відмінювати такі іменники; правильно вживати такі іменники у формах непрямих відмінків у власному мовленні; удосконалювати культуру усного та писемного мовлення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* **Вибірковий диктант.** Виписати іменники, що вживаються тільки у формі множини (у початковій формі). Пояснити, чому відмінювання таких іменників розглядається окремо.

А по майданах воля в кайданах зично гукає: “Борись!” (Панас Мирний.) А більше, Боже, нічого мені не треба, лиш зміряй людям більше на точних терезах неба. (О.Галета.) Шукає Муза чарівного зела хіба ж не в хащах душ, не в надрах серць?

(М.Доленго.) А де ті жорна, де ті, мамо, жорна? З-під них колись мука стікала біло... (Р.Юзва.) Замети скляться, готові сани, дорога прагне подорожан. (М.Рильський.) Тримається, як пісок на вилах. (Нар.творч.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з таблицею.*

Відмінювання іменників, що вживаються тільки у формі множини			
Н.	люди	ворота	гроші
Р.	людей	воріт	грошей
Д.	людям	воротам, воротям	грошам
З.	людей	ворота	гроші
О.	людьми	воротами, ворітьми	грішми, грошима
М.	(на) людях	(на)воротах, воротях	(у) грошах

* *Переписати речення, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі. Визначити відмінки цих іменників, закінчення виділити.*

I. Аби ми були, а (гроші) будуть. Від (гроші) усе лихе на світі. Не знає (гроші) ціни. (Гроші) май, а про чорний день дбай. Закону (гроші) не зламаєш. Розкидаєшся (гроші), наче їх з води брав, забув, що з людського поту. Щастя не в (гроші), а в їх кількості.

Народна творчість.

II. На склі стареньких (окуляри) застигла радісна сльоза. (М.Руденко.) Мене з моїми (окуляри) не пустять в космос лікарі! (Г.Плоткін.) Базика радий (теревені), шкідливим у житті буденнім. (С.Брант.) Горіхового листя запах ворухиться на вогких лапах, випростується з-під (граблі) і тихо лащиться без слів. (І.Драч.) На словах, як на (цимбали), а на ділі, як на балалайці. Тесля завжди без (ворота), а швець без чобіт. Поганий танцюрист і в (штани) запутається. Міняйло без (штани) ходить. Куди коваль з (кліщі), туди й рак з клешнею. У нього щелепи міцніші від

(обценьки). Не хочеш робити з (люди), то робитимеш (груди). Година горя довша, як рік (радощі). (Нар.творч.)

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с.90)

* *Робота біля дошки.* Провідміняти іменники *двері, дріжджі, кросівки, штани.*

IV. Виконання вправ на закріплення.

* *Самостійна робота.* Подані іменники поставити у формі родового відмінка. З двома-трьома утвореними формами скласти речення (усно).

Діти, кури, ночви, дрова, ясла, вінця, коноплі, хитрощі, гордощі.

* *Подані іменники поставити у формі орудного відмінка* (вказавши можливі паралельні форми).

Сани, кури, гуси, гуслі, терези, хаші, джунглі, Суми, Афіни, Фермопіли.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 18., вправа 176, II.

Урок № 31

Тема: Відмінювання іменників (узагальнення). Тематичне тестування

Мета: систематизувати й узагальнити знання про відмінювання іменників; з'ясувати рівень засвоєння знань про іменник і вмінь відмінювати іменники; розвивати логічне мислення, пам'ять, уміння застосовувати теоретичні знання на практиці.

Тип уроку: комбінований урок (узагальнення вивченого; перевірка й облік знань у вмінь).

Обладнання: підручник, тестові завдання.

Хід уроку

I. Повідомлення теми, мети і завдань уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

Бесіда.

- Що є підставою для поділу іменників на відміни? Групи?
- Іменники яких відмін поділено на групи?
- На якій підставі відбувся такий поділ?

- Які іменники не належать до жодної з відмін? Чому? Навести приклади таких іменників.
- Навести приклади незмінних іменників.

III. Виконання вправ на застосування узагальнювальних правил.

* **Пояснювальний диктант.** Іменники підкреслити, визначити відмінок та відміну кожного. Які іменники не належать до жодної з відмін? Виділити відмінкові закінчення іменників.

З праці радість, а з безділля смуток. Без хліба обід сирота. Діжку солі з'їси, поки чоловіка пізнаєш. Почав у золоті, а скінчив у болоті. З гори і сани біжать, а на гору і віз не їде. У відчинені двері не ломись. Гарне кіно – то вікно у світ.

Народна творчість.

IV. Перевірка рівня знань і вмінь щодо відмінювання іменників.

***Пояснення способів перевірки знань і вмінь (інструктаж до проведення тестування).**

***Проведення тестування.**

Тестові завдання

1. До першої відміни належать:

А іменники жіночого роду з основою на приголосний;

Б іменники середнього роду на *-а (-я)* з суфіксами *-ат-, -ят-, -ен-* у непрямих відмінках;

✓ В іменники чоловічого, жіночого та спільного роду на *-а (-я)*.

Дібрати й записати іменник першої відміни або подане словосполучення поставити у формі орудного відмінка однини (*урочиста тиша, вразлива душа, дрімуча пуща, смачна каша*).

2. Іменники середнього роду типу *колосся, волосся, обличчя* належать до:

А I відміни;

✓ Б II відміни;

В IV відміни.

Дібрати й записати іменник II відміни, поставити у формі родового відмінка однини та ввести до самостійно складеного речення (напр.: *Вогнища шапкою не загасиш* (Нар.творч.)

3. Іменники ім'я, плем]я належать до тієї ж відміни, що й

✓ А собача, коліща, оленя;

Б міжгір'я, подвір'я, перемир'я;

В око, море, вікно.

Скласти (пригадати) речення, у якому іменник *ім.»я* був би вжитий у формі орудного відмінка однини (напр.: *Батьком і матір'ю не хвались, а хвались чесним іменем. Пишайся не багатством, а чесним ім.'ям* (Нар.творч.)

4. Не мають форми множини іменники:

А степ, стопв, міст, простір;

✓ Б щирість, суміш, кров, мідь;

В листоноша, староста, шульга, нечупара.

Будь-який іменник III відміни, що вживається тільки у формі однини, поставити у формі орудного відмінка (напр.: *молоддю, любов'ю, нехвороцю*).

5. Закінчення *-а* у формі родового відмінка однини мають іменники:

А футбол, танець, вальс;

Б пісок, борщ, мед;

✓ В Київ, Харків, Дніпро.

Дібрати й записати іменник II відміни, який у формі родового відмінка однини має закінчення *-а (-я)* (напр.: *Львова, Шевченка, Дністра, клена, ведмедя, тижня, олівця*).

6. Апостроф у формі орудного відмінка ставиться у таких іменниках:

А гідність, заздрість, повість;

✓ Б любов, верф, мати;

В Січ, річ, сіль.

Скласти (пригадати) й записати речення зі словом *мати* у формі орудного відмінка однини (напр.: *Дозволь мені почути, як ти з матір'ю говориш* (Д.Чередниченко). *Дурний пишається достатком, а мудрий матір'ю* (Нар.творч.)

Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Повторити П. 12-19, вправа 176.

Урок № 32

Тема: Основні способи творення іменників.

Мета: дати відомості про основні способи творення іменників, суфікси, які надають значення зменшеності, пестливості або збільшеності, згрубілості; формувати вміння визначати способи творення іменників та утворювати іменники різними способами; розвивати культуру усного та писемного мовлення; сприяти збагаченню словникового запасу учнів словами, утвореними за допомогою антонімічних суфіксів.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

* **Прочитати.** Якими суфіксами відрізняються виділені іменники? Яких значень надали словам ці суфікси? Від підкресленого слова утворити суфіксальним способом якнайбільше іменників.

Після роботи дітлахам *окрайчик* приносив батько. Може, й справді так, передавав отой гостинець *зайчик*, пропахлий диво-казкою на смак... (Б.Степанюк.) *Окрасць* від *зайчиська*... Що за смак! Дитинство перекреслене громами. Війни черствий сухар із остюками... (Т.Коломієць.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

***Пояснення вчителя.**

Іменники творяться за допомогою:

- суфіксального способу (*синок, матінка, дружина, навчання*),
- префіксального (*забудова, приказка, відмова*),
- суфіксально-префіксального (*нашийник, подорожник, приморозок*),
безсуфіксним (*синь, молодь, насип*),
- складання основ (*хлібороб, землетрус, хмарочос*),
- скорочених основ (*продмаг*), початкових букв (*СБУ*).

Найпродуктивнішим є суфіксальний спосіб.

IV. Виконання вправ на закріплення.

***Прочитати (прослухати).** Вказати іменники з суфіксами, що надають слову значення зменшеності й пестливості. Виділити в цих іменниках твірні основи та утворити нові іменники за допомогою антонімічних суфіксів із значенням збільшеності та згрубілості.

...Що за могутній народ, котрий в пісні скажених своїх ворогів “воріженьками” називає? ...Що за безсмертний народ, котрий чорну царівну могил – кляту смерть – в пісні “смертонькою” називає? ...Добрі суфікси, вами народ передав мудрий глум свій над вічно мізерним. (В.Корж.)

* **Вибірковий диктант.** Виписати іменники з суфіксами зі значенням збільшеності або згрубілості. Виділивши у цих іменниках твірні основи, утворити від них іменники за допомогою суфіксів зменшеності або пестливості.

Еней заснув і бачить снище: пред ним стоїть старий дідище. (І.Котляревський.) Хрещатиком іде киянка ясноока, дівчисько молоде. (О.Левада.) Хлопчисько Онисько – чималий хлопчище – сховався, бо вітер лютує і свище. (Л.Первомайський.) Вже старого дуба підрубала згуба. Та не всохло корневище – пароститься, пнеться вище... (В.Крищенко.)

*Попереджувальний диктант. Визначити іменники, утворені суфіксальним способом.

I. Із-за гори буйний вітер віє, козаченько пшениченьку сіє. Їхав попович на коничку, дівчата гуляють в таночку. Усім дівчатонькам шапочку зняв, молоду Галочку за рученьку взяв. Як поїхав короленко та на гуляннячко, покидає дружиноньку на горюваннячко.

Народна творчість.

II. Завтра іменини в тітки капустини. Прийде дід-дідище, старий капустище. Прийде з ним бабуся, стара капустуся. Прийдуть два синочки, малі капусточки. “Прийде вся родина”, - каже капустана.

А.Камінчук.

* Вільний диктант. Переказати тричі прослуханий текст, використовуючи іменники з суфіксами (усно). Якою рисою української вдачі пояснити велику кількість вживаних у мовленні іменників із суфіксами зменшеності та пестливості?

Материнська колисанка, ніжне мамине слово - це та основа, на якій віками ткалося міцне й надійне полотно української ввічливості. Дитинча називали сонечком, зірочкою, квіточкою, пташечкою, любчиком, пестунчиком, стрибунчиком, золотком, кицюнею... Доброта й ніжність поверталися своєрідним відлунням. Матір називали матусею, мамочкою, мамонькою, мамуленькою, мамулечкою.

Залюбленість у слова з пестливим значенням є давньою рисою української мови.

За С.Богдан.

* Робота біля дошки. У поданих словах визначити словотворчі префікси.

Порада, перевага, прадід, присмак, премудрість, безлад, непокора, супісок, узвіз.

*Диктант із коментуванням. Визначити спосіб творення виділених іменників, виділити в них словотворчі суфікси та префікси.

І зберіг я тільки, *ненечко*, скарб один, що ти дала. Золоте, як зірка, *сердечко*... (Олександр Олесь.) Доброго вечора, мамо! Доброго вечора, тату! Ой і вечора ж мало, щоб на *розмову* стати. (Д.Чередниченко.)

* *Робота з підручником.* Усне виконання вправи 188.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання: п.20, вправа 185.

Урок № 33

Тема: Букви *е, и, і* в суфіксах *-ечок, -ечк, -ичок, -іння, -ення, -иння, -ив(о), -ев(о)*.

Мета: формувати вміння визначати в іменниках орфограму «Букви *е-є, е-и* в суфіксах *-ичк-, -ичок-, -ечк- (-єчк-), -енн-(-єнн-), -ив-, -ев-»* та обґрунтовувати вживання суфіксів відповідним орфографічним правилом; повправляти в написанні та правильній вимові слів із вказаними суфіксами; прищеплювати смак до влучного й образного слова.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

* *Робота біля дошки.* Подані іменники вимовити відповідно до норм орфоепії. Виділені слова передати фонетичною транскрипцією.

Смичечок, рушничок, *гудзичок*, сонечко, *стежечка*, травичка, *розумничка*, копієчка, *привезення*, прилучення, *засвоєння*, бурячиння, лущпиння, прядиво, *плетиво, марево*.

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (п.20, с. 95).

* *Робота біля дошки.* Від поданих іменників утворити іменники за допомогою суфіксів *-ечок, -ечк, -ичок*. Вимовити утворені слова відповідно до правил української орфоепії.

Книжка, смужка, стрічка, коник, полковник, мішок, вусик, кутик, край, діжка, племінниця, суниця, молодиця, печериця, світлиця, черевик, медівник, хлопчик, плужок, гачок, бублик.

IV. Виконання вправ на закріплення.

*** Попереджувальний диктант.**

Човничок пливе, Іванка везе. Хоч сорочечка одна, та білесенька щодня. Як маєш поклонитись лаптю, то ліпше поклонись черевичку. Не так чоловік рознесе мішечком, як жінка словечком. Регочи, горщикок, доки не луснув! Назвався грибом, то лізь у кошичок! Як борщикок і капуста, то вже хата не пуста! Від язичка болить гірше, як від ножичка. Хвалені грушечки скоро гниють. Як у зошиті дурнички, в щоденнику одинички.

Народна творчість.

V. Вивчення нового матеріалу.

*Робота з підручником. Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (написання суфіксів *-енн-* (*-єнн-*) у іменниках, с. 95).

VI. Виконання вправ на закріплення.

* Вибірковий диктант. Виписати іменники з суфіксами *-енн-* (*-єнн-*), *-інн-*, *-анн-*, що означають опредмечену дію. Пояснити написання виписаних слів.

Літа летять, століття переходять, і в тому перебільшення нема. (Д. Кремень.)
Материне благословення і з дна моря витягає. (Нар.творч.) Є сили смерті й сили сотворіння... Відроджується в пагоні коріння, а в ранній квітці чути пізній плід. (Л.Первомайський.) Тільки хто ж то погасить зуміє перші мрії, перші поривання? (Д.Павличко.)

VII. Вивчення нового матеріалу.

***Пояснення вчителя.**

Суфікс *-инн(я)* вживається в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття (*бобовиння, картоплиння*, але: *каміння, коріння, насіння*). Суфікс *-ив-* вживається для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці (*вариво, добриво, меливо*), але: *марево* (не матеріал і не продукт праці)¹.

VIII. Виконання вправ на закріплення.

---

¹ Див. Український правопис/ АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови. – 4-те вид., випр. й доп. – К.: Наук. думка, 1993.

*Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені букви.

Довге гарбуз..ння вилізло на курінь і почіплялось по тину. (І.Нечуй-Левицький.)
Та це ж цвіте гарбуз! Його довге огуд..ння скрізь простяглося на вгороді.
(О.Донченко.) Вже з городів, певно, позбирали, на загату склали картопл..ння...
(В.Колодій). Тихо пливло павут..ння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче
капустяний листок. (М.Вінграновський.) Он лінивий лин смокче крізь сон
багов..ння. (Дніпрова Чайка.)

*Словниковий диктант. Виділити в іменниках суфікси. Вимовити слова відповідно до правил української орфоєпії.

Мереживо, морозиво, марево, сяєво, видиво, плетиво.

* Диктант із коментуванням.

На рідну землю дивним сплетом ліг, барвінку наш, барвіночку хрещатий! Ти сплетом ліг, як сплетиво доріг, єдиний, як Дніпро і як Хрещатик. Під сонцем ти являєш торжество і видиво вічнозелене, як мови української єство, є в ній, як і в тобі, щось незнищенне. (Д.Білоус.) Хата моя, біла хата в мріях, як сон, вплива. В мареві даль волохата мальви й любисток хова. (Д.Луценко.) Вертаю до отчої хати, прошкую шляхом закуренім. І пахне терпкою м'ятою згіркле на присмак куриво. (В.Юр'єв.)

ІХ. Підбиття підсумків уроку.

Х. Домашнє завдання. П. 20, вправи 190, 191.

Урок № 34

Зв'язне мовлення

Особливості опису природи. Усний вибіркового переказ тексту розповідного характеру з елементами опису природи.

Мета: пояснити особливості будови речень опису природи, а також відмінність між науковим та художнім описами; організувати спостереження за мовою зразків високохудожніх пейзажів, створених українськими письменниками; повторити вивчене школярами на уроках літератури про художні засоби та їхню роль у мовленні; повправляти у вибіркового переказі тексту; розвивати спостережливість; сприяти збагаченню словникового запасу учнів.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Актуалізація опорних знань..

**Прочитати (прослухати).*

Дати відповіді на запитання:

- До якого типу мовлення слід віднести уривок?
- Який куточок природи тут описано?
- Які предмети описав автор, щоб відтворити картину природи? Розповісти, як будуються речення тексту-опису.

Жовтень засвітив свічки обабіч дороги – це пожовкли липи. Стоять вони у величній задумі й гублять своє листя без розпачу і без жалю. На день, а чи на два одягла їх осінь у нову обнову, а їм не жаль її. Чи надто важка вона для них, чи надто витончено пошита, що не держиться на їх плечах.

Поміж липами тополі – палаючі свічі осені.

А в парку – обсіпані золотом білі берези. Червоною загравою зайнялись осики. Не торкнулася осінь лише сосен. Зав'язані в колючі зелені хустки, вони сумовито хитають верхів'ям. Осінь обійшла їх.

Дзвонять клени жовтим листям, палають тихим вогнем тополі, роняють золото берези, а червінці – осики. Лиш сосни не можуть скинути набридлі хустки. Вони не знають, що голі липи скоро заздритимуть їм, чом не зелені?

В саду опадало листя. Зрідка-зрідка якийсь листочок не бажав жовкнути і цупко держався хвостиком гілки.

Дрімив сад в осінній задумі під чистим голубим небом.

За Б.Харчуком.

III. Вивчення нового матеріалу.

* Прочитати уривки, визначити стиль кожного. Свою думку довести. Сформулювати мету наукового та художнього описів природи. У двох-трьох реченнях художнього опису вказати “відоме” та “нове”.

I. У лісах із широколистих порід є звичайно три яруси дерев і чагарників. Під кронами великих дерев – дубів, кленів, в'язів, ясенів – ростуть дерева меншого (другого) розміру: черемха, клен татарський, глід, дикі яблуня і груша. Під ними росте підлісок - великі чагарники: ліщина, європейська і бородавчаста блуслини, жимолость, жостір, калина. Крім цих трьох ярусів дерев і чагарників, у діброві можна відрізнити три, а то й чотири яруси трав'янистих рослин.

З Дитячої енциклопедії.

II. Трьома ярусами розкинулось зелене мереживо лісу.

У найвищому ярусі шуміли вершинами дуби, схилялися до них розлогі клени та узорчасті ясени, ледь ворушили довгими косами нарядні берези.

А нижче – густим вбранням своїм пишалися липи, несли щедрі дари і грілися під сонцем рясні від урожаю дикі кислиці та груші, вигравали густим багрянцем китиці горобини, чорніли ягоди черемхи, шуміли безперестанку завжди неспокійні осики.

А третій, найнижчий, ярус суцільно покрив благодатну землю. Тут росли колючі кущі терну, шипшини та глоду, красувалися й дозрівали на вітах ламкої крушини темно-червоні ягоди, що їх у народі звать вовчими.

Багатий ліс. Красивий ліс. В'ється стежка поміж деревами, обгинає придорожні кущі, що рясним гіллям нависають, тягнуться до світла й тепла.

За А.Шияном.

* Прочитати речення, визначити вжиті в них художні засоби. З якою метою вони вжиті? Пригадати визначення епітета, порівняння, уособлення. Зробити висновок про доречність використання художніх засобів у описах природи.

Небеса були темно-сині, глибокі, як вода у ставку. (Є.Гуцало.) Висока трава починає гнутись, хилитись, поверх неї тільки гарячий вітер гуляє та сонце розсіває своє пекуче, іскристе проміння. (Панас Мирний.) Пишається проти сонця гай, увесь у блискучих краплях, як у дорогому намисті. (С.Васильченко.)

IV. Робота над вибіркоvim переказом.

* Прочитати. Визначити тему тексту та його головну думку. Які типи мовлення у ньому поєднано? Колективно скласти план опису природи. Усно переказати опис природи за планом.

Море радісно й ніжно блакитніло крізь світанкову імлу. Воно було посипане дрібними порошинками сонячних іскор. Вода пахтіла йодистою свіжістю. Ласкаві білі хвильки скипали кучерявою піною.

Сніжинками мигтіли в морі козацькі чайки. Байдак під гетьманським прапором ішов спереду, як ватажок в журавлиному ключі.

Джура Максим сидів на носі й бренькав на кобзі. Він мав добрий слух і молодий сильний голос. Хлопець підтягнув стуни і провів по них пальцями. Тоді заспівав. Цю пісню давно почали складати козаки і після кожного походу додавали нові строфи.

А коли в поході жали хліб козацький
Й все палало,-
Проміняв він жінку на тютюн, на люльку,
На кресало.

Максимка запнувся. Кінець пісні вилетів у нього з голови. Раптом, наче кидаючись у бурхливу річку, він перейшов на імпровізацію:

А мені на людях з жінкою в поході
Не возиться.

А тютюн та люлька козаку в поході
Знадобиться.

Максим сам здивувався, як легко і складно творилася пісня. І раптом проковтнув язик, бо побачив гетьмана. Хлопці розступилися, як пустуни школярі перед вчителем. Але суворий гетьман всміхнувся Максимові лагідно й привітно:

-Вірно, синку! Не козацьке діло – баби! Жінка – так жінка. Похід – так похід.

А море навколо стелилося безмежним блакитним килимом. Легка прозора небесна баня здіймалася безмежною височінню. У ній танула маленька пухнаста хмаринка, наче загублене пір'ячко казкового білого птаха... (За З.Тулуб, 205 сл.)

Завдання.

- Назвати вжиті в тексті застарілі слова, пояснити їхнє лексичне значення (*джура* – зброєносець у козацької старшини; *чайка* – бойовий довбаний човен запорозьких козаків з вітрилами та веслами, обшитий зовні дошками або очеретом для кращої плавучості; *байдак* – великий човен, *кресало* – залізне або сталеве приладдя для викресування вогню з каменю). Назвати іншомовні слова (*імпровізація* – складання музики, віршів, виконання мистецького твору без попередньої підготовки).
- Дібрати синонім до слова *баня* (купол), *пустун* (шибеник).
- Пояснити значення фразеологізму *проковтнути язик*.
- Скласти план опису природи (орієнтовний: 1. Море блакитніло крізь світанкову імлу. 2. Порошинки сонячних іскор. 3. Запах йоду. 4. Кучерява піна хвильок. 5. Байдак – як ватажок в журавлиному ключі. 6. Безмежний блакитний килим. 7. Безмежна височінь небесної бані. 8. Хмаринка – як пір'я казкового птаха.)
- Усно переказати опис природи за складеним планом.

Урок № 35

Тема: Написання *не* з іменниками.

Мета: пояснити правила написання *не* з іменниками, формувати вміння виділяти в іменниках орфограму “*Не* з іменниками” та обґрунтовувати вибір написання відповідними орфографічними правилами; розвивати логічне мислення, пам'ять; формувати вміння систематизувати здобуті знання, самостійно робити висновки; розвивати культуру усного й писемного мовлення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

Спостереження над мовним явищем.

* **Робота біля дошки.** Записати слова. Виділені слова розібрати за будовою. Якою значущою частиною є в них *не*? Самостійно сформулювати правило про написання слів із *не*.

Немовля, неділя, небіж, невід, ненависть, невдаха, невіглас, невістка, негідник, негода, недуга, нежить, *нездара*, *незламність*, *нелюд*, неміч, ненажера, неслух, нероба.

* **До поданих слів дібрати синоніми.** Виділені слова розібрати за будовою. Якою значущою частиною є в них *НЕ*? Сформулювати правило про написання іменників з *НЕ* разом.

Небилиця, *неволя*, *неправда*, *неприємність*, нещастя, недруг, незалежність, неможливість, незгода, незрадливність, незрячість, нелад, немилість, неповага, несмак, нещирість.

* **Робота біля дошки.** Записати слова, виділити префікс. Сформулювати правило про написання слів з префіксом *НЕДО*.

Недооцінка, недовіра, недобір, недогарок, недопалок, недолік, недокрів'я, недорід, недоук.

* **Диктант із завданням.** Самостійно завершити прислів'я. Сформулювати правило про написання іменників з *не* за наявності в реченні протиставлення.

Це не казка, а ... . Пише не перо, а ... . Будь сильний не кожухом, а ... . Найкраща показка – не кулак, а ... . Горілка – не вода, а ... .

Народна творчість.

Для довідок. Билиця. Розум. Духом. Ласка. Народна біда.

Формулювання висновків щодо написання *НЕ* з іменниками.

* **Робота з таблицею.** До кожного з поданих у таблиці правил колективно дібрати приклади.

Написання *НЕ* з іменниками

<i>НЕ</i> з іменниками пишеться разом:	
<ul style="list-style-type: none"> • Якщо без <i>НЕ</i> іменник не вживається: • Якщо до іменника з <i>НЕ</i> можна дібрати синонім: • Якщо іменник має префікс <i>НЕДО</i>: 	
<i>НЕ</i> з іменниками пишеться окремо:	
Якщо в реченні є протиставлення:	

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* *Словниковий диктант.*

Незабудка, недогляд, невільник, непокора, нечупара, неспокій, незнайомиць, недогризок, невидимка, непосида, неуцтво.

* *Попереджувальний диктант.*

I. Хай забудеться недоля і неслава давніх літ, щастя рівне й рівна воля засіяють на весь світ! (М.Вороний.) Клянемося хлібом і водою, що всі мови нашої землі житимуть добром, не ворождою, в чесному сестринстві, а не злі. (Д.Павличко.) Не кидайте весла, гребіть що є сили, ми тую негоду минем... (Г.Романченко.) Для інших і доля, і щастя хай буде, собі я бажаю не сну, а життя. (Леся Українка.) Лихе слово вуста опіка, як недопалок. (В.Кузьмич.) Ненависть пильна, і стріла безлика. (Л.Костенко.) Тиша ловить у невід хвилини переплин. (Б.Олійник.) Був день, коли ніхто не плаче, був ясний день, мов немовля. (Д.Павличко.)

II. Великі душі мають силу волі, а слабодухи гинуть у неволі. Через незгоду тратять люди свободу. Краще на волі на вітці, ніж у неволі в золотій клітці. Догоджай не людям, а своїй совісті. Правду говорить не язик, а душа. Невігласу і гроші не допоможуть. Щастя із нещастям в однім дворі живуть. Дорогий не дарунок, а увага. Тобі забава, а мені неслава. Кров не вода, а серце не камінь.

Народна творчість.

* *Диктант з коментуванням.*

I. Будь не рабом, громадянином будь! (Д.Загул.) Намагайтеся власні недоліки пізнавати. (П.Могила.) Та не співцем віднині я по полю, а сіячем і воїном іду. (С.Голованівський.) Осіння негода за вікном глухо шуміла вербами, дощ стікав по шибках. (О.Гончар.) По небу не хмари, а клоччя білої з сірим бавовни. (В.Ярошенко.) У лісі яличку зрубали, за нею заплакав дубок, не роси, а сльози упали на чисту траву із гілок. (Д.Павличко.)

II. Його совість чиста, як поцілунок немовляти. Краще втонути, як за нелюбом бути. Не смерть страшна, а недуга. Дурість – причина нещастя. Не море топить, а калюжа. Учений іде, а неук слідом спотикається. Чоловік – не горіх, його не розкусиш. Не чоловік, а варивода. Люди – не раки, з горя не почервоніють. Не журися, милий, не журися. Як прийде неділя, приберися. Узяв козак невдашечку за білу ручку, привів її за невістку до матері в хатку. (Нар.творч.)

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання: п. 21, вправа 198.

Урок № 36

Тема: Написання і відмінювання жіночих і чоловічих імен по батькові.

Мета: пояснити правила творення і відмінювання чоловічих та жіночих імен по батькові, формувати вміння утворювати та відмінювати імена по батькові; розвивати увагу, пам'ять, культуру усного і писемного мовлення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, роздавальний матеріал (картки)

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* Словниковий диктант.

Небезпека, нетактовність, недоріка, недовір'я, нежить, неточність, нещастя, нестримнаність, невихованість, недоречність, нестерпність, неотеса, невмивака, неволя, недбальство, недоросток, неробство.

*Робота біля дошки.

Виконання індивідуальних завдань двома-трьома учнями.

Картка 1

Переписати, розкриваючи дужки.

У (не)роби завжди (не)врожай. Не хапайся поперед (не)вода рибу ловити. Знайко біжить, а (не)знайко лежить. Де (не)згода, там часто шкода. Красить (не)краса, а розум. Лінивого вчи (не)молотом, а голодом. Диво (не)пиво, а слово.

Народна творчість.

Картка 2

Переписати, розкриваючи дужки.

Для пташки і золота клітка – (не)воля. Такий (не)жить – хоч би вижить. Панська ласка – (не)коляска, (не) сядеш і (не)поїдеш. Вчи (не)штурханцями, а слівцями. Бійся (не)чорта, а лихого чоловіка. Ситий голодному (не)товариш. Не так шкода, як (не)вигода.

Народна творчість.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* **Прочитати (прослухати).** У чоловічих та жіночих іменах по батькові визначити суфікси.

І все здається, я клянуся, крізь сяйво місячне бліде до мене рідний, добровусий Тарас Григорович іде... (В.Сосюра.) Віро Іванівно, спогадом перевисаю в класну кімнату, де цифри гудуть, як рої... (Б.Олійник.)

IV. Вивчення нового матеріалу.

***Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (п.22, с. 101)

* **Робота біля дошки.** Записати, від поданих у дужках імен утворюючи імена по батькові.

I. Семен (Тарас), Богдан (Сильвестр), Олег (Ігор), Ярослав (В'ячеслав), Сергій (Юрій), Олександр (Валерій), Микола (Мефодій), Орест (Микола), Андрій (Євген, Євгеній), Світлана (Лука), Свирид (Яків), Митрофан (Хома).

II. Олена (Степан), Іванна (Дмитро), Галина (Петро), Роксолана (Лев), Алла (Гнат, Ігнатій), Любов (Анатолій, Анатоль), Мар'яна (Валер'ян, Валерій), Дзвенислава (Ілля, Ілько), Парасковія (Яків), Анастасія (Хома).

***Робота з таблицею.**

Відмінювання імен по батькові		
Н.	Іван Петрович	Ольга Семенівна
Р.	Івана Петровича	Ольги Семенівни
Д.	Івану (Іванові) Петровичу	Ользі Семенівні
З.	Івана Петровича	Ольгу Семенівну
О.	Іваном Петровичем	Ольгою Семенівною
М.	(на) Івані (Іванові) Петровичі	(на) Ользі Семенівні
Кл.	Іване Петровичу!	Ольго Семенівно!

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* Переписати, подані в дужках імена по батькові ставлячи в формі потрібного відмінка.

Запросити (Борислав Леонтійович та Ірина Кіндратівна). Передати (Богумила Веніамінівна та Полікарп Костянтинівич). Підтримати ... (Єлизавета Лаврентіївна та Владислава Ігорівна). Запропонувати (Дарина Феодосіївна та Павло Пантелеймонович). Запитати (Світозар Володимирович і Зоя Гордіївна). З'ясувати у (Зореслава Фотіївна та Віктор Віталійович). Зустрітись із (Аліна Сигизмундівна і Сергій Анастасійович). Викликати (Мирослава Аполінаріївна та Феофан Лазарович).

* Подані імена по батькові поставити у формі кличного відмінка. Два-три з них увести до самостійно складених речень у ролі звертання.

Федір Павлович, Оксана Мелентіївна, Тарас Олександрович, Михайло Миколайович, Зоряна Вікентіївна, Лідія Святополківна, Володимир Самійлович, Надія Себастьянівна, Ольга Іполитівна, Ївга Андріївна, Євгенія Леопольдівна, Аристарх Захарович.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 22, провідмінювати імена по батькові матері та батька (діда і бабусі).

Урок № 37

Тема: Правопис іменників. Тематичне тестування.

Мета: систематизувати й узагальнити знання про правопис іменників, удосконалювати вміння визначати в іменниках орфограми «*Не* з іменниками», «Букви *е, є, и* в суфіксах *-ичк-, -ечк- (-єчк-), -єнн- (-єнн-), -ив-, -єв-*»; визначити рівень знань і вмінь з теми «Правопис іменників»; розвивати логічне мислення, пам'ять, уміння робити висловки, застосовувати теоретичні знання на практиці.

Тип уроку: комбінований урок (узагальнення і систематизація вивченого; перевірка й облік знань та вмінь).

Обладнання: підручник, тестові завдання.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

***Бесіда.**

- У яких випадках уживаються іменникові суфікси *-ичк(а)*, *-ичок*? Навести приклади.
- Що означають іменники з суфіксом *-инн(я)*? Навести приклади.
- Коли вживається іменниковий суфікс *-ив-*, а коли *-ев-*? Навести приклади.
- У яких випадки іменники з *не* пишуться разом? Навести приклади.
- У яких випадках іменники з *не* пишуться окремо?

III. Виконання вправ на застосування узагальнених знань.

- **Словниковий диктант.**

Вогничок, кошичок, краєчок, паличка, стрічечка, діжечка, вуличка, копієчка, річечка, картоплиння, бобовиння, коріння, павутиння, насіння, паливо, марево, мереживо, Семен Гордійович, Олег Ігорович, Оксана Юріївна.

- **Диктант із коментуванням.**

Де незгода, там часто шкода. Неволя плаче, а воля скаче. Навчай не штурханцями. А слівцями. Для того й мухи на світі, щоб нероби вдень не спали. Не сокира теше, а чоловік. До любої небоги коротка дорога. Щастя і нещастя в однім дворі живуть. Не києм, то палицею, Думай головою, а не черевиком. Біда нежонатому, як горшкові щербатому. Дві невістки в хаті – то два коти в мішку.

Народна творчість.

IV. Перевірка рівня здобутих знань і вмінь щодо правопису іменників.

*Пояснення способів перевірки знань і вмінь (інструктаж до проведення тестування).

- **Проведення тестування.**

Тестові завдання

I варіант

I. Іменник пишеться з НЕ разом у реченні

А Найкраща показка – не кулак, а ласка (Нар.творч.);

Б Перемагає не дужий, а сміливий (Нар.творч.);

✓ В Комусь забава, а мені неслава (Нар.творч.).

Дібрати й записати іменники, який без НЕ не вживається, розібрати це слово за будовою (напр.: *немовля, неділя, незабудка, нежить*).

2. В іменниках середнього роду, що означають збірні поняття (*бурячиння, гарбузиння*) вживається суфікс:

А –*енн-*;

Б –*анн-*;

✓ В –*инн-*.

Скласти (пригадати) та записати речення, що містить збірний іменник середнього роду із суфіксом –*инн-* (напр.: *Та це ж цвіте гарбуз! Його довге огудиння скрізь простяглося на взгороді* (О.Донченко); *І думка безпорадно грузне в клейкім баговинні слів* (В.Симоненко).

3. У чоловічих іменах по батькові іживається суфікс:

✓ А –*ович-*;

Б –*йович-*;

В –*євич-*.

Утворити по батькові сина від імені батька *Мефодій (Лазар)*.

4. У жіночих іменах по батькові вживаються суфікси:

А –*овн(а), -івн(а)*;

✓ Б –*івн(а), -ївн(а)*;

В –*овн(а), -йовн(а)*

Утворити по батькові дочки від імені батька *Микола (Григорій, Хома)*.

5. Суфікси –*ичок-, -ичк-* уживаються в словах:

А потічок, стрічечка, мережечка;

Б кілочок, діжечка, ручечка;

✓ В гудзичок, суничка, розумничка.

Будь-яке слово з ненаголошеним суфіксом –*ичок-* або –*ичк-* записати фонетичною транскрипцією (напр.: *полковничок* [полковни^е чок], *гудзичок* [гудзи^е чок]).

6. З суфіксом –*ев-* пишеться слово:

А мереживо;

Б плетиво;

✓ В марево.

Іменник із суфіксом –*ив-*, що означає продукт праці, ввести до самостійно складеного речення (напр.: *З'їла Зіна три морозива, Зіна зуби заморозила!* (В.Латанський) або ж скласти речення з іменником, що має суфікси –*ев-* (напр.: *В даліні шумувало, пінилося марево* (В.Близнець); *Мариться марево моря* (М.Доленго).

II варіант

1. Суфікси –*ичок-, -ичк-* уживаються в іменниках:

А іншомовного походження;

Б що походять від іменників із суфіксами –*ик-, -иц-*;

В що означають збірні поняття;

Г що мають негативно-емоційний відтінок значення.

Іменник із суфіксом *-ичок-* або *-ичк-* ввести до самостійно складеного речення (напр.: *У лузі духмяніла молода зелена травичка*) або пригадати й записати речення з таким іменником (напр.: *Зубастий коничок густий ліс нагинає* (Гребінь).

2. Суфікс *-ив-* уживається в іменниках, які означають:

А опредмечену дію;

✓ Б матеріал або продукт праці;

В назву живих істот;

Г пестливу назву.

Скласти (пригадати) й записати речення з іменником, що має суфікс *-ив-* (напр.: *До готового млива завжди мельник знайдеться* (Нар.творч.) *Коливо – ритуальна поминальна страва, різновид куті. Жайворонки – печиво, що випікали на свято Сорока святих (19 березня)* (З етнограф. довідника).

3. Іменник пишеться з НЕ окремо через наявне протиставлення в реченні:

А Язик – не помело, слова – не полова (Нар.творч.);

✓ Б Не одяг красить людину, а добрі діла (Нар.творч.);

В Небилиця – то брехні половиця (Нар.творч.);

Г П»яниця – недбалиця (Нар.творч.).

Скласти (пригадати) і записати речення, у якому іменник пишеться з *не* окремо через наявне в реченні протиставлення (напр.: *Я житиму не тілом, а душою* (П.Куліш).

4. Разом з *не* пишуться такі іменники, до яких можна дібрати антоніми:

А невидимка, невістка, неборак, негідник;

Б недобір, недовіра, недоліт, недооцінка;

✓ В неправда, неповага, небилиця, непорядок;

Г нервовий, неологізм, неоновий, небесний.

Дібрати й записати іменники з НЕ, до якого можна дібрати синонім (напр.: *неволя – рабство; недруг – ворог; нещастя – горе*) або скласти (пригадати) й записати речення з таким іменником (напр.: *Сич у лісі та на стрісі недолю віщує* (Т.Шевченко).

5. З НЕ разом завжди пишуться іменники:

А неволя, недруг, незадоволення, неделікатність;

✓ Б недолюдок, недогрів»я, недопалок, недогляд;

В незлагодя, нелад, необачність, необ»активність;

Г непокора, непевність, неприязнь, нетерплячість.

Скласти (пригадати) і записати речення, що містить іменник з префіксом НЕДО (напр.: *Недосіл на столі, а пересіл на спині. Учений іде, а неук слідом спотикається* (Нар.творч.); *Недоуми! Занапали Божий рай!* (Т.Шевченко).

6. Правильно утворені та записані такі імена по батькові:

А Петрович, Петровна;

Б Андрійович, Андрієвна;

В Анатолієвич, Анатоліївна;

✓ Г Олексійович, Олексіївна.

Ім'я по батькові батька (матері) увести до самостійно складеного речення, розібрати за будовою.

* Відповіді учителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано)

V. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Повторити П. 20-22.

Уроки № 38, 39 Зв'язне мовлення

Письмовий переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи

Мета: на основі здобутих текстологічних знань формувати відповідні текстотворчі вміння¹; удосконалювати культуру писемного мовлення; сприяти збагаченню та уточненню словникового запасу школярів; виховувати спостережливість та любов до природи.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над переказом.

* Читання тесту вчителем.

*З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.

*Визначення учнями теми та головної думки тексту.

*Визначення учнями стилю тексту. З'ясування покладеного в його основу типу мовлення та дооміжних типів мовлення.

*Колективне складання плану тексту.

*Повторне читання вчителем тексту.

IV. Самостійна робота учнів над переказом на чернетках.

---

¹ Перелік текстотворчих умінь подано в меті уроку № 10.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Закінчити, відредагувати, перевірити чорновий варіант переказу, переписати переказ до зошитів.

Тексти для переказу

Жарт

Який же цей яр глибокий та похмурий! З крутої гори він спускається простісінько до Дніпра. Яр зветься Гримучим. Може, це через те, що весною у ньому гримить бурхливий та каламутний потік.

На крутих схилах яру ростуть берези, кричать одуди, туркотять горлиці. На глиняних урвищах в'ють гнізда чорні стрижі.

А над кручами й березами здіймається розлога лісова груша. Вона вже стара і дуплиста. Мабуть, першою виросла вона в цьому яру, а тоді вже сипнули за нею берізки, тернові кущі та шипшина.

Сонце вже котилось на захід, коли до груші прийшло троє дітей. В яру простягались довжелезні тіні. Було тут тихо, тільки стомлено свистіла якась пташка.

Діти видряпались на схил і зупинились у кількох кроках від груші. Докійка підняла камінчик і влучила ним у дерево. Відразу тонке сичання почулося з середини груші. Немов звідкілясь вирвався струмок гарячої пари. “Чуєте? Гадюка!” – прошепотіла дівчинка.

Хлопці презирнулись. Сичання стало голоснішим, і діти побачили, як з дупла вискочила сіра пташка. Вона сіла на гілку, настовбурчила пір'я і продовжувала голосно сичати. Так крутиголовка намагалась налякати непроханих гостей.

Хлопці весело зареготали. Докійка мовчала, тільки очі її лукаво світились. Вона й раніше знала, хто живе в дуплі старої груші на схилі Гримучого яру. (За О.Донченком, 195 сл.)

Завдання.

- Дібрати синоніми до слів *розлога* (про грушу), *влучити*, *сичання*,
- *настовбурчити*, *лукаво*.
- Скласти план (орієнтовний: 1. Глибокий та похмурий Гримучий яр. 2. Берези на крутих схилах. 3. Розлога груша над кручами. 4. Троє дітей у яру. 5. Сичання з середини груші. 6. З дупла вискочила пташка. 7. Очі Докійки лукаво світились.)

Подарунок

Вони пройшли півкілометра. Смугу сосняку переривало пасемце дубів і берізок, знова смуга сосняку, а тоді знову листяна посадка.

- Отут грибуватимемо, - сказав дід Олекса.- Ставайте кожне на таку смужечку й прямуйте нею. Не бійтеся, не заблудитеся. Усі вийдемо на луг.

Дмитро Іванович зайшов у ліс. Сосни стояли тихі, мовчазні, ніби неживі, а берізки й дубки перешіптувались листом. Над головою котився тихий ласкавий шум. Особливо гарні були берізки, гарні своєю молодістю. Осінь ще не спалила їм крил, і вони маяли ними, мовби летіли над сосновим бором.

Унизу росла висока трава, але вона була рідка й уже пожухла. Дмитро Іванович подумав, що, мабуть, дід Олекса привів їх не туди, куди треба. Але в ту ж мить побачив попереду в траві щось червоне, кинувся до нього й зупинився в подиві. То був красноголовець. Великий, на високій рівній ніжці, він аж різав очі чистотою червоної барви. Неподалік од нього росло ще два менші. Він поклав їх у кошичок. Як тільки рушив далі, натрапив на два чималі красноголовці, схожі на збитошних хлопців у червоних капелюхах.

За кілька хвилин Дмитро Іванович наповнив кошик. Він подумав, що йому ніколи не доводилося бачити стільки грибів. І зрозумів, що то не випадково. Це йому подарунок від діда Олекси. Йому і його родині. Очевидно, дід назвав це місце і беріг до цього дня. (За Ю.Мушкетиком, 213 сл.)

Завдання.

- Пояснити значення слів *пасмо*, *бір*, *красноголовець*, фразеологізму *різати очі*.
- Дібрати синоніми до слів *барва*, *збитошний* (про хлопця).
- Скласти план (орієнтовний: 1. Сосняк переривався листяними посадками. 2. “Тут грибуватимем!” 3. Над головою котився шум. 4. Особливо гарні були берези. 5. Унизу пожухла трава. 6. Красноголовці. 7. Подарунок від діда Олекси.)

ПРИКМЕТНИК

Урок № 40

Тема: Прикметник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Якісні, відносні та присвійні прикметники.

Мета: поглибити знання про прикметник як частину мови, формувати вміння визначати рід, число та відмінок прикметників, дати відомості про поділ прикметників на групи за значенням, формувати вміння розрізняти якісні, відносні та присвійні прикметники, пояснити причини переходу прикметників з однієї групи до іншої; формувати вміння доречно вживати прикметники різних груп у мовленні; розвивати культуру усного й писемного мовлення, збагачувати словниковий запас учнів; виховувати любов до рідної землі, гордість за Україну.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Виконання вправи 210.

**Робота біля дошки.* До поданих слів дібрати спільнокореневі прикметники. Поставивши до дібраних слів питання, пояснити, що означає кожен з прикметників.

Розум, краса, осінь, тиждень, метал, Україна, ліщина, Олена, Марія, Ігор, бабуся, батько.

* *Робота з підручником.* Виконання вправи 212.

IV. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з підручником.* Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (визначення прикметника, с.107).

Виконання вправи 213.

V. Виконання вправ на закріплення.

**Робота біля дошки.* Записати речення, вказати в них прикметники. Визначити рід та число прикметників.

Все називається Україною: універмаг, ресторан, фабрика. Хліб український, телебачення теж українське. На горілчаній етикетці експортний гетьман з булавою. (Л.Костенко.) ...Та летить полями українська пісня і до злуки кличе український рід. (І.Яворський.) Наші душі вкраїнські жили і живуть, наші душі вкраїнські ніколи не мруть. (Є.Гуцало.)

* *Розподільний диктант.* Словосполучення прикметник+іменник записати у три колонки за родами. Усно поставити кожне словосполучення у формі множини. Пояснити, від чого залежить рід та число прикметника. Два-три словосполучення ввести до самостійно складених речень (усно).

Український народ, героїчна історія; славетне місто; звитяжний гетьман; запорозьке військо; мудрий політичний діяч; рідна земля; волелюбний дух; щасливе майбуття.

**Творча робота.* Подані фразеологізми ввести до самостійно складених речень. Визначити вжиті у фразеологізмах прикметники.

На ясній зорі, на тихій воді¹; молочній ріці, кисільній береги.

* **Пояснювальний диктант.** Прикметники підкреслити, визначити рід, відмінок та число кожного.

Коло нас на сторожі лишилось Тарасове слово. Народу пісенну долю нехай обмина біда. (Г.Білоус.) Козацькому роду нема переводу. (Нар.творч.) Сурмачі засурмлять, і ревнуть гармати, кинеться сірома у кривавий вир, на ясній зорі і на тихій воді верне із неволі християнський мир. (М.Олійник.)

IV. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Колективне виконання вправи 222.

IV. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (п.25, с.112).

* **Вибірковий диктант** Виписати прикметники, які вказують на приналежність чогось особі або тварині разом з іменниками, з якими вони пов'язані за змістом, у формі називного відмінка. Поставити питання до цих прикметників. До якої групи за значенням вони належать?

Моє серце – гніздечко лелече, що радіє далекій весні. (Г.Чубач.) Велика сумка листоношина – маленька шкіряна хатина. (Д.Давидюк.) Ген осінь пастишить у полі, і торба пастиша у неї, і торба пастиша у неї висить на пастишим плечі. (Є.Гуцало.) Пергаментів згорілих чую дим. Людей питаюсь голосом сидим: “Де Ярославова бібліотека?” (Д.Павличко.) Хвилею зеленою здіймається навесні Батієва гора. (М.Рильський.) Материн гнів як весняний сніг, рясно впаде, та скоро розтане. Щедрий на батькові гроші. Б'ють Хому за Яремину вину. Адвокату помилку вішають, а лікареву закопують. Мудрий, як Соломонові штани навиворіт (Нар.творч.)

* **Розподільний диктант.** Якісні та відносні прикметники записати у дві колонки.

Зимовий, просторий, смачний, військовий, дерев'яний, учорашній, наполегливий, український, ліричний, сердечний, цегляний, винятковий, пізній, працьовитий, шкільний, дрібний, вишневий, буряковий, сонячний, твердий, приміський, звітний.

---

¹ Повністю фразеологізм звучить так: на тихій воді, на ясній зорі, у край веселий, у мир хрещений.

VII. Виконання вправ на закріплення.

* *Попереджувальний диктант.* Підкреслити прикметники, визначити, до якої групи за значенням належить кожен з них.

Хлібне батьківське поле за поліським селом розляглося. Сіячеве дихання воно чує щодня. (М.Сингаївський.) Як були колоски молодими, то дивилися в небо, у простір. Все здавалось прекрасним і простим: вітер, хвилі і сонце над ними. (І.Савич.) В кімнаті свіжий хліб запах... І я вже у херсонським краю, у ваших опинивсь степах. (О.Ющенко.)

* *Робота з підручником.* Усне колективне виконання вправи 225.

VI. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з підручником.* Колективне опрацювання теоретичного матеріалу на с. 114 (перехід якісних прикметників у відносні, відносних у якісні, присвійних у відносні та якісні).

* *Робота біля дошки.* Визначити, до якої групи належить кожен з прикметників у словосполученнях.

Лебединий пух, лебедина вірність; ведмежа шкура, ведмежа послуга; оксамитова стрічка, оксамитова шкіра; механічний пристрій, механічні рухи; ослина вуздечка, ослина впертість; солов'їне гніздо, солов'їний голос.

VII. Виконання вправ на закріплення.

**Пояснювальний диктант.* Визначити прикметники, з'ясувати належність кожного до певної групи за значенням.

Батькова хата усім багата. (Нар.творч.) Хай цвіте калина пишно біля хати, посипає цвітом батьківський поріг. (Ф.Малицький.) Пішов вовчими стежками. Мерзні, мерзні, вовчий хвіст. (Нар.творч.) Молоді вовки з лісів і яруг мріяли пройти бойову вовчу стратегію і тактику. (М.Вінграновський.) Пішли ми лісами, де й лось не ходив, на тропях ведмежих губили ми силу. (Б.Палійчук.) Гроші за ведмежий танець циганові дістаються. (Нар.творч.)

* *Навчальний диктант.* Над кожним прикметником позначити групу за значенням, до якої він належить.

Посідали на колодках, почали співати. Пісні журні мінялись на веселі, історичні на побутові, шкільні на вуличні, а всі разом спліталися в одну довгу. У ній перемішалось все: журба, сміх, тихий смуток і молодий запал.

“Гарна пісня”,- скупко похвалила мати. Прекрасний маленький вогник засвітився в її суворих та розумних очах. Материна похвала була високої ціни.

За С.Васильченком.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 25, вправа 226.

Уроки № 41, 42

Зв’язне мовлення

Твір-опис природи за картиною

Мета: на основі здобутих текстологічних знань формувати в учнів відповідні текстотворчі вміння; удосконалювати культуру писемного мовлення; сприяти збагаченню та уточненню словникового запасу школярів; розвивати спостережливість, емоції, відчуття прекрасного; зацікавити вітчизняним образотворчим мистецтвом, зокрема пейзажним живописом.

Обладнання: підручник, репродукції картин.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

* Робота з підручником. Виконання вправи 232.

II. Підготовка до роботи над твором за картиною.

* Демонстрація репродукцій картин.

*Розповідь учителя.

Сергій Іванович Васильківський (1854 - 1917) – один з найвідоміших українських художників кінця XIX – початку XX ст. Творча спадщина митця становить більше як три тисячі полотен.

Народився на Харківщині (м.Ізюм). Професійну освіту здобув у Петербурзькій академії мистецтв. Виїхавши у пенсіонерське відрядження за кордон, удосконалював живописну майстерність. Подорожував Францією, Італією, Північною Африкою. Багато працюючи на планері, намагався передати колорит зображуваної місцевості, домогтися правдивості та емоційності. Після повернення на батьківщину поселяється в Харкові й повністю віддається розробленню української тематики. Картини С.Васильківського зображують привільний

український степ, тихі річки й ставки, краєвиди сіл та хуторів, розливи Дніпра та Дніпровських плавнів, затишних полян і левад. Відомий передусім як тонкий лірик, співець неповторної краси рідного краю. Зображував природу в її перехідних, мінливих станах. С.Васильківський не прагнув до розроблення в пейзажах соціальних мотивів, проте його картини сповнені такої чарівної краси й поезії, відзначаються такою витонченістю письма, що сміливо можуть змагатися з найдовершенішими зразками пейзажного живопису в світовому мистецтві.

За А.Жаборюком.²

* *Демонстрація репродукції картини “Козача левада”.*

* **Бесіда.**

- До якого жанру живопису слід віднести картину?
- Пояснити лексичне значення слова *левада* (затишний куточок рівнини біля ставу чи річки з луками та деревами).
- Чому саме цей куточок обрав для змалювання художник? Що міг вбачати С.Васильківський у таких левадах?
- Яка пора року зображена на полотні? Який час доби? З чого це видно?
- Що зображено на передньому плані картини? на задньому плані?
- Чим приваблює колорит полотна? Який настрій навіває картина?
- До яких роздумів спонукає?

* **Коментар учителя.**

Левадою в Україні звать затишний зелений куточок рівнини побіля водойми. Колись у таких місцях охоче спинялися на перепочинок козаки та чумаки: тут можна було напоїти та попасти коней та волів. Часом поблизу левад люди оселялися назавжди.

Для С.Васильківського такі місця мали велику вагу. Він вбачав у левадах, як сам казав, “людські гнізда”, образ України.

Композицію (побудову) картини художникові підказав вигляд реальної левади, яких багато колись було поблизу Харкова. Писав художник з натури, навіть уже готовий твір виносив на луки, щоб ще раз перевірити окремі деталі. Працював без підмальовка, виключно кольором, що є ознакою найвищої майстерності. Писав картину протягом шести років.¹

* **Робота біля дошки.** Вписати в таблицю (див. далі) назви предметів, детально виписаних художником на передньому плані полотна, а також назви явищ природи, які необхідно згадати, описуючи картину (“відоме”).

² Див: Жаборюк А.А. Український живопис останньої третини ХІХ - початку ХХ століття. – К.; Одеса: Либідь, 1990. –312 с.

¹ Див: Сергій Васильківський: Альбом / Упоряд. М.М.Безхутрий. - К.: Мистецтво, 1987. – 167 с.

Левада, воли, озерце, трава, каміння (валуни).
Сонце, небо, туман, вітерець.

Записати назви предметів, зображених художником на задньому плані (“відоме”)

Дерева, двоє селян, дерево, ліс.

Дібравши до “відомого” “нове” (ознаки), заповнити таблицю.

Записи на дошці наберуть такого вигляду:

“відоме”	“нове”
Левада	Затишна, зелена, оточена могутніми деревами
Воли	Круторогі, покійні, ліниві, вайлуваті, трохи сонні
Озерце	Невелике, неглибоке, заросле лепехою, наче око
Вода	Прохолодна, свіжа, лагідна, смачна, солодка
Трава	Зелена, соковита, свіжа, запашна, духмяна
Каміння	Важке, сіре, незрушне, вгрузле в землю
Сонце	Ясне, гаряче, золоте, щедre, розкішне
Небо	Блакитне, високе, бездонне, глибоке, безмежне
Туман	Ранковий, легкий, мерехтливий, лагідний, як молоко
Вітер	Легенький, свіжий, ранковий, пестливий, грайливий
Дерева	Крислаті, розложисті, столітні, могутні, міцні
Селяни	Розважливі, спокійні, балакучі.

* Колективне складання плану творчої роботи.

Орієнтовний план твору-опису природи за картиною

- 1) Левада – затишний куточок рівнини біля озерця.
- 2) Зображені на полотні пора року та доба.
- 3) Соковита запашна трава.
- 4) Воли біля невеличкого озерця.
- 5) Трава випинається з-під сірого каміння.
- 6) Селяни під деревом на другому плані картини.
- 7) Зелена стіна лісу на обрії.
- 8) “Козача левада” – портрет ясноокої України.

* *Складання усного твору за планом з використанням дібраного робочого матеріалу.*

IV. Самостійна письмова робота учнів на чернетках.

V. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Закінчити твір, відредагувати чорновий варіант тексту, переписати твір до зошитів.

Зразок твору.

Простяглась, розпросторилась затишна левада, розкинулась навколо невеликого озерецька. Середина гарячого літа. Легкий ранковий туманець молоком стелиться над розкішною духмяною травою.

Біля зарослого лепехою озерця – круторогі вайлуваті воли. На якусь мить відірвались вони від соковитої травиці й тягнуть сонні морди до прохолодної свіжої води. Некліпним блакитним оком вдивляється озерце у безмежне небо.

Повгрузало в землю важенне каміння. Та й з-під нього випинається розкішна зелена трава, буяє, нестримно тягнеться до сонця.

Трохи віддалік, у затінку високих крилатих дерев спочивають двоє селян. Спокійно й розважливо вони гомонять про щось між собою.

Зеленою стіною стоїть на обрії ліс. Ледь вимальовуються на темному його тлі обриси могутніх дерев.

А над усім цим – високе, бездонне в своїй глибині блакитне небо та щедре золоте сонце України.

“Козача левада” Сергія Васильківського – ніби краплина свіжої роси. Це затишний куточок рідної, такої прекрасної землі.

Урок № 43

Тема: Повні і короткі форми прикметників.

Мета: дати відомості про повні та короткі форми прикметників, особливості їхнього вживання, формувати вміння їх розрізняти та правильно й доречно використовувати в мовленні; розвивати образне мислення, удосконалювати культуру усного та писемного мовлення; виховувати захоплення влучністю й мудрістю фольклору, красою художнього слова.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* Робота біля дошки. Прочитати заздалегідь записані речення. Звернути увагу на виділені прикметники. Чи відрізняються вони значенням? Чи відрізняються вживанням?

Летить голуб, летить *сивий* лісами, борами, стрічається, вітається з буйними вітрами. *Сив* сокіл сидить, у Дунай глядить. Дав би комусь, моя люба, *сивую* корову за одну лиш із тобою милую розмову.

Народна творчість.

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

IV. Вивчення нового матеріалу.

* Пояснення вчителя.

Короткі прикметники творяться від окремих повних якісних прикметників чоловічого роду називного відмінка шляхом відкидання закінчень: *радий* - *рад*, *зелений* - *зелен*, *золотий* - *золот*. В основах прикметників при збігові двох приголосних з'являється вставний голосний *е* (*повний* - *повен*, *потрібний* - *потрібен*) або *ї* (*достойний* - *достоїн*).

Короткі прикметники вживаються нарівні з повними, але з певними обмеженнями. Якщо повні прикметники не регламентовані стилем, то короткі форми вживаються переважно в розмовному мовленні, поезії і народній творчості: *І шумить, і гуде, дрібен дощик іде.* (Нар. творч.) *Слави треба мирові, а не тому, хто славен.* (П.Куліш.)

Короткі прикметники мають форму тільки називного відмінка однини, повні ж змінюються за відмінками й числами.

Повна форма прикметників має два різновиди: **стягнена:** *широкий, широка, широке, широкі* і **нестягнена:** *широкая, широкеє, широкії*, використання якої обмежене поетичним мовленням: *Стоїть гора високая.* (Л.Глібов.)

За довідником "Сучасна українська мова"¹.

* Робота з підручником. Самостійне опрацювання учнями теоретичного матеріалу (с. 114).

V. Виконання вправ на закріплення.

* Попереджувальний диктант. Підкреслити короткі прикметники. Пояснити, чи змінюються вони за відмінками й числами.

---

¹ Див: Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська мова: Довідник/Л.Ю.Шевченко, В.В.Різун, Ю.В.Лисенко; За ред. О.Д.Пономаріва. - К.: Либідь, 1993.

У чистім полі біл камінь лежить, ой на тім каменю сиз орел сидить. Що там холод, як козак молод! Обмок, як вовк, обкис, як лис, голоден, як собака! Коли люб, гарний шлюб. Хто малого не шанує, той великого не варт. Як будеш годе, то не будеш голоден. Не винен цвях, що лізе у стіну, коли по голові обухом б'ють. Турбот повен рот.

Народна творчість.

* **Переписати, на місці крапок вставляючи пропущені букви.** Короткі прикметники підкреслити.

Хто сла..н був, хто, може, і забутий. З..мля Ві..чизни, квітни і ж..ви! (Л.Костенко.) Стрімке ж..ття не візьмеш на пр..ков! Ще вчора серп, а нині пов..н місяць... (Є.Будницька.) Хмара вражая ро..тане, яс..н, крас..н день настане. (М.Рильський.) Сріб..н дощик прол..вається іскристо, і в..селка обіймає н..бокряй. (П.Перебийніс.) Піт не в хлібі, друзі, на чолі! Сла..н хліб на щедрому столі! (Л.Талалай.)

* **Робота біля дошки.** Записати речення. Вказати повні форми прикметників, з-поміж них – стягнену і нестягнені. Пояснити, яка з цих форм є обмеженою у вживанні. Визначити рід, число та відмінок кожного з прикметників.

Небо глибокеє, сонце ласкавеє, пурпур і злото на листі в гаю, пізніх троянд процвітаня яскравеє осінь віщує... (Леся Українка.) Спала природа під ковдрою білою, снилось їй море наскрізь прозоре, дно його ясне й зелене... (Олександр Олесь.) Нічко лукавая, нічко цікавая, нащо людей чарувать? (О.Романова.) Як увійшов королевич у нову світлицю, то запитав свою милу на її лавиці: “Очі мої каренькії, чом не глянете? Уста мої сахарнії, чом не мовите? Ручки мої паперовії, чом не робите? Ніжки мої біленькії, чом не ходите?” (Нар.творч.)

* **Вибірковий диктант.** Виписати повні прикметники, що стоять в нестягненій формі, разом з іменниками, з якими вони пов'язані.

Купалися двоє братів. Хвиля морська закохалася в меншого брата й тягне в чудове підводнеє царство.

Хлопець гукає на старшого брата, щоб швидше ішов рятувати. “Нехай тебе Бог порятує!” – так старший сказав, а сам не посмів і зирнути, як брат потопав.

Розсердилась хиля, догнала, знесла його в море, втопила.

Меншого брата сховала морська цариця, і сльози його повернулися в чистії перли.

Старшого раки уцент рознесли, лиш серця ніхто не схотів. Таке було гидке оте полохливеє серце! А море гидує тим серцем, на берег його викидає, а там воно гине без сліду. (За Дніпровою Чайкою; 90 слів.)

* **Творча робота.** Усно переказати поданий у попередній вправі текст, використавши виписані словосполучення. Обґрунтувати доречність у тексті нестягненої форми повних прикметників.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. З художніх творів виписати три речення з короткими прикметниками та три з нестягненою формою повних прикметників.

Урок № 44

Тема: Ступені порівняння прикметників. Утворення вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників.

Мета: дати відомості про ступені порівняння прикметників та їх творення, формувати вміння їх розпізнавати, розрізняти, утворювати, правильно і доречно вживати в мовленні; розвивати увагу, удосконалювати культуру усного і писемного мовлення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Колективне виконання вправи 216.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (п.24, с. 108 - 109).

* **Робота біля дошки.** Записати речення. Прикметники вищого та найвищого ступенів підкреслити. Яку міру ознаки кожен з цих прикметників виражає?

Свій сухар смачніший від чужих пирогів. Найсмачніший хліб від свого мозоля. Правда ясніша від сонця. Слово дорожче золота. Найдорожча пісня, якою мати колисала.

Народна творчість.

* **Прочитати.** Вказати прикметники вищого та найвищого ступенів. Яка відмінність між простою та складеною формами ступенів порівняння прикметників?

Добрий сусід – найближча родина. З усієї рідні мати найбільш рідна. Добрий чоловік надійніший кам'яного мосту. Є знайомі й приятелі, та друг – більш надійний.

Народна творчість.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (таблиця на с. 109).

* **Робота біля дошки.** Від поданих прикметників утворити форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

Мудрий, сильний, дужий, високий, малий.

IV. Виконання вправ на закріплення.

* **Самостійна робота.** Від поданих прикметників утворити форми вищого та найвищого ступенів порівняння. Пару утворених слів (вищий та найвищий ступінь) увести до самостійно складеного речення.

Гарний, хороший, низький.

* **Переписати, від поданих у дужках прикметників утворюючи форми вищого та найвищого ступенів порівняння.** Використані суфікси та префікси виділити.

Любов (сильний) смерті. У друга вода (солодкий) від вражого меду. Долі і (швидкий) конем не об'їдеш. Здоров'я – (дорогий) скарб. Нащо (хороший) скарб, як у сім'ї лад? І (великий) люди мали (малий) колиску. Перші кроки (тяжкі). Слабий та малий (старший) в хаті. Зі всіх скарбів (цінний) є молодість.

Народна творчість.

* **Попереджувальний диктант.** Прикметники вищого й найвищого ступенів підкреслити, розібрати за будовою.

“Орле! Зглянься над моїми совенятами малими!.. Як між пташечок дрібніших ти побачиш найгарніших, щанайкращих, то ж напевне мої дітки!” Обминав пташок хороших, щонайкращих діток гожих. І поїв він щонайгірші там були, найпоганіші. Отже, доленька нещасна! Помилилась думка красна тої совоньки-матусі! Плаче, бідна, в горі, в тузі, бо якраз оті послідки та були її то дітки!

За Оленою Пчілкою.

* **Пояснювальний диктант.** Прикметники вищого й найвищого ступенів порівняння підкреслити. Пояснити їх творення. Виділити суфікси та префікси.

I. Вже прилетіла голуба рибалочка, ніс в неї довгий, довший, ніж вона. (Л.Костенко.) Прекрасне те листя, що впало додолу. Ясніші стають небеса. Краса переходу – найвища краса. (В.Кобилянський.) Коли тихого вечора починав наш батько клепати косу під хатою в саду, ото й була для мене найчарівніша музика. (О.Довженко.) Симфонію, яка чарує слух, нам не заступить і найкращий трактор. (Ю.Клен.) Людські пісні – найглибша мука, найвища радість на землі! (М.Рильський.)

II. Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що зв'язує віджилі, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле. (К.Ушинський.) Я любив життя, але гідність була мені дорожча (Є.Гуцало.) Я не байдужий до чужих країв. Я в океані на найдальшій острові побуть хотів би, може б, і пожив. (П.Дорошко.) Чим більший тягар несемо на плечах, тим глибші лишаєм сліди! (Л.Талалай.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

*Попереджувальний диктант. Вказати прикметники вищого та найвищого ступенів. Розповісти про творення цих форм.

Голуб сивий, голуб сивий, голубка сивіша. Батько милий, мати мила, дівчина миліша. (Нар.творч.) І нема любові більшої, нема, ніж ота, що серце мамине трима. І немає правди вищої ніде, ніж ота, що маму по землі веде. (В.Крищенко.) Це була найдобріша у світі вода. Тепла, м'яка, солодка... Вона пахла літнім синім Дніпром. (О.Гончар.) Вода найсолодша у рідному краї, душа, як веселка у житнім теплі. (М.Сингаївський.)

VII. Домашнє завдання. П. 23, вправа 218.

Урок № 60

Тема: Прикметник (узагальнення). Тематичне тестування.

Мета: узагальнити та систематизувати вивчене про прикметник як частину мови, з'ясувати рівень засвоєння теми «Прикметник»; розвивати логічне мислення, увагу, удосконалювати навички самостійної роботи.

Тип уроку: комбінований урок (узагальнення і систематизація вивченого; перевірка й облік здобутих знань і вмінь).

Обладнання: підручник, тестові завдання.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

***Бесіда.**

- Яка частина мови називається прикметником?
- Чому прикметник – самостійна частина мови?
- Від чого залежить рід, число та відмінок прикметника? Навести приклади.
- На якій основі прикметники поділяються на якісні та відносні? Навести приклади.
- Які прикметники належать до присвійних? Навести приклади.
- Які є ступені порівняння прикметників?
- Які є їхні форми? Як вони утворюються? Навести приклади.

III. Виконання вправ на застосування узагальнених знань.

***Пояснювальний диктант.**

Прикметники підкреслити. Визначити рід, число, відмінок кожного. Виділені прикметники розібрати як частину мови.

Не славна Січ густими дубами, а славна Січ куренями (Нар.творч.) Для України вірним заборолом постала горда *Запорізька Січ* (В.Ткаченко.) Нехай велика, люба нам тінь Байди на боротьбу святу благословляє! (П.Куліш.) Клянёмось в *благословенну* мить стати рівними в народів колі, на свободі й для свободи жить! (Д.Павличко.)

*** Самостійна робота.**

Переписати, від поданих у дужках прикметників утворюючи форми вищого та найвищого ступенів порівняння. Використані при творенні суфікси та префікси підкреслити.

Любов (сильний) смерті. У друга вода (солодкий) від вражого меду. Долі і (швидкий) конем не об'їдеш. Нащо (хороший) скарб, якщо в сім'ї лад? І (великий) люди мали (малий) колиску. Перші кроки (тяжкий). Слабий та малий (старший) у хаті. Зі всіх скарбів (цінний) є молодість .

Народна творчість.

IV. Перевірка рівня здобутих знань і вмінь про прикметник як частину мови.

*Пояснення способів перевірки знань і вмінь (інструктаж до проведення тестування).

* Проведення тестування.

Тестові завдання

1. Прикметник означає:

А предмет;

- ✓ Б ознаку предмета або його приналежність;
В кількість предметів або їх порядок при лічбі.

Дібрати й записати прикметник.

2. Ступені порівняння можна утворити від

- ✓ А якісних прикметників;
Б відносних прикметників;
В присвійних прикметників.

Від самостійно дібраного прикметника утворити всі форми вищого й найвищого ступенів порівняння (напр.: *мудрий – мудріший; більш (менш) мудрий; наймудріший; найбільш (найменш) мудрий*).

3. Ознаку предмета за його відношенням до часу, місця, матеріалу тощо позначають:

- А якісні прикметники;
- ✓ Б відносні прикметники;
- В присвійні прикметники.

Від іменника *лебідь* утворити прикметник, увести його до словосполучень або речень так, щоб він був присвійним та відносним (напр.: *лебедине гніздо; лебедина вірність*).

4. На питання *чий? чия? чие?* Відповідають:

- А якісні прикметники;
- Б відносні прикметники;
- В присвійні прикметники.

Визначити, до якої групи за значенням належить прикметник у виразі *ведмежа послуга*.

5. У формі найвищого ступеня порівняння стоять прикметники:

- А гарніший, біліший, гіркіший;
- Б більш легкий, менш вдалий, більш творчий;
- ✓ В найкращий, найбільш міцний.

Утворити просту форму найвищого ступеня порівняння прикметника *стрункий (близький)* (напр.: *стрункий – найстрункіший*) або скласти (пригадати) й записати речення з прикметником у формі вищого ступеня порівняння (напр.: *Чим більший тягар несемо на плечах, тим глибші лишаєм сліди!* (Л.Талалай). *Йде стежка берегом, шовковіша од стрічки* (М.Доленго).

6. Короткі форми прикметників - це

- А золота, широкее, відважні;
- Б юний, мужній, блакитний;
- В повен, рад, золот, зелен.

Пригадати й записати речення з народної пісні (або прислів'я), що вміщує коротку форму прикметника (напр.: *Пливе човен, води повен. Так голоден, що робити не годен* (Нар.творч.)

Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Повторити П. 23-27.

Урок № 46

Контрольний диктант. Контрольне читання мовчки

Мета: перевірити рівень засвоєння знань, набуття вмінь та навичок з теми “Прикметник”; формувати вміння й навички використовувати здобуті теоретичні знання на практиці; розвивати логічне мислення, орфографічну і пунктуаційну грамотність.

Тип уроку: урок перевірки і обліку здобутих знань, умінь та навичок.

Хід уроку

I. Повідомлення мети перевірки і способів її проведення. Мотивація навчання.

II. Написання диктанту.

III. Проведення контрольного читання мовчки.

IV. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як зібрано зошити).

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Повторити все вивчене про прикметник.

Тексти для контрольного диктанту

Лижі

Це був не вечір, а казка. Тільки в казці діють незвичайні люди: лицарі, королевичі, богатирі. А тут звичайний шестикласник потрапив у начарівішну історію!

Дядько приніс Сергієві лижі. Вони були коричневі, з ремінним кріпленням і шорсткими гумовими прямокутниками для ніг. Хлопець обережно поклав лижі на сніг, став на них, виламав дві пругкі горіхові палички. Лижі прудко понесли його вперед.

Сніг повискував і шипів під лижами. Місяць підстрибував у небі, лоскотав промінцями рожеві Сергійкові вуха. Зорі підморгували синіми та зеленими блискучими очима. Здавалося, між ними й лижником простяглися крізь безмежний Всесвіт найтонші різнобарвні ниточки. Прияно дивилися жовті вікна хат,

заздрісно гасав навколо вітерець. Схожий на дідугана найвищий дуб згадував, мабуть, своє дитинство (За В.Кавою; 110 сл.)

Пейзаж

Художник не захотів іти далі. Його зачарувала ця левада з глибоким ровом і терновищем. Він установив триніжку, розклав мольберт і взявся творити. Художник ніби боявся, щоб не розвіявся радісний настрій довколишнього світу.

Дітлахи невеличкою зграйкою причаїлися позад нього. Вони придивлялися до найтоншої лінії, найдрібнішого штриха.

На полотні оживала наша околичка з березами, тополями та іншими деревами. Художник кинув кілька мазків, підчорнив душло на бересті, відклав пензлі. Він відступив назад, став поряд з дітьми й розцвів. Барви на картині аж перелдивалися!

Раптом художник узяв за руку дівчинку в червоній хустинці й попросив стати на стежці. Повернувся до мольберта, схопив пензель, витиснув фарби й продовжив писати (За М.Петренком; 105 сл.)

***

Ранок народився у росах, у *зелених* буйнощах левад. Увесь край світився могутніми соняшниками, що розверталися своїми тугими коронами для цвіту. Прядива на балках густі, пишні. Все буяло, наливалось життєвою силою в цю благодатну пору раннього літа. Земля ніби прагнула виявити найбільшу щедрість, порадувати людей усім найкращим, що тільки може їм дати. Левади вабили холодками зеленими, водою ставків блищали, розкидалися пишними шатрами верб, яворів, кущами калини.

У садках білили хати дивної краси. Що не хата – то мистецький твір. Одна підведена червоним, друга синім, та вкрита соломою, сусідня очеретом з чепурними китичками по краях. І всі хати білі, чисті, святкові, для щасливого літа вони білились і зараз змагалися в красі. (За О.Гончаром, 110 сл.)

Текст для контрольного читання мовчки

Увесь день і всю ніч Векша спав, мов убитий. Не чув, як пастух, що підібрав його непритомним учора, попоравши отару, ліг спати, коли той встав уранці. Прокинувся й не зрозумів одразу, де він. Виглянув надвір. Неподалік пасеться отара, старий із соколом на плечі пораяється поруч.

Закрапав дощик. Пастух, завернувши од лісу отару, заліз до Векші в курінь. Витяг з торби прісного коржа, кружало сиру. Розломивши коржа, простягнув половину Векші, спитав, усміхаючись:

- У неволі харчі, мабуть, кращі?
- Для мене гіркими були, - зітхнув Векша. – Найсмачніші – батькові-материні.
- Правду кажеш, - кивнув старий головою. – свій чорний хліб ліпший за чужі пироги.

- Я от думав інколи, - розказував Векша, - якщо вже так судилося, забуду домівку, рідню. Житиму як прийдеться. А як ніч настане, така туга скімляча найде, ридма б ридав. Якби й рідні не було на Русі, і тоді б утік до неї. Не співали для мене в неволі пташки, квіти не квітли, зорі не світили... І чого воно так, що своя земля наймиліша?

- О-хо-хо! – зітхнув болгарин. _ Кажуть-бо: по вітчизні й кості плачуть. Виглянь-бо, де вівці, а я повім тобі стару, може, казуку, може, й бувальщину...

Векша визирнув з куреня. Отара, збившись докупи, стояла під розлогим дубом. Круг неї тулилися змоклі пси.

- Так от слухай, - почав спроквола пастух. – Колись давно в якогось там князя було двоє синів. Коли князь постарів, то посадив на князівський стіл не старшого, як велось завжди. А молодшого сина. Кажуть, начебто він недолюблював старшого, тому так і вчинив.

Це дуже образило старшого княжича, і він, проклявши рідню, втік до ворога, сусідського князя, поклавши собі ніколи більше не вертатися додому.

Там, на чужій землі, його добре прийняли, князь навіть дочку свою віддав за нього. Розкошує княжич, шана йому й повага.

Та минуло небагато часу, і почав він нудьгувати за рідною стороною. Сохнув, як стебло без води. Їсти не їхв, пити не пив, жона-красуня стала йому не мила.

Бачить ту тугу його тесть, мужів наймудріших з усієї землі скликає, ради в них питає, які відігнати від княжича муки-страждання.

А в дрімучих лісах жив чудесник столітній, який за зілля знався. Знайшли його княжі люди. І мовив князеві сивий, як голуб, дідуган:

- Є в мене зілля чудодійне, що долає лихоманку, перестріт, падоніг... Та всесильне воно лише проти поганої недуги. Якщо ж недуга не від злих духів або її зовсім нема, воно стає отрутою...

- Вари скоріше зілля! – звелів владар. – Не бачиш – княжич гине!

Скорився чудесник, зварив зілля і дав випити княжичеві. Та не встиг той чари від губ відняти, як струменівся нараз, мов гад його вжалив, впав у корчах на землю, а там і задубів.

Замовк пастух. Векша сидить – не ворухнеться.

- А ти кажеш – забути свою сторону - обізвався старий. – Добрий син ніколи не забуде вітчизну, і сили в світі такої немає, щоб вона зборола в ньому тугу-нудьгу. Мовиться ж: розлучений з любкою плаче сім літ, розлучений з батьківщиною плаче все життя. Краще бути жебраком удома, ніж царем на чужині, бо чужий вогонь холодніший за кригу... (За Б.Комаром; 480 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. Втікача Векшу пастух підібрав:

- ✓ А неpritомним;
- Б пораненим;
- В покаліченим;

- Г тяжко хворим.
2. Пастух поклав Векшу відпочивати у
- А шатрі;
  - Б наметі;
  - ✓ В курені;
  - Г будинку.
3. Пастух пригостив утікача:
- А пшеничним калачем і м'ясом;
  - ✓ Б прісним коржем та сиром;
  - В чорним хлібом і маслом;
  - Г сухарем і молоком.
4. Найсмачнішими харсами Векша вважав:
- ✓ А батькові-материні;
  - Б княжі;
  - В свої власні;
  - Г ті, що спживав у неволі.
5. Старий пастух розповів утікачеві:
- ✓ А казку чи бувальщину;
  - Б билину чи думу;
  - В легенду чи переказ;
  - Г байку чи притчу.
6. Княжий син покинув батьківщину, тому що
- А не злюбив мачухи;
  - Б батько заборонив одружитися з коханою;
  - В батько позбавив спадщини;
  - ✓ Г батько віддав княжий стіл не йому.
7. Ображений княжич утік до
- А сусіда, рідного дядька;
  - ✓ Б ворога, сусідського князя;
  - В у інше князівство, де княжив дід;
  - Г у степ до печенігів.
8. На чужині княжич зустрів
- А презирство й зневагу;
  - Б байдуже ставлення;
  - ✓ В шану й повагу;
  - Г нещирість і лестощі.
9. Через якийсь час почав княжич нудьгувати за:
- А батьком;
  - Б братом;
  - В домівкою;
  - ✓ Г рідною стороною.
10. Значення слова *кудесник* таке:
- А лікар, народний цілитель;

- Б знавець давніх звичаїв;
✓ В жрець культу язичницького бога;
Г воїн, дружинник.
11. Кудесник попередив, що його зілля рятує від
А будь-якої хвороби;
✓ Б недуги, заподіяної злими духами;
В тільки від заразних хвороб;
Г тільки від душевних недуг.
12. Вираз *краще бути жебраком удома, ніж царем на чужині* є
А рядком з народної пісні;
Б цитатою з художнього твору;
✓ В народним прислів'ям;
Г народною приказкою.

Урок № 62

Аналіз контрольного диктанту. Контрольне аудіювання.

Мета: з'ясувати рівень сформованості комунікативних умінь, зокрема вміння слухати-розуміти; проаналізувати допущені учнями в диктанті типові помилки, удосконалювати вміння застосовувати теоретичні знання на практиці, вміння самостійно мислити; навички колективної та самостійної роботи.

Тип уроку: комбінований урок (перевірка й облік сформованих умінь; аналіз контрольної роботи).

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

II. Проведення контрольного аудіювання.

III. Підбиття підсумків контрольного диктанту.

- *Відзначення найбільш вдалих робіт.*
- *З'ясування типових помилок. Бесіда про характер помилок*
- *Оголошення оцінок, повернення зошитів.*
- *Колективне опрацювання допущених учнями типових помилок.*
- *Самостійна робота над допущеними в диктанті помилками.*

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Завершити роботу над помилками.

Текст для контрольного аудіювання

Андрійко і вовк

Вовк уже не котився – його котив вітер. Його закотило в лісосмугу, він обійняв лапами якусь деревину, навіть учепився за неї зубами, але вітер відірвав вовка і від неї. Його котило на вогні невеликого виселка, і він нічого не міг удіяти: тільки-но ставав на зневилені лапи, як вітер здував його і робив своє...

Знайшли вовка льотчики. Вранці капітан Петро Лях біг на фіззарядку і за щось зачепився. Впав, витрусив сніг з-під майки, придивився – собака.

- Хлопці, чий собака? – гукнув Петро своїм товаришам.

- Де?

- А ось, замерз.

Льотчики чобітьми повідкидали з вовка сніг.

- Цуценятко – слава Богі! – сказав Петро. – Щось змахує на вовка. Андрійку!

Прибіг Андрійко Лях, став на коліна, придивився і прошепотів:

- Вовк! Тату, це вовк! Не канадський, не кордільєрський, а наш степовий вовк!

- Замерз, бідолаха... Чи, може, вбили? Але хто? – звернувся Петро до товаришів. – Добре, побігли на зарядку, потім розберемося!

Льотчики побігли на спортивний майданчик. Андрійко схилився над сіроманцем, відгорнув йому сніг від пащі – під пащею сніг трохи відтанув. Андрійко підняв вовчу голову і закричав:

- Тату! Вовк живий!

Доки біг тато з товаришами, Андрійко потягнув вовка до гаражів.

- Тату, розпалюй плитку в гаражі, я його тягну... Він дихає...

- Не тягни! Покинь, бо може вкусить, - крикнула од порога Андрійкова мати.

- Не вкусить! Він непритомний. І, видно, голодний, глянь, які ребра, тому й прийшов до нас при такому вітрі та при зимі, - Андрійко заволик Сіроманця в гараж, підстелив під нього стру куфайку. Петро Лях нагримав на сина:

- Не підходь до нього! Якщо вовк, то нехай буде вовк. А ти не підходь! Хай полежить до вечора, може, одійде.

Петро Лях розпалив плитку. Його товариші льотчики миттю збили в кутку гаража вовкові клітку, принесли м'яса й води. Потім Андрійків тато з товаришами пішли до своїх зелених машин.

...Минули дні, і не раз можна було бачити сіроманця в ярах за висілкою: він сидів і терпляче чекав, доки Андрійко лях накатається на лижах з однокласниками. Хлопчики гасали навколо вовка, перекидались, падали, виходило часом не без бійки та сліз: тоді Сіроманець подавав голос, і вся ватага рушала за ним снігами у виселок додому.

Льотчики видовбали ломами в мерзлій землі Сіроманцеві яму під лісосмугою, вкрили її соняшничинням, і він став там жити, аби не нюхати бензину в гаражі. Їсти йому приносили, та він тепер і сам добував дещо в полях, щоб не засиджуватись.

Невдовзі трапилася пригода. Після обіду Андрійко взяв лижі і пішов у степ. Стемніло. Але хлопця все не було. Мати оббігала всі будинки – нема. А тут почалася заметіль.

Петро Лях, як птах проти бурі, заточуючись і провалюючись в темно-білі снігові вирви, подався до лісосмуги, до вовчого пристановиська.

Вітер розніс соняшничиння, яма завалена снігом, вовка не було.

У цей час вовк тягнув Андрійка за комір. Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувалися в яр – отут Сіроманцеві доводилося похекати та попріти. Тоді вовк закидав Андрійка собі на спину, розсував грудьми свіжий сніг, лапи ставали на твердіше, і вони просувалися до висілка. Андрійко обнімав вовка урками й ногами, щоб не зсуватися, щоб вовкові було легше.

Льотчики з ракетницями й ліхтарями вийшли за лісосмугу, але що побачиш у кьому сніговому ревінні?

Вовк поклав Андрійка на сніг і почав рити в снігу яму. Вирих яму, зсунув туди Андрійка і сам ліг біля нього. Почувши постріли ракетниці, він вискочив з ями й завив. Так він не вив ще ніколи. Він усе своє життя завивав з голоду або з горя. Тепер у його завиванні була надія і радість.

Андрійків тато й льотчики поскидали з себе кожухи, щоб легше було бігти, й кинулися на вовчий голос. Коли вони підбігли, знесилений вовк лежав на снігу. На його спиін лежав Андрійко (За М.Вінграновським; 600 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Вітром вовка закотило у:

А поле;

Б степ;

В ліс;

✓ Г лісосмугу.

2. Змерзлого вовка знайшли:

А солдати;

✓ Б льотчики;

В спортсмени;

Г лісники.

3. Що вовк живий, Андрійко зрозумів із того, що:

А він ледь помітно дихав;

Б поворушився;

✓ В під його пащею відтанув сніг;

Г з його очей викотилася сльоза.

4. Андрійко самотужки потягнув вовка до:

А хати;

- Б сараю;
  - В клуні;
  - ✓ Г гаража.
5. Видужавши, сіроманець оселився у
- А гаражі;
  - Б сінях;
  - ✓ В викопаній для нього ямі під лісосмугою;
  - Г виритій ним норі під корінням дереаа.
6. Андрійко та Сіроманець потрапили:
- А під зливу в лісі;
  - Б у викопану мисливцями яму;
  - В в ополонку на річці;
  - ✓ Г у заметіль у степу.
7. Потрапивши у скруту, вовк:
- А покинув Андрійка, щоб урятуватися самому;
  - ✓ Б тягнув Андрійка то за комір, то на спині;
  - В ніс Андрійка перед собою, ухопивши зубами за одяг;
  - Г котив хлопця перед собою.
8. На пошуки хлопця люди вирушили з:
- ✓ А ракетницями та ліхтарями;
  - Б ракетницями й рушницями;
  - В ліхтарями та палицями;
  - Г ліхтарями й лопатами.
9. Вовк вирив у снігу яму, щоб
- А закопавши хлопчика, позбутися його;
  - Б залізши в яму, лягти під хлопчика й перечекати заметіль;
  - ✓ В затуливши від вітру й морозу, зігріти хлопця;
  - Г хлопчик у ямі дочекався, поки вовк приведе людей.
10. Коли підбігли люди, Андрійко
- А сам лежав у ямі;
  - Б лежав біля ями поруч із вовком;
  - В лежав у ямі поряд з вовком;
  - ✓ Г лежав на спині вовка.
11. Головна думка опрацьованого уривка така:
- А засудження людської необережності;
  - Б схвалення дружби людей і диких звірів;
  - ✓ В ствердження того, що милосердя породжує милосердя;
  - Г засудження неухаги батьків до своїх дітей.
12. Підтвердженням того, що дружба з хлопчиком змінила вовчу натуру, є те, що:
- А хижак оселився в ямі за лісосмугою;
  - Б вовк супроводжував хлопця на прогулянках;
  - В вовк перестав боятися людей;
  - ✓ Г у його завиванні вперше бриніла надія на порятунок дитини й радість.

Урок № 63

Тема: Прикметники твердої і м'якої груп. Відмінювання прикметників.

Мета: дати учням відомості про поділ прикметників на тверду та м'яку групи, формувати в них уміння визначати належність прикметників до певної групи, вміння відмінювати прикметники, знаходити орфограму “буква и, і, ї у відмінкових закінченнях прикметників”, обґрунтовувати вибір написання відповідним орфографічним правилом; розвивати навички самостійної роботи; удосконалювати культуру мовлення; виховувати любов до рідного краю.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиці.

Хід уроку

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Колективне виконання вправи 235.

* *Розподільний диктант.* Прикметники твердої та м'якої груп записати в дві колонки.

Величний, майстерний, давній, працьовитий, літній, сторонній, молодий, середній, присутній, батьків, Андріїв, Маріїн, мужній, задній, подорожній, певен, жив, ясен, ближній, колишній, житній, рад, художній, телячий, будній, сизий.

* Переписати прикметники, на місці крапок дописуючи закінчення називного відмінка однини чоловічого роду. Визначити, до якої групи належить кожний прикметник. Навіщо прикметники поділено на групи?

Веснян.. , учорашн.. , крайн.. , модн.. , городн.. , кутн.. , західн.. , туг.. , тямущ.. , міцн.. , зовнішн.. .

IV. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з таблицею.*

Відмінювання прикметників твердої групи				
Відмінки	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина (для всіх родів)

Н. Р. Д. З. О. М.	народн-ий народн-ого народн-ому як Н.абоР. народн-им (у)народн-ому (-ім)	народн-а народн-ої народн-ій народн-у народн-ою (у)народн-ій	народн-е народн-ого народн-ому народн-е народн-им (у)народн-ому (-ім)	народн-і народн-их народн-им як Н.або Р. народн-ими (у)народн-их
----------------------------------	--	---	---	---

Відмінювання прикметників м'якої групи

Відмінки	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина (для всіх родів)
Н. Р. Д. З. О. М.	давн-ій давнь-ого давнь-ому як Н.абоР. давн-ім (у)давнь-ому (-ім)	давн-я давнь-ої давн-ій давн-ю давнь-ою (у)давн-ій	давн-є давнь-ого давнь-ому давн-є давн-ім (у)давнь-ому (-ім)	давн-і давн-іх давн-ім давн-іх давн-іми (у)давн-іх

*Робота біля дошки. Провідміняти прикметники *навчальний, освітній, довгошийй*.

V. Виконання вправ на закріплення.

* Подані словосполучення поставити у родовому та орудному відмінках однини. Пояснити правопис відмінкових закінчень прикметників та іменників.

Висока круча, вужча межа, гаряча каша, простора площа, родюча вишня, пахуча груша, розкішна черешня, лагідна теща, боязка миша, заяча душа, ведмежа послуга, теляча покірність, овеча вдача, вовча паща, ближня дача.

* Самостійна робота. Провідміняти за варіантами: *самітний, самотній*.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 26, вправа 238.